

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

О. М. Вагіна

ПОЛІТОЛОГІЯ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
усіх спеціальностей

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 8
від 28 березня 2023 р.

Запоріжжя
2023

УДК: 32-027.21(075.8)
В124

Вагіна О. М. Політологія : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра усіх спеціальностей. Запоріжжя : ЗНУ, 2023. 149 с.

У навчальному посібнику в систематизованому вигляді подано програмний матеріал дисципліни «Політологія». Викладено зміст лекційного матеріалу, запропоновано питання для самоконтролю, питання для дискусії, тестові завдання, перелік літератури з курсу «Політологія». Охарактеризовано сутність основних категорій курсу, які розміщено у глосарії. Основний текст доповнюють структурно-логічні схеми до всіх тем курсу.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра усіх спеціальностей.

Рецензент *Н. В. Горло, доктор політичних наук, доцент кафедри політології.*

Відповідальний за випуск *Є. Г. Цокур, доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології.*

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ. ПОЛІТИЧНА СФЕРА ЯК СИСТЕМНЕ УТВОРЕННЯ.	7
Тема 1. Політологія як наука про політику	7
Тема 2. Історичний огляд розвитку світової політичної думки	15
Тема 3. Історія вітчизняної політичної думки.....	27
Тема 4. Політична влада. Політичний режим	43
Тема 5. Політична система суспільства	51
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ. ЛЮДИНА Й ПОЛІТИКА	62
Тема 6. Держава як основний інститут політичної системи.....	62
Тема 7. Політичні партії й партійні системи	75
Тема 8. Політичні еліти й політичне лідерство.....	83
Тема 9. Вибори й виборчі системи.....	91
Тема 10. Політична культура суспільства	102
ГЛОСАРІЙ	115
СХЕМИ ДО КУРСУ	124
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	146
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	147

ВСТУП

Політика – одна з найважливіших сфер життєдіяльності суспільства. Виділення й дослідження світу політичного із всієї сукупності суспільних інститутів і відносин являє собою важку, але дуже актуальну задачу. Особливо зростає роль і значення політики в перехідні історичні періоди, коли радикальної трансформації зазнають людські ідеали й суспільні цінності, світоглядні настанови й ідейно-політичні орієнтації тощо. За таких обставин особливу актуальність набуває переосмислення й перебудова всієї системи соціально-гуманітарних наук, серед яких гідне місце займає політологія.

Кожна людина проходить складний шлях політичної соціалізації, необхідним підґрунтям якої є розширення політичних знань і підвищення рівня політичної культури. Вивчення курсу політології допоможе студентам усвідомити сутність таких основоположних інститутів, явищ і процесів сучасного суспільства і розвитку, як політика, політична влада, політична система, громадянське суспільство, правова держава, політичний режим, виборча система, політична культура тощо; надасть можливість майбутнім фахівцям брати свідому участь у політичному житті країни.

Навчальна дисципліна «Політологія» складається з **двох розділів**.

Перший розділ присвячений вивченню основних етапів становлення й розвитку світової та вітчизняної політичної думки, аналізу політичної сфери як системного утворення.

Другий розділ розкриває зміст та особливості найважливіших політичних процесів та формує уявлення про форми участі людей у політиці.

Курс передбачає засвоєння студентами фундаментальних положень і категорій сучасної політичної науки, принципів і механізмів розвитку та функціонування політичної системи. Студенти дізнаються про різні форми держави, особливості й різновиди партійних і виборчих систем; познайомляться з теоріями політичних еліт та політичного лідерства тощо.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Політологія» є формування у студентів уявлення про світ політичного, його сутність і зміст; вироблення навичок аналізу особливостей функціонування політичної сфери суспільства, що досягається шляхом набуття базових знань з історії політичної думки, теорії політичної науки та прикладної політології; сприяння формуванню громадянської політичної свідомості та культури майбутнього фахівця, підвищенню його інтелектуального рівня.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни «Політологія» є:

1. усвідомлення основних понять і категорій політичної науки;
2. ознайомлення із спеціально-науковими теоретичними й прикладними методами пізнання;
3. розуміння принципів і механізмів розвитку й функціонування політичної системи;

4. визначення особливостей процесу інституціоналізації політичних відносин в Україні тощо.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- ✓ головні категорії й поняття політичної науки;
- ✓ характеристику основних етапів розвитку політичної думки;
- ✓ головні науково-теоретичні й методологічні засади політології;
- ✓ механізми функціонування політичної влади у суспільстві;
- ✓ типи сучасних форм державного правління, державного устрою, політичних режимів;
- ✓ місце і роль політичних інститутів у політичній системі;
- ✓ зміст взаємозв'язку держави та громадянського суспільства тощо;

вміти:

- ✓ фахово тлумачити основні поняття політології;
- ✓ застосовувати отримані знання для аналізу навколишнього політичного простору;
- ✓ визначати актуальні проблеми розвитку політичної сфери суспільства;
- ✓ прогнозувати наслідки процесів, що відбуваються у політичній сфері;
- ✓ вести політичний діалог і політичну полеміку;
- ✓ брати свідому участь у політичних, зокрема виборчих, процесах і подіях, що відбуваються в країні;
- ✓ формувати власну політичну та громадянську позицію.

Згідно з вимогами освітньо-професійних програм студенти повинні досягти таких **результатів навчання (компетентностей):**

- загальні компетентності: здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями; здатність аналізувати основні етапи й закономірності історичного розвитку суспільства для формування громадянської позиції; здатність бути критичним і самокритичним; здатність використовувати основи гуманітарних знань до формування світогляду, розвитку людського буття, суспільства і природи, духовної культури; здатність здійснювати комунікаційну діяльність в усній і письмовій формах українською мовою для вирішення задач міжособистісної і міжкультурної взаємодії; здатність працювати в колективі та команді, толерантно сприймаючи соціальні, етнічні, конфесійні й культурні розходження; здатність до оцінки й аналізу соціально-політичних процесів і явищ, до використання основ політико-правових знань у різних сферах діяльності; здатність активізації пізнавальної діяльності та громадянської відповідальності студентів, компетентної орієнтації в складних, суперечливих політичних процесах сучасної України, заснованої на творчому осмисленні політичних реалій минулого й сучасного розвитку громадянського суспільства та держави; формування політичної свідомості, адекватного сучасного сприйняття політичної дійсності;

- соціально-особистісні компетенції: здатність навчатися; здатність до критики й самокритики, адаптивність і комунікабельність; організованість і дисциплінованість; наполегливість у досягненні мети;
- результати навчання: грамотно висловлюватися в усній та письмовій формі, використовувати мову професійного спілкування, пояснювати й характеризувати факти й явища державною мовою; вміння писати власні тексти аналітичного та публіцистичного характеру в різних форматах (від огляду, есе, реферату до тез і статті); вміння аргументовано, логічно, послідовно та несуперечливо доносити власну позицію до співрозмовників; вміння вести комунікативну взаємодію у відповідності до канонів ораторського мистецтва; вміння застосовувати набуті знання при налагодженні партнерських відносин; володіння різними режимами та формами публічного мовлення, засобами та стратегіями інтелектуальної полеміки, навичками здійснення комунікації у мультикультурному середовищі; вміння будувати формальну й неформальну комунікацію, змінювати комунікаційні стилі в процесі спілкування; вміння застосовувати набуті знання при веденні публічних дискусій.

Навчальна дисципліна «Політологія» спирається на методологічну базу соціально-гуманітарних дисциплін циклу загальної підготовки. Її специфікою є зв'язок із такими фундаментальними науками, як історія, філософія, соціологія, правознавство. Отже, **новизна дисципліни** полягає у використанні міждисциплінарного підходу при вивченні світу політичного, що дозволяє отримати й систематизувати знання стосовно політичної сфери життєдіяльності суспільства. Знайомство з теоретичною частиною матеріалу курсу дозволить слухачам адекватно орієнтуватися у сучасних політичних реаліях; проявляти власну політичну позицію, розуміти причинно-наслідкові зв'язки в політиці, протистояти політичному маніпулюванню. Це є особливо актуальним у сучасних реаліях України, політична система якої знаходиться на етапі трансформації та пошуку найбільш оптимальних напрямків розвитку.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ. ПОЛІТИЧНА СФЕРА ЯК СИСТЕМНЕ УТВОРЕННЯ

Тема 1. ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО ПОЛІТИКУ

План

1. Політологія й інші науки про суспільство. Об'єкт і предмет політології.
2. Структура й категорії політології.
3. Методи й функції політології.
4. Становлення політології як науки й навчальної дисципліни.
5. Підходи до визначення сутності політики.
6. Суб'єкти й об'єкти політики.
7. Функції політики.
8. Види політики.

Ключові поняття: *категорії політології, метод, методологія, об'єкт науки, об'єкт політики, об'єкт політології, політика, політична соціалізація, суб'єкт політики, політологія, предмет науки, предмет політології.*

1. Політологія й інші науки про суспільство. Об'єкт і предмет політології

Як будь-яка наука, політологія має свій об'єкт і предмет дослідження.

Під об'єктом науки розуміються сторони об'єктивної реальності, що підлягають розгляду.

Не виключено, що один і той самий об'єкт може вивчатися різними науками під особливим кутом зору, з позиції свого предмету та методів.

Об'єктом політології є політична сфера суспільства і всі процеси, що в ній відбуваються.

Але політика є об'єктом дослідження багатьох галузей наукового знання: політичної філософії, політичної історії, політичної соціології, політичної економії, політичної психології, правознавства, політичної етики, політичної географії та ін. Кожна з цих галузей розглядає процеси, що відбуваються в політиці, під своїм кутом зору, тобто мають свій предмет вивчення.

Предмет науки – сторони, ознаки та відносини об'єкта, що аналізуються.

У вітчизняній політології склались дві позиції стосовно предмету політології.

- у широкому розумінні: політологія – цілісна й інтегративна наука про політику, що охоплює всі перелічені й подібні галузі наукового знання про політику. Політологія виступає як міждисциплінарна наука, а її предмет

складає сукупність закономірностей функціонування і розвитку різних боків політичної діяльності, які досліджуються окремими субдисциплінами;

- у вузькому розумінні: політологія – це загальна теорія політики, яка не намагається охопити всю політичну проблематику і має свій специфічний предмет дослідження.

 Предметом політології є політична система суспільства та її різноманітні підсистеми.

Жодна інша галузь наукового знання, яка досліджує політичну сферу суспільного життя, не робить це з такою системністю й повнотою, як політологія, і не визначає політичну систему суспільства як свій предмет.

 Політологія (від грецьк. *politika* – державні й суспільні справи і *logos* – слово, поняття, вчення) – наука про політику, про закономірності й особливості розвитку політичного процесу, про функціонування політичної системи і влади, про сутність, форми і методи діяльності суб'єктів політики.

2. Структура й категорії політології

Структурно політологія складається з історії політичних вчень, теорії політики і прикладної політології.

Історія політичних вчень досліджує зародження, становлення і розвиток політичних поглядів, ідей, теорій тощо протягом усього періоду існування державно організованого суспільства. Основними етапами цієї історії є: стародавній світ, середньовіччя, відродження, новий час, новітній час.

Теорія політики вивчає політику як цілісний предмет і має свої внутрішні структурні елементи: концепції політики і влади, теорії політичної системи і процесів, моделі політичної участі й лідерства, теорії формальних і неформальних інститутів політики (державознавство, партологія, елітологія), теорії міжнародних відносин і зовнішньої політики.

Прикладна (практична) політологія безпосередньо пов'язана з практикою і включає: розробку політичних технологій, прийняття політичних рішень, проведення виборчих кампаній, розробку політичної реклами, врегулювання політичних конфліктів, проведення політичних переговорів, політичне прогнозування, планування й консультування тощо.

 Категорії політології – це загальні, фундаментальні поняття, які відображають найбільш істотні, закономірні зв'язки й відносини політичної реальності та пізнання.

Це наступні категорії: політична влада; політична система (поєднує в собі низку категорій: державу з її структурними елементами, політичні партії, органи місцевого самоврядування та ін.); політична культура та її складові (політична свідомість, політична поведінка, політичні цінності, політичні норми, політична соціалізація); політичний процес; політичне явище та ін.

3. Методи й функції політології

 Метод – це сукупність прийомів та операцій практичного й теоретичного освоєння дійсності. Сукупність методів дослідження, що застосовують у науці, називається **методологією**.

Існують різні класифікації методів пізнання. Так, методи поділяються на:

1. філософські (загальнонаукові, загальнологічні), що використовуються не тільки в політології, але й в інших науках: аналіз і синтез; індукція й дедукція; узагальнення; діалектичний метод тощо;
2. спеціально-наукові (теоретичні): *системний* (цілісне сприйняття об'єкта і всебічний аналіз зв'язків між окремими його елементами); *структурно-функціональний* (розчленування політичного явища на складові частини з подальшим аналізом вивчення їх ролі для суспільства); *порівняльний* (зіставлення однотипових політичних явищ (систем, партій тощо) та виділення загальних тенденцій розвитку політичних процесів); *інституціональний* (дослідження політичних структур, їх властивостей і взаємозв'язків, а також фіксованих норм функціонування цих інститутів); *біхевіористський* (дослідження поведінки індивідів і соціальних груп);
3. емпіричні методи збору й аналізу інформації, запозичені з природничих наук, кібернетики й соціології: опитування, спостереження, статистичні методи, математичні методи, метод моделювання.

Функції політології:

- пізнавальна функція – дослідження багатогранності політичних явищ з метою отримання знання про їх сутність, зміст і закономірності розвитку;
- аналітична функція – всебічний аналіз політичних процесів, оцінка діяльності інститутів політичної системи;
- прогностична функція – вироблення наукових прогнозів подальших змін у політичній сфері, виявлення тенденцій розвитку суспільних процесів;
- інструментально-практична функція – розробка рекомендацій для вдосконалення яких-небудь сторін політичної практики;
- методологічна функція – використання іншими науками категорій і закономірностей політології як теоретичного інструментарію для дослідженні суспільних явищ і процесів;
- виховна функція – формування світогляду особи, її політична соціалізація.

 Політична соціалізація – процес включення людини в політичну сферу життя суспільства, надання знань про політичні інститути, права, свободи та обов'язки громадянина.

4. Становлення політології як науки й навчальної дисципліни

Політологія одночасно й молода, й одна з найдавніших наук.

1. Історично першою формою пізнання політики була релігійно-міфологічна. Майже два тисячоліття до нашої ери панували уявлення про божественне походження влади і суспільно-політичного устрою.

2. З середини I тис. до н. е. посилюється процес раціоналізації політичних поглядів, вони набувають філософсько-етичної форми. З'являються перші політичні категорії, а згодом і політичні концепції, започатковуються власне теоретичні дослідження політики. Найвиразніше цей процес проявився у творчості Конфуція, Сократа, Платона й Аристотеля.
3. Від релігійно-етичної форми політичну науку звільнив Н. Макіавеллі. Він розглядав політичні процеси як природні, що відбуваються не з Божої волі, а відповідно до певних об'єктивних закономірностей. У центр політичних досліджень учений поставив державну владу й підпорядкував політичну науку вирішенню практичних завдань. Його вважають основоположником політичної науки нового часу. Саме на рубежі середньовіччя і нового часу виникає політична наука як самостійна сфера знань.
4. XVII-XVIII ст.: великий внесок у звільнення політики й політичної думки від теології й церковної моралі зробили Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін. Вони аналізували проблеми походження, сутності, призначення й форми держави, розробляли теорію суспільного договору, ідеї народного суверенітету, свободи й рівності, природного права, поділу державної влади тощо.
5. Істотний внесок у розвиток політичної науки, ідей конституційного ладу, республіканської форми правління, ліберальної демократії і становлення відповідних їм інститутів і норм був зроблений у період Великої французької революції, війни за незалежність США, революцій XIX ст.
6. Процес формування й виокремлення політології із загальної системи соціальних і гуманітарних наук та її інституціоналізації припав на к. XIX – поч. XX ст. Важливий внесок у становлення сучасної політології зробили К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Вебер, Р. Міхельс, Г. Моска, В. Парето та ін. У США інтенсивне оформлення політології в самостійну наукову галузь розпочалося 1880 р. зі створенням при Колумбійському коледжі школи політичної науки. В 1903 р. у США було створено Американську асоціацію політичних наук, яка започаткувала подібні асоціації в інших країнах та в міжнародному масштабі.
7. У післявоєнний період розвиток політології був особливо успішним у США. Саме в цій країні розгорнулася так звана біхевіористська революція в соціальних науках, у тому числі й політології. Американським ученим належить також заслуга розробки системного і структурно-функціонального аналізу політики, політико-культурного підходу, порівняльної політології. У 1949 р. під егідою ЮНЕСКО утворено Міжнародну асоціацію політичних наук, що об'єднала у своїх лавах більшість відповідних національних асоціацій.

Як навчальна дисципліна політологія вперше з'явилася в університетах США в середині XIX ст. напередодні громадянської війни між Північчю і Півднем. В європейській вищій школі політологію почали викладати з середини

XX ст. СРСР стояв осторонь загального процесу становлення і розвитку політології як науки й навчальної дисципліни. Теоретичні положення політології не вписувалися в основні постулати панівної марксистсько-ленінської ідеології. Тому до II половини 1980-х рр. в СРСР політологія не визнавалась за науку, а окремі дослідження політичної сфери здійснювались у межах наукового комунізму, історії КПРС, політичної економії, теорії держави і права та інших дисциплін. В Україні з 1990 р. політологія почала впроваджуватись як навчальна дисципліна у вищих закладах освіти.

5. Підходи до визначення сутності політики

Термін «політика» в науковий обіг ввів *Аристотель* в IV ст. до н.е. Грецький філософ визначив її як *мистецтво управління державою (полісом)*. Однак виділення політики в особливу сферу суспільного життя відбулося задовго до того, як греки почали активно користуватися цим поняттям.

Підходи щодо походження політики:

- теологічний: пояснює природу політики божественною волею;
- антропологічний: обґрунтовує необхідність політики людською природою;
- біологічний: визнає загальні для людського і тваринного світу засади (спільні інстинкти, моделі поведінки);
- психологічний: пояснює політичні взаємодії закладеними в природі людини потребами, інтересами, емоціями;
- соціальний: підкреслює суспільне походження політики, яка виникла в ході історичної еволюції суспільства як результат зростання його неоднорідності і ускладнення соціальної організації.

Хоча сутність політики досліджується в науці більше 2000 років, питання про те, що таке політика, залишається відкритим. Існують різні підходи до розуміння сутності політики.

- ✓ Управлінський підхід: політика – діяльність з управління суспільством (Д. Істон, Г. Алмонд).
- ✓ Субстанціональний підхід: політика – боротьба за завоювання й утримання влади (Н. Макіавеллі, М. Вебер, К. Маркс).
- ✓ Інституційний підхід: політика – участь у справах держави, використання класами державної влади для здійснення своєї мети (В. Ленін).
- ✓ Соціологічний підхід: політика – відносини, напрями і способи діяльності соціальних груп у відстоюванні своїх інтересів і задоволенні своїх потреб за допомогою різноманітних засобів, серед яких головну роль відіграє влада.
- ✓ Телеологічний підхід: політика – особлива форма людського існування, пов'язана з ціледосягненням.
- ✓ Консенсусний підхід: політика – діяльність, спрямована на досягнення громадянами згоди виключно мирними і ненасильницькими засобами.
- ✓ Конфліктний підхід: політика – поле зіткнення інтересів соціальних груп і інститутів з приводу влади, з приводу контролю над механізмом розподілення суспільних благ.

Необхідно визнати неприпустимість абсолютизації будь-якого з підходів.

 Політика (від грецьк. *polis* – місто-державна та його похідних *politike* – мистецтво управління державою, *polites* – громадяни, *politica* – державний діяч та ін.) – одна з найважливіших сфер життєдіяльності суспільства, взаємини різних соціальних груп та індивідів щодо утримання й реалізації влади задля здійснення своїх суспільно значущих інтересів і потреб, вироблення обов'язкових для всього суспільства рішень.

6. Суб'єкти й об'єкти політики

 Суб'єкти політики – особи й соціуми, а також створені ними установи й організації, які беруть активну, свідому участь у політичному процесі.

Суб'єктами політики можуть виступати:

- ✓ індивіди (первинний, системоутворюючий суб'єкт політики);
- ✓ соціальні групи (нації, народи, верстви, класи, демографічні групи);
- ✓ політичні інститути (партії, суспільні об'єднання, рухи, фронти, держава).

Три рівні суб'єктів політики:

1. соціальний: індивіди, класи, еліти, етноси, корпоративні групи (фінансові і промислові бізнес-еліти);
2. інституціональний: органи державної влади, громадські організації тощо; політика представлена і такими надструктурами, як ООН, НАТО;
3. функціональний: армія, лобі, опозиція, бюрократія.

 Об'єктами політики є всі явища політичного та суспільного життя, на які спрямована діяльність суб'єктів політики. Ними можуть бути елементи різних підсистем суспільства, а також соціуми й окремі особи.

Соціальні групи та особи, які не усвідомлюють своїх соціальних інтересів, не здатні виразити їх безпосередньо або через організовані форми тиску, стають об'єктами політичного маніпулювання, бо не розуміють, чиї інтереси виражає та чи інша ідеологічна течія.

7. Функції політики

Основні функції політики:

- ✓ управлінська: розробка основних напрямків розвитку суспільства;
- ✓ прогностична: визначення перспектив суспільного розвитку;
- ✓ інтеграційна: об'єднання різноманітних груп суспільства довкола фундаментальних ідей, інтересів, цінностей;
- ✓ мобілізаційна: мобілізація ресурсів для ефективного вирішення суспільних завдань;
- ✓ ідеологічна: розробка певного суспільного ідеалу;
- ✓ виховна: політична соціалізація індивідів;
- ✓ інноваційна: забезпечення та стимулювання інноваційного, поступального розвитку суспільства.

8. Види політики

- За сферами суспільного життя: економічна (фінансова, промислова, сільськогосподарська,), національна, військова, екологічна, науково-технічна, соціальна (у сферах охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо), культурна (у сферах освіти, науки, мистецтва тощо).
- За об'єктом впливу (або масштабами): внутрішня й зовнішня.
- За суб'єктами політики: державна, політичних партій, громадських об'єднань, рухів, груп.
- За пріоритетом (метою) діяльності: політика нейтралітету, національного примирення, «великого стрибка», «відкритих дверей», компромісів та ін.

Питання для самоконтролю:

1. Що входить до предмету політології?
2. Яке, на Вашу думку, головне завдання політології?
3. Які функції виконує політологія?
4. У чому актуальність політології як науки і навчальної дисципліни?
5. Коли виникла політологія як наука й навчальна дисципліна?
6. Розкрийте взаємозв'язок політології з іншими соціально-гуманітарними науками.
7. Чим відрізнялося трактування політики мислителями різних епох?
8. Як трактували політику теологи? Чи актуальна теологічна концепція політики сьогодні?
9. Чи може політика залежати від природно-географічних явищ, психологічних особливостей людини?
10. Сформулюйте мету та призначення політики.
11. Назвіть найважливіші функції політики.
12. Які елементи структури політики Ви можете виділити? Охарактеризуйте їх.
13. Назвіть основні види політики.

Питання для дискусії:

1. Знайдіть у різних навчальних посібниках та проаналізуйте різноманітні визначення політології. Які з них найбільш вдалі? Поясніть свій вибір.
2. Які з функцій політології є найбільш важливими для сучасного українського суспільства і чому?
3. Проілюструйте прикладами зв'язок політології з життям. Як Ви уявляєте застосування політологічних знань у своїй майбутній практичній діяльності?
4. Чого Ви очікуєте від вивчення курсу «Політологія»?
5. Чим викликане зростання ролі політики у житті сучасного суспільства?
6. На Вашу думку, політика – це більше наука чи мистецтво? Аргументуйте відповідь.
7. Чи можна розглядати політику як «чисту, благородну справу»?
8. В чому проявляється взаємозв'язок і відмінність між економікою і політикою?

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Яке з понять більш точно відображає сутність політології?
 - а) політологія – це сукупність наукових знань про політику;
 - б) політологія – це наука про політичну владу;
 - в) політологія – це наука про закономірності розвитку політичного процесу, про функціонування політичної системи і влади, про сутність, форми, методи діяльності суб'єктів політики;
 - г) політологія – це наука про політичну організацію й політичне життя суспільства, проблеми внутрішньої політики і міжнародних відносин.
2. Політику як цілість, природу політичного світу вивчає:
 - а) політична філософія;
 - б) політична соціологія;
 - в) політична географія;
 - г) політична психологія.
3. До якої з функцій політології відноситься пошук відповіді на запитання: якою буде політична дійсність у майбутньому:
 - а) описової;
 - б) прогностичної;
 - в) пояснювальної;
 - г) ідеологічної.
4. Політична наука як самостійна сфера знань виникла:
 - а) на рубежі Середньовіччя і Нового часу;
 - б) у Стародавньому світі;
 - в) у середині XIX ст.;
 - г) на початку XX ст.
5. Методи аналізу та синтезу відносяться до:
 - а) математичних методів;
 - б) емпіричних (прикладних);
 - в) соціологічних;
 - г) загальнонаукових.
6. До основних завдань викладання політології не входить:
 - а) підготовка студента до виконання ролі громадянина;
 - б) підготовка до безпосередньої участі у роботі політичних інститутів різного рівня;
 - в) органічне поєднання політологічної думки України зі світовим політичним знанням;
 - г) подолання стереотипних уявлень про політику, засвоєння норм цивілізованої політичної поведінки.
7. Вперше до наукового обігу поняття «політика» ввів:
 - а) Платон;
 - б) Аристотель;

- в) Н. Макіавеллі;
 - г) К. Маркс.
8. За яким критерієм відбувається поділ політики на внутрішню і зовнішню:
- а) за суб'єктами політики;
 - б) за метою діяльності;
 - в) за об'єктом впливу;
 - г) за сферою суспільного життя.
9. Центральними суб'єктами політичної діяльності є :
- а) держави;
 - б) органи законодавчої влади;
 - в) політичні партії;
 - г) нації.
10. Метою політики є:
- а) визначення лідера;
 - б) забезпечення панування одних суспільних груп над іншими;
 - в) формування культури політичного спілкування;
 - г) узгодження соціальних інтересів.

Тема 2. ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

План

1. Політичні ідеї у країнах Стародавнього Сходу.
2. Політичні вчення у Стародавній Греції.
3. Політична думка Середньовіччя.
4. Політичні вчення епохи Відродження.

Ключові поняття: аристократія, демократія, деспотія, макіавеллізм, монархія, олігархія, охлократія, поліс, політія, республіка, теократія, тиранія, тімократія.

1. Політичні ідеї у країнах Стародавнього Сходу

Перші ідеї про форми організованого державного існування і розвитку суспільства з'явилися у країнах Стародавнього Сходу ще в II тис. до н. е. Ці ідеї у стародавніх китайців, індусів, вавилонян, персів, євреїв мали релігійно-міфологічний характер. У XI-VIII ст. до н. е. простежується тенденція переходу від релігійно-міфологічних уявлень до раціонального сприйняття. Цей перехід виявився у вченнях:

- Конфуція, Мо-цзи, Шан Яна, Лао-цзи в Китаї;
- Будди в Індії;
- Заратустри в Персії та ін.

Давньокитайські мислителі: чи не найпершими в історії політичних учень почали відходити від міфічного світорозуміння, божественних настанов, переводячи політичні доктрини на земну основу.

Найпомітніший серед мислителів – великий мораліст **Конфуцій** (551-479 рр. до н. е.) – був не лише визнаним мудрецем, але й безпосереднім учасником політичного життя (обіймав посаду міністра юстиції). Вчення викладено у трактаті «*Лунь юй*» («*Бесіди і судження*») – зібрання його афоризмів.

Патріархально-патерналістська концепція держави: держава – це одна велика родина, де влада імператора – влада батька, а відносини правителів і підданих – родинні відносини, де молодші залежать від старших.

Політична концепція Конфуція включає такі ідеї:

- ✓ державна влада є відлунням вічних законів неба, носієм яких є правитель;
- ✓ слідування «належному», тобто суворий ієрархічний розподіл обов'язків як в сім'ї, так і в державі за принципом «... *государ має бути государем, міністр – міністром, батько – батьком, син – сином*»;
- ✓ встановлення ідеальних відносин в сім'ї та державі відповідно до принципу «*чого не бажаєш собі, того не роби іншим*». Тобто людина має ставитись до іншої так само добре, як вона б хотіла, щоб ставились до неї («золоте правило моралі»);
- ✓ культ предків, мудрості, знання;
- ✓ відносини між вищими й нижчими подібні відносинам між вітром і травою: *трава мусить схилитись, коли повіє вітер*;

Благородна людина:

- сповнена любові до батьків,
- щира і покійна до свого володаря,
- дотримується соціально-політичних норм,
- спирається на взаємність у стосунках з іншими людьми.

Конфуціанство стало найвпливовішою течією етичної й політичної думки в Китаї, зберігає своє значення й понині, отримало розповсюдження в Японії, Кореї, В'єтнамі та інших країнах.

Ще одна течія давньокитайської політичної думки – **даосизм**. Його постулати викладені напівлегендарним мислителем **Лао-цзи** (III ст. до н. е.). На його думку, життя людей не керується «волею неба», а крокує природним шляхом – дао. Згідно з даосизмом, природний закон справедливості рано чи пізно має перемогти, людина повинна в це вірити і слухняно підкорятися йому.

У Всесвіті присутня незрима гармонія. Це вимагає обережного ставлення до будь-яких спроб перебудови, яким даосизм протиставляє принцип «у вей», що полягає в утриманні від волюнтаристського втручання у хід життя заради того, щоб надати природі речей можливість розкритись безперешкодно, спонтанно.

Повернення до природної простоти та примітивізму. Найкраща держава – маленька держава-селище, де народ – неписьменний, що дозволить зробити головними методами державного управління «мудрість простоти», засновану не на знаннях, а на інтуїції.

2. Політичні вчення у Стародавній Греції

У Стародавній Греції державність виникла на початку I тис. до н. е. у формі полісів.

 Поліс – окреме місто-держава, до складу якого, крім міської території, входили також прилеглі сільські поселення.

Процеси боротьби за владу знайшли своє відображення й теоретичне осмислення в політичній думці Стародавньої Греції. У центрі цієї боротьби було питання встановлення тієї чи іншої форми державного правління (аристократії, олігархії, демократії тощо).

Платон (427-347 рр. до н. е.) своє політичне вчення виклав головним чином у трактатах-діалогах «Держава», «Політик» і «Закони».

Він розрізняв світ ідей і світ речей (явищ). Будучи ідеалістом, істинним буттям вважав лише світ ідей, які досягаються розумом, а сприйняті відчуттями явища не вважав істинними. Світ явищ – спотворена копія світу ідей. Відповідно, наявні форми держави є лише спотвореними відображеннями ідеальної справедливої держави.

Ідеальну державу Платон будує за аналогією з людською душею.

Три початки людської душі	Три початки в державі	Три суспільних стани
розумне	дорадче	філософи (правителі)
вольове	захисне	воїни (захисники)
чуттєве	ділове	ремісники (виробники)

Визначальним початком душі є розумне, а тому філософи покликані правити в державі. Вольовий початок душі й захисний початок у державі втілюються у воїнах, які повинні підкорятися філософам. Нарешті, розумний і вольовий початки управляють початком чуттєвим (ремісниками, землеробами).

Риси ідеальної держави Платона:

- принцип розподілу праці;
- рівність у правах жінок і чоловіків;
- спільність майна, дружин і дітей (для правителів і воїнів);
- виключення з числа громадян рабів та іноземців.

Платон виділяв вісім форм державного правління:

- ✓ істинне правління;
- ✓ законна монархія (царська влада);
- ✓ незаконна монархія (тиранія);
- ✓ законна влада небагатьох (аристократія);
- ✓ незаконна влада небагатьох (олігархія);
- ✓ законна демократія (на основі законів);
- ✓ незаконна демократія (за відсутності законів);
- ✓ тімократія.

Ідеальна держава Платона – це справедливе, засноване на законах, правління кращих. Таке правління може бути:

- або *царською владою* (якщо серед правителів виділяється хтось один найдостойніший);
- або *аристократією*. Платон був прихильником сучасної йому афінської рабовласницької аристократії.

📖 **Монархія** (від грецьк. *monarchia* – єдиновладдя) – форма державного правління, в якій джерелом державної влади вважається монарх, його влада спадкова і не залежить від волі виборців.

📖 **Аристократія** (від грецьк. *aristokratia* – влада найкращих, найзнатніших) – найвища родова знать у рабовласницькому й феодальному суспільствах; форма державного правління, за якої аристократії належить уся повнота влади в країні; правління кращих громадян, які виконують закони.

Через недосконалість людської натури ідеальна держава не може бути вічною і зміниться іншими, гіршими формами правління. Замість розумного начала в державі почне панувати вольове – *тімократія*.

📖 **Тімократія** – спартанський тип владування, заснований на честолюбстві й силі; особлива форма олігархії, за якою державна влада належить привілейованій меншості, яка володіє високим майновим цензом, часто – військовою силою; форма державного ладу, що дає громадянам політичні права в залежності від розмірів їхнього майна.

Така держава постійно воюватиме, а війна є головним джерелом суспільних бід. Війни і розбрат призводять до переродження тімократії у гіршу форму правління – *олігархію*.

📖 **Олігархія** (від грецьк. *oligos* – нечисленний і *arche* – влада) – влада небагатьох – жадібних і багатих; форма державного правління, за якої політичне та економічне правління здійснюється невеликою групою людей, а також сама ця група.

Подальше зростання майнової нерівності, обурення бідних проти багатих призводять до повстання. Коли воно закінчується перемогою бідняків, ті знищують або проганяють багатіїв і встановлюють *демократію*, яка є ще гіршою формою правління, ніж олігархія.

📖 **Демократія** – (від грецьк. *demos* – народ і *kratos* – влада) – влада народу, народовладдя; форма політичної організації суспільства, яка визначає джерелом влади народ, його право вирішувати державні справи, водночас захищаючи громадянські права і свободи.

Демократії, звичайно, короткочасні і натовп дуже швидко поступається владою на користь тирану. З демократії виростає її продовження і протилежність – *тиранія*, встановлення якої означає перетворення надмірної свободи в надмірне рабство.

📖 **Тиранія** – одноосібне деспотичне правління внаслідок насильницького захоплення влади, базується на сваволі правителя (тирана), а не на законах.

 Деспотія (від грецьк. *despot* – володар, самодержець) – система державного правління, для якої характерне абсолютне свавілля влади та безправ'я підданих; часто – освячення влади правителя релігією та централізована система управління економікою (на Стародавньому Сході).

Погляди **Аристотеля** (384-322 рр. до н. е.) викладені, головним чином, у працях «Політика», «Афінська політія», «Риторика», «Етика». Людина, на думку Аристотеля, є за своєю природою істотою політичною.

У центрі вчення Аристотеля перебувають проблеми походження, сутності та форми держави. Він вважав, що держава виникла не в результаті угоди між людьми на основі їх волевиявлення, а природно-історичним шляхом – із сім'ї і поселень як всеохоплююча і найдосконаліша форма спілкування людей.

Форму держави Аристотель характеризував як політичну систему, що визначається верховною владою в державі. Конкретні форми він розрізняв залежно від кількості правителів і мети, яку вони при цьому переслідують.

За першою ознакою (кількість правителів) Аристотель розрізняє:

- ✓ правління одного;
- ✓ правління небагатьох;
- ✓ правління більшості;

за другою ознакою (мета правління) поділяє форми держави на:

- ✓ правильні (мають за мету спільне благо);
- ✓ неправильні (мають за мету лише своє особисте благо).

Правильні форми	Кількість правителів	Неправильні форми
монархія	правління одного	тиранія
аристократія	правління небагатьох	олігархія
політія	правління більшості	демократія

На відміну від Платона, Аристотель вважав, що приватна власність – це необхідна умова існування суспільства, як і сім'я. Аристотель критикував вчення Платона про ідеальну державу. Він вважав, що треба шукати не «абсолютно найкращу державу», а такий політичний устрій, який можуть мати більшість існуючих держав.

Найкращою формою правління є *політія*: у звичаях це – поміркованість, у майні – середній достаток, у правлінні – середній прошарок. Розумне управління і стабільність держави будуть там, де середній прошарок є багаточисельним і сильнішим від обох соціальних крайнощів – багатих і бідних.

 Політія – державний лад, за якого влада знаходиться в руках більшості – «середніх» людей, що володіють певним невеликим цензом й управляють державою в інтересах всіх громадян.

Найгіршою з неправильних форм держави є *тиранія*, де влада здійснюється деспотичними методами однією особою в особистих інтересах.

Аристотель розрізняє крайню демократію, в якій верховна влада належить народу, а не закону, і помірковану цензову демократію, засновану на примиренні багатих і бідних і пануванні закону.

3. Політична думка Середньовіччя

Це епоха формування і розвитку феодалізму. Політичні вчення цієї епохи постійно змінювались. Сильний вплив на них справляли християнська релігія і католицька церква, яка практично неподільно панувала у сфері духовного життя.

У центрі ідейно-політичних зіткнень цього періоду – запекла боротьба за вплив у суспільстві між католицькою церквою, папством, з одного боку, і світськими феодалами, монархами, з іншого. Відповідно, однією з центральних проблем політичної думки стало питання про те, яка влада – духовна (церква) чи світська (держава) повинна мати пріоритет у суспільстві.

У період утвердження в Римській імперії християнства значного поширення набуло вчення одного з найвидатніших ідеологів християнської церкви **Аврелія Августина (Блаженного)** (354-430 рр.), погляди якого викладено у праці *«Про град Божий»*.

Августин виступав за верховенство церкви в політичному житті. Держава – сукупність людей, об'єднаних суспільними зв'язками, її зусилля повинні спрямовуватися не лише на задоволення земних потреб, а й на нищення ворогів церкви, запобігання злочинам проти Бога.

Основні ідеї:

- надмірне насильство небажане, але необхідне;
- рабство суперечить природі людини, але встановлене Богом як покарання за гріхи;
- свобода волі приємна, але посилює схильність індивіда до порочних дій;
- державна влада нічим не відрізняється від зграї розбійників, але політичну опозицію треба рішуче викорінювати.

Аврелій Августин різко протиставляв церкву та державу. Він стверджував, що держава пов'язана із царством диявола. Гріховність земного державного життя виявляється у пануванні людини над людиною, у відносинах управління й підкорення, панування і рабства. Такий стан він називає «природним порядком» людського життя і критикує його з релігійно-ідеальних позицій божественного порядку та його земного прообразу у вигляді християнської церкви. Гріховний порядок світу має тимчасовий характер і триватиме до другого пришествя Христа й судного дня, коли встановиться «царство небесне».

Форми державного правління Августин розрізняв залежно від обов'язків, покладених на верховну владу. Головними з них він вважає моральні й релігійні обов'язки, зокрема повагу до Бога і до людини. Він вважає прийнятними всі форми правління в тому разі, якщо в державі зберігаються втілена у праві справедливість і повага до релігії. Несправедливого правителя, як і несправедливий народ, він називає тираном, а несправедливу аристократію – клікою.

Вершини своєї могутності і впливу римо-католицька церква досягла у XIII ст. Тоді завершилось створення системи схоластики – релігійної філософії католицизму, спрямованої на виправдання постулатів віри формально-логічними засобами.

У створенні цієї філософії велику роль відіграв домініканський монах, учений-богослов **Фома Аквінський (Аквінат)** (1225-1274 рр.), який намагався пристосувати вчення Аристотеля для обґрунтування католицьких догматів. Його політичні погляди викладені головним чином у працях «*Про панування владик*», «*Сума теології*» і «*Сума проти язичників*».

Фома Аквінський вважав, що людина за своєю природою є політичною істотою. Поодинокі люди не можуть задовольнити свої потреби, але в них від природи закладене прагнення об'єднатися і жити в державі. З цієї природної причини й виникає держава. Аквінський розглядав державу як частину універсального порядку, творцем і верховним правителем якого є Бог. Мета державної влади – спільне благо і забезпечення умов для гідного життя. Здійснення цієї мети передбачає:

- ✓ збереження феодално-станової ієрархії,
- ✓ збереження привілейованого становища можновладців,
- ✓ дотримання встановленого Богом обов'язку підкорятися правителям, які уособлюють державу.

Сутністю влади є такий порядок відносин панування і підкорення, за якого воля осіб з верхівки суспільної ієрархії керує нижчими верствами суспільства. Оскільки такий порядок заведений Богом, то влада має божественний характер («*всяка влада від Бога*»). Церква має панувати над громадянським суспільством, духовна влада – над світською.

 Теократія (від грецьк. *theos* – бог і *kratos* – влада) – форма державного правління, за якої політична влада належить духівництву або главі церкви.

Фома Аквінський обґрунтовує право народу на скинення тирана, який порушує принципи справедливості. Тобто, якщо дії правителя відхиляються від волі Божої (правитель – узурпатор, тиран, дбає лише про себе), суперечать вимогам моралі та інтересам церкви, піддані мають право чинити цим діям опір. Народ може повстати проти тирана. Проте остаточне судження про законність влади і припустимість боротьби з нею належить церкві.

Серед форм державного правління Фома Аквінський розрізняв:

- ✓ монархію (абсолютну і політичну),
- ✓ аристократію,
- ✓ тиранію, різновидом якої є демократія.

Перевагу він віддає монархії, бо її устрій нагадує як устрій світу взагалі, створеного і керованого одним Богом, так і людський організм, різні частини якого об'єднуються і керуються одним розумом.

Римо-католицька церква високо оцінила вчення Фоми Аквінського, яке дістало назву «томізм» (від лат. *Фома*), проголосивши його автора святим і присвоївши йому титул «доктора ангельського».

Інтереси бюргерства, яке підтримувало королівську владу, відобразив у своїй праці «Захисник миру» ректор Паризького університету **Марсилій Падуанський** (бл.1270-1342 рр). Він доводив, що втручання церкви у справи світської влади сіє розбрат і позбавляє європейські держави миру.

Церква має бути відокремленою від держави, бо в них різні цілі і сфери діяльності. Розмежовуючи закони людські й закони божественні, він стверджував, що до компетенції церкви належать тільки божественні закони. Тому духовенство має право лише навчати, проповідувати християнське віровчення, але не примушувати. Карати порушників божественних законів може лише Бог, який їх установив.

Держава виникла в процесі поступового ускладнення форм людського співжиття. Спочатку сім'ї об'єднуються в роди, потім роди – в племена, на базі яких виникають міста і в кінцевому підсумку – держава, що ґрунтується на спільній згоді всіх її громадян і має за мету їхнє спільне благо. Джерелом влади в суспільстві виступає народ (представники впливових і заможних суспільних станів військових, священиків, чиновників, торговців, землевласників і ремісників), саме від нього виходить влада як світська, так і духовна, він один є носієм суверенітету і верховної законності.

Державна влада здійснюється за допомогою законів, право видавати які має народ, а від його імені – обрані ним представники. Закони є обов'язковими для всіх.

Марсилій Падуанський одним із перших в історії політичної думки висунув та обґрунтував ідею розмежування законодавчої і виконавчої влади держави. Законодавча влада визначає компетенцію та організацію виконавчої влади. У здійсненні влади він важливе місце відводив виборності як засобу утворення установ і підбору посадових осіб держави всіх рівнів. Найкращою формою державного правління він вважав виборну монархію.

4. Політичні вчення епохи Відродження

Відродження (Ренесанс) припадає на XIV-XVI ст. – період формування антисхоластичного типу мислення, гуманістичного світогляду, культури й мистецтва. Мислителі епохи Відродження постійно зверталися до духовної спадщини античності, активно її відроджували й використовували.

Представником політичної думки був італійський мислитель і політик **Ніколо Макіавеллі** (1469-1527 рр.), відомий своїми працями «Правитель», «Роздуми на першу декаду Тита Лівія», «Історія Флоренції». Н. Макіавеллі увійшов в історію політичної думки як творець нової науки про політику: його розуміння політики відокремлюється як від теології, так і від етики.

Обіймаючи відповідальну державну посаду – секретаря Ради десяти у Флоренції, виходячи із ретельних спостережень політичного життя італійських міст XVI ст., доходить висновку щодо принципової розбіжності політичного і морального світів. Політична поведінка ґрунтується не на моралі, а на силі і вигоді. Недоречно вирішувати політичні проблеми, керуючись моральними міркуваннями, бо політика за своєю природою є позаморальним явищем.

Політика, на його думку, пояснює минуле, керує теперішнім, може прогнозувати майбутнє.

Макіавеллі стверджував, що людина втілює в собі такі якості, як злобність, малодушність, агресивність, невдячність, властолюбство, зрадництво, жадобу, лицемірство, брехливість, ненависть, боязливість, нестриманість тощо. Необхідність приборкання цих її рис і покликала до життя державу.

Саме з Н. Макіавеллі пов'язують введення до політичної науки самого терміна «**stato**», тобто «**держав**а».

Учений вважав, що державу створили не Бог, а люди, виходячи з потреби спільного блага. Спочатку люди жили розрізнено, але згодом об'єдналися, щоб краще захищатися. Вони обрали зі свого середовища найсильнішого і найхоробрішого ватажка й почали йому підкорятися. Метою держави є забезпечення кожному вільного користування майном і безпеки. Для цього приймаються закони і призначаються покарання.

Кругообіг форм державного правління. Після того як влада стала спадковою, нащадки вождів все більше відхилялися від справедливості і перейшли до пригнічення народу. Абсолютна влада розбещує як правителів, так і підданих. У результаті монархія перетворюється на тиранію, яка не має права на існування і мусить бути знищена разом з тираном. Після знищення тиранії настає аристократичне правління, з часом воно вироджується в олігархію, яка знає участі тиранії. Далі народ вводить народне правління, після чого кругообіг форм держави повторюється.

Н. Макіавеллі розрізняє:

- три правильні форми держави: монархію, аристократію, народне правління;
- три форми їх спотворення: тиранію, олігархію, охлократію.

 Охлократія (від грецьк. *ochlos* – натовп і *kratos* – влада) – домінування в політичному житті суспільства натовпу, «маси»; ситуація заколотів, погромів, безладдя, в якій господарем становища є натовп; влада суспільно-політичних груп, що апелюють до популістських настроїв у їх примітивних, масованих варіантах.

Правильні форми правління нестійкі й недовготривалі. Найкращою є змішана форма, в якій поєднуються елементи всіх правильних форм, при чому Макіавеллі віддає перевагу *республіці*, бо вона найбільше відповідає вимогам рівності і свободи.

 Республіка (від лат. *res* – справа і *public* – громадський) – форма державного правління, яка характеризується здійсненням вищої державної влади виборним колегіальним органом, що формується населенням (або його частиною) на визначений час.

Ідеал державного устрою Макіавеллі – сильна, жорстко централізована республіка, де владарюють представники народу, молоді буржуазії та виборний глава держави.

Правитель має бути схожим:

- на сильного лева, щоб «нищити вовків»,
- на хитрого лиса, щоб не втрапити в пастку.

Н. Макіавеллі стверджував, що заради досягнення політичних цілей правитель може використовувати будь-які засоби, незважаючи на вимоги моралі:

- вдаватися до обману,
- діяти лестощами і грубою силою,
- фізично знищувати своїх політичних противників тощо.

Відмежування політики від моралі перетворилось у проповідь аморалізму. Політика – це сфера підступності й віроломства. Аморальна політика за принципом «мета виправдовує засоби» дістала назву «макіавеллізм».

 Макіавеллізм – політичний стиль, заснований на принципі «мета виправдовує засоби»; схема політичної поведінки, що нехтує нормами моралі для досягнення політичних цілей.

Будучи флорентійцем і патріотом Італії, мислитель палко бажав її об'єднання в єдину міцну державу. А це, на його думку, міг зробити лише сильний одноосібний правитель, який для досягнення політичних цілей, головною зміцнення держави, не хехтує ніякими засобами. *«Батьківщину належить захищати засобами славними чи ганебними, тільки б захищати її добре»*.

Основна аксіома політичної філософії Н. Макіавеллі – думка про те, що люди за своєю природою є порочними, егоїстичними і злими істотами, їх турбують не благо держави, а передусім власні матеріальні інтереси. Вони можуть змиритися зі втратою свободи, влади, але ніколи нікому не простять втрати власного майна. Тож політика покликана відповідати порочній природі людей.

Правитель має знати, що:

- знати честолюбна;
- народ захоплюється зовнішніми ефектами та успіхом;
- покірність підданих найкраще гарантують примус і страх.

Правитель має:

- ✓ опікувати підданих;
- ✓ без крайньої потреби не вдаватись до утисків;
- ✓ спрямовувати дії так, щоб вони сприймалися як благодійництво;
- ✓ благодійництво проявляти в малих дозах, щоб воно тривало довше і щоб піддані відчували його якомога повніше і краще.

Домінуючим інтересом державності є самозбереження і зміцнення політичної влади будь-якими засобами.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть правильні й неправильні форми держави (за Аристотелем), дайте визначення цих понять.
2. Якою бачив Платон ідеальну модель держави (форма правління, соціальна структура, власність). Які, на Ваш погляд, її сильні і слабкі сторони?
3. Опишіть кругообіг форм держави (за Платоном).
4. Яким було відношення Платона й Аристотеля до питань рабства і приватної власності?
5. Що розуміється під поняттям «політія»?
6. Назвіть центральні проблеми політичної думки Середньовіччя.
7. Розкрийте суть християнської концепції двох держав: божественної і світської (Августин Блаженний).
8. Які філософські ідеї Аристотеля й Августина Блаженного були запозичені й розвинуті Фоною Аквінським?

Питання для дискусії:

1. Чим відрізняються погляди Платона та Аристотеля на функції держави, соціальну структуру суспільства і приватну власність?
2. Що нового у вченні про політичну владу й державу вніс Аристотель?
3. Чому політичні ідеї Середньовіччя мали релігійний характер?
4. Який вплив мають політичні вчення Стародавньої Греції та Середньовіччя на сучасний розвиток політичних теорій?
5. На Вашу думку, чи можна вважати Н. Макіавеллі захисником аморалізму в політиці?

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Хто з мислителів вважав, що між космосом, державою й душею людини існує відповідність: три початки душі – три початки держави – три стани?
 - а) Аристотель;
 - б) Платон;
 - в) Августин Блаженний;
 - г) Фома Аквінський.
2. За Платоном, в ідеальній державі мають керувати:
 - а) громадяни;
 - б) воїни;
 - в) виробники;
 - г) філософи.
3. Хто з філософів пропонував у своїй ідеальній державі скасувати приватну власність для правлячих станів?
 - а) Платон;
 - б) Аристотель;
 - в) Т. Мор;
 - г) Н. Макіавеллі.

4. Кому належить така трактовка форм державного правління: «І коли одна людина, або небагато, або більшість правлять, керуючись суспільною користю, природно такі форми державного управління вірні, а ті форми, при яких маються на увазі особисті інтереси чи то однієї людини, чи то небагатьох, чи то більшості – відхилення від правильних»?
- а) Платону;
 - б) Аристотелю;
 - в) Августину Блаженному;
 - г) Т. Мору.
5. Хто з філософів порівнював державу з великою шайкою розбійників?
- а) Августин Блаженний;
 - б) Ф. Аквінський;
 - в) Н. Макіавеллі;
 - г) Т. Кампанелла.
6. З усіх типів держав ідеальною Аристотель вважав:
- а) монархію;
 - б) аристократію;
 - в) політію;
 - г) демократію.
7. Яку форму держави Аристотель вважав правильною:
- а) монархію;
 - б) тиранію;
 - в) демократію;
 - г) олігархію.
8. За яким якісним принципом Аристотель поділяв форми правління на правильні й неправильні:
- а) правління мудрих – правління глупих;
 - б) правління в інтересах загального блага – правління у власних інтересах;
 - в) правління законне – правління незаконне;
 - г) правління бідних – правління багатих.
9. Правління небагатьох громадян, що дбають лише про власне благо (за Аристотелем) – це:
- а) тиранія;
 - б) аристократія;
 - в) політія;
 - г) олігархія.
10. Хто з мислителів стверджував, що людина за природою своєю є істота політична?
- а) Платон;
 - б) Аристотель;
 - в) Августин Блаженний;
 - г) Т. Кампанелла.

Тема 3. ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

План

1. Пам'ятки політичної думки періоду Київської Держави.
2. Політична думка в Україні за литовсько-польської доби.
3. Політична думка України у козацько-гетьманську добу.
4. Розвиток революційно-демократичних ідей у ХІХ ст.
5. Політичні концепції українських мислителів початку ХХ ст.: соціалізм, консерватизм, націоналізм, націонал-демократизм.

Ключові поняття: класократія, колектократія, консерватизм, націонал-демократизм, націоналізм, соціалізм.

Українська політична думка зародилась і розвивалась у контексті європейської політичної думки, яка справляла на неї визначальний вплив. Одним із важливих чинників розвитку української політичної думки були об'єктивні соціально-політичні процеси, що відбувалися на українських землях. У центрі уваги перебувала проблема державності.

Доцільно виходити з політико-правових джерел, які дійшли у писаній формі (створені в період Київської Русі літописи, «слова», «повчання», «житія», збірники законів). Отже, поза розглядом залишаються первісні паростки політичної думки.

1. Пам'ятки політичної думки періоду Київської Держави

У ІХ-Х ст. відбувся процес об'єднання східнослов'янських племен навколо Києва і формування Київської Держави. Рубіжною віхою у цьому процесі було прийняття християнства, що сприяло розширенню міжнародних релігійних і політичних зв'язків Київської Держави, разом із якими на Русь прийшли здобутки європейської цивілізації в галузі філософії, права, історії, культури. Під їх впливом активізувалася давньоруська суспільно-політична думка.

Найважливіші пам'ятки політичної думки Київської Держави:

- ✓ «Повість минулих літ» (кінець ХІІ ст.);
- ✓ «Слово про закон і благодать» Іларіона (середина ХІ ст.);
- ✓ «Руська правда» (ХІ ст.);
- ✓ «Повчання» Володимира Мономаха (ХІ ст.);
- ✓ «Слово про похід Ігорів» (ХІІ ст.).

Основними суспільно-політичними ідеями в Київській Русі були:

- походження держави і князівської влади;
- правове регулювання суспільних відносин;
- стосунки між церквою і державою;
- проблеми єдності та суверенності політичної влади;
- об'єднання удільних князівств навколо великого князя київського;

- самостійність і незалежність Русі.

«Слово про закон і благодать». Автор – митрополит Іларіон, обраний в 1051 р. першим Київським митрополитом руського походження. Твір написаний із нагоди закінчення будівництва собору св. Софії у Києві.

Вихідною проблемою «Слова» є питання про співвідношення закону та істини (благодаті). Під законом автор розумів Старий Заповіт, а під істиною – Новий. Закон – це певна зовнішня настанова, що регулює примусовими методами діяльність людей на час до досягнення ними істини. Істина є певним внутрішнім контролером людської поведінки згідно з волею Божою. З часом закон змінюється благодаттю, водночас закон не протистоїть істині, його дотримання є шляхом до досягнення благодаті, а разом з нею – свободи.

Питання богообраності народів. Теза про рівність християнських народів незалежно від часу прийняття ними віри слугує Іларіону для доведення рівності Русі з Візантією.

Іларіон висловлює свої симпатії до монархії як форми державного правління. Влада зосереджується в руках одного правителя, є запорукою територіальної єдності і сили держави.

«Повість минулих літ». Автор – монах Києво-Печерської лаври Нестор, перша редакція 1113 р. Автор користувався історичними джерелами інших європейських країн, руськими літописами, які не збереглися, твір доповнювався матеріалами інших авторів.

Одним із найважливіших питань у «Повісті...» є проблема рівності Київської Русі з іншими європейськими державами. Особлива увага приділяється обґрунтуванню законності й необхідності князівської влади. Автор подає схему колективного володіння Київською Руссю князівським родом Рюриковичів. Включенням біблійної легенди про поділ Землі синами Ноя після потопа виправдовується роздрібненість руської держави.

Єдність руських земель розглядається передусім як духовна, котру забезпечує християнська церква. Політична єдність виявляється у єдності Київської Русі як спільної власності князів-братів, які мусять слухатися порад київського князя як старшого серед рівних.

«Руська правда» – перший писаний слов'янською мовою кодекс законів авторства Ярослава Мудрого:

- «Правда Ярослава» (1016 р.);
- «Правда Ярославичів» (1073- 1076 рр.);
- «Устав Володимира», або широка редакція «Руської правди» (поч. XII ст.).

Закони Ярослава високо цінували людське життя, честь, осуджували злодіїв та вбивць. За насильницькі дії визначали особливу плату до казни – штраф, можна було відкупитися грішми. Смертної кари не було. Пильно захищалася власність; за певних умов навіть виправдовувалось убивство злодія.

«Руська правда» регулювала також майнові відносини між людьми, стосунки між батьками й дітьми. Введені нею закони тривалий час регулювали суспільні відносини в Київській Русі і, як вважається, де в чому були

гуманнішими, ніж сучасне законодавство. Криваву помсту, що фіксувалась у «Правді Ярослава», у широкій редакції заборонено; встановлено колективну відповідальність сільської громади за вбивство княжих людей.

Детально визначено обмеження майнових та особистих прав різних категорій феодално залежного населення, закріплено безправне становище холопів; вміщено розвинуті норми судочинства; розроблено питання спадкоємства.

«**Повчання**» (бл. 1117 р.) Володимира Мономаха – великого князя київського, якому вдалось на короткий час зібрати землі Русі під єдиним началом перед її остаточним розпадом на окремі князівства. Воно написано у формі заповіту – звернення Володимира Мономаха до своїх синів. В автобіографічній частині подається ідеалізована картина державної діяльності та ідеальний образ князя, який має керуватися християнськими заповідями, моральними нормами і принципами.

Крім моральних настанов, «Повчання» містить практичні вказівки щодо керівництва державою, управління підданими, правил поведінки з ними в деяких типових ситуаціях, зокрема під час війни.

«**Слово про похід Ігорів**» (1187 р.). По смерті Володимира Мономаха посилюється процес роздрібненості, князівські династії утверджуються в окремих землях, для яких Київ залишався лише духовним центром, авторитет якого поступово занепадає. Удільні князі, воюючи один з одним, частіше почали залучати до внутрішніх чвар озброєні загони сусідів – поляків, литовців, угорців, а найбільш небезпечними були набіги половців, яких ставили під загрозу саме існування держави.

Розповідаючи про похід новгород-сіверського князя Ігоря 1185 р. в половецький степ і його воєнну поразку, автор у поетичній формі робить спробу сформулювати ряд узагальнюючих висновків. Головну причину тяжкого становища Русі він убачає в міжусобній боротьбі руських князів (золоте слово великого київського князя Святослава). Він говорить, що головна провина Ігоря та причина його поразки полягає в тому, що той пішов на половців «собі слави шукати», а не захищати інтереси всієї держави. Те саме чинять й інші князі, дбаючи лише про свої уділи, а не про державу в цілому. Для князя недостатньо бути вправним воєначальником, потрібно ще й уміти побачити загальнодержавний інтерес і підпорядкувати йому особистий.

Основні ідеї «Слова...»:

- ✓ ідея необхідності політичного об'єднання руських земель;
- ✓ припинення міжусобної боротьби;
- ✓ виникнення держави на ґрунті суспільного договору між князем і народом.

Хід розвитку Київської Держави був порушений татаро-монгольським нашествям, яке значною мірою зруйнувало традиційні політичні інститути. Залишки державності Київської Русі вдалося зберегти у важкодоступних районах українського Полісся та у Галицько-Волинському князівстві.

2. Політична думка в Україні за литовсько-польської доби

Період Великого князівства Литовського – це період литовсько-білорусько-українського співжиття. Політичний устрій Литовської держави був подібним до Київської. Великі князі литовські на українських землях діяли за принципом: *«Старовину не рушити, нового не вводити»*, сприяючи тим самим реставрації деяких форм державно-політичного устрою Київської Русі та певній автономії земель. Правові відносини регулював Литовський статут, складений на основі *«Руської правди»*. Українська аристократія інтегрувалася до правлячої верхівки і брала участь у діяльності великокнязівської влади на рівних правах з етнічними литовцями.

Інша ситуація склалася на землях, які після падіння Галицько-Волинського князівства опинилися під владою Польщі. Польська влада намагалася обмежити права української шляхти. Замість удільних князівств вводились воєводства як територіально-адміністративні одиниці. Православній шляхті заборонялось обіймати адміністративні посади.

Люблінська унія політично об'єднала Литву й Польщу в одну федеративну державу – Річ Посполиту, й українські землі, які знаходились у складі литовської держави, були інкорпоровані до складу Речі Посполитої. Так завершився литовсько-руський період в історії України, який був перехідним між княжою і польсько-козацькою добою.

Знаходження українських земель у складі Речі Посполитої мало негативні й позитивні наслідки. Польща стала коридором для проникнення на українські землі культурних впливів Західної Європи. Молоді нащадки давніх князівських і боярських родів почали здобувати освіту в європейських університетах та поширювати набуті знання в Україні.

З середини XV ст. Київ став центром раціоналістично-гуманістичного руху, що охопив українсько-білоруські землі Великого князівства Литовського. Другим центром суспільно-політичного, культурного життя України тих часів була Галицька земля, міста Львів, Перемишль та ін. Географічне розташування, тісні зв'язки із західно-європейською культурою, поступове утвердження католицизму сприяли поширенню ідей гуманізму.

Найбільш помітними особистостями цього часу, представниками реформації раннього гуманізму були С. Оріховський, Х. Філалет, І. Вишенський.

Станіслав Оріховський-Роксолан (1513-1566 рр.) увійшов в історію української політичної думки розробкою ідеї природного права та т. зв. *«піраміди влади»*, де на вершині перебуває духовна влада, а забезпечувати її повинні священнослужителі та король.

С. Оріховський:

- ✓ виклав своє розуміння суті держави, форми управління нею, бачення проблем політичної влади;
- ✓ зробив важливий крок до визволення політичної науки від теології;

- ✓ розробив низку порад королеві щодо управління державою, акцентував увагу на тому, що в основі функціонування християнської держави повинно бути дотримання права.

Однак, погляди С. Оріховського пройшли складну трансформацію. Якщо у молоді роки він виступав проти ідеї божественного походження влади, відстоював принцип невтручання церкви у державні справи, то незадовго до смерті у праці «Польські діалоги політичні» він висловлювався за зверхність папської влади над королівською.

Після Люблінської унії 1569 р. православним заборонялося обіймати відповідальні посади на державній службі, що змушувало до переходу у католицизм. Ряд представників української шляхти й православного духовенства пішли на укладення в 1596 р. Берестейської унії, за якою визнавалось верховенство Папи Римського в обмін на збереження традиційних обрядів і церковної автономії. Більшість українського населення сприйняли Берестейську унію як спробу переходу в католицизм і засіб колонізації. Розгорнулася бурхлива дискусія з релігійних питань (які за своєю сутністю мали політичний характер), що знайшла відображення у **полемічній літературі**.

У полемічній літературі виділялися два напрямки:

1. підтримка унії православної та католицької церков (П. Скарга);
2. антиуніатські ідеї, реформа православної церкви (Х. Філалет).

Головна теза книги **Петра Скарги** «Про єдність церкви Божої» – критика православної церкви через пихатість константинопольських патріархів, тиранію візантійських імператорів, шлюби духовенства, за втручання світської влади в церковні справи тощо.

Христофор Філалет (на противагу П. Скарзі):

- відстоював ідею демократизації церкви;
- захищав право світських людей на участь у духовних справах;
- виступав за виборність духовних владик та релігійну терпимість;
- вважав незаконним втручання Папи Римського в світські справи.

Він виходив з ідей суспільного договору і природного права, обмеження влади монарха законом.

А видатний український полеміст **Іван Вишенський** (1550-1620 рр.):

- виступав із критикою тогочасного суспільного ладу та шляхти;
- висував концепцію колективної соборності правління християнською церквою, заснованою на ідеї рівності всіх людей перед Богом;
- заперечував як абсолютизм духовної влади (Папи Римського), так і абсолютизм світської влади (королів, царів).

3. Політична думка України у козацько-гетьманську добу

З часів Люблінської унії зростає роль південних степових районів України, куди почали втікати від панщини. На цих територіях одним із головних завдань стала організація відсічі татарським нападам. Для цього сформувався прошарок вільних людей, які поступово перетворили військове ремесло на свою професію.

У нижній течії Дніпра, за порогами, на острові Мала Хортиця Дмитро Вишневецький заснував військову фортецю – Запорозьку Січ. Термін «козак» спочатку не означав якогось стану чи класу, а лише вказував на заняття – степові промисли. Козацтво розвивалося на широкій соціальній базі, яка постійно оновлювалась і динамічно змінювалась (селяни, міщани, дрібна шляхта, православне духовенство).

Перемоги військ Б. Хмельницького в 1648 р. підірвали не лише військові сили, а й політико-ідеологічні підвалини Речі Посполитої, ліквідували її зверхність у Наддніпрянській Україні і були основними чинниками відродження української державності.

Богдан Хмельницький висунув власну програму створення Української козацької держави, в основі якої лежала ідея української соборності. Хмельницький синтезував ідею старої княжої України-Руси з новою ідеєю козацької державності. Він був першим і, на жаль, останнім політиком в історії України доби феодалізму, який зумів не лише очолити боротьбу за національну незалежність, а й за допомогою гнучкої політики об'єднати для досягнення цієї мети зусилля різних станів українського суспільства. Хмельницький не лише висунув завдання створення незалежної держави, до складу якої мали ввійти всі етнічні українські землі, а й зробив усе можливе для його вирішення.

Після укладення Переяславської угоди доля української державності вирішувалась у взаємовідносинах України й Росії. Тогочасна українська політична думка відображала особливості цих відносин та політичний устрій козацько-гетьманської держави.

Пилип Орлик (1672-1742 рр.) був генеральним писарем гетьмана України Івана Мазепи. Поразка Карла XII та Мазепи під Полтавою змусили П. Орлика емігрувати. По смерті І. Мазепи Пилип Орлик був обраний гетьманом України (в екзилі). Найвідомішим політико-правовим документом часів гетьманування П. Орлика є договір між ним та старшиною й запорозькими козаками «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького», відомий ще як «*Конституція Пилипа Орлика*». Договір було укладено 1710 р. на козацькій раді в м. Бендери.

Конституція складається з двох частин.

У вступній частині стисло подана історія козацтва від Володимира Великого до Б. Хмельницького та І. Мазепи, а також обґрунтовано необхідність прийняття конституції для запобігання деспотизму правителів.

Основна частина конституції містить статті, в яких ідеться про державний устрій України як козацької держави. Зміст цих статей полягає у тому, що в Україні:

- відновлюються права православної церкви, яка повертається під юрисдикцію константинопольського патріарха;
- відновлюються і проголошуються недоторканими давні кордони козацької держави; відновлюються давні права Запорозької Січі, їй повертаються землі

та маєтності, відібрані царськими указами, а побудовані Росією на її території фортеці мають бути знесені;

- всі поточні державні справи вирішує гетьман спільно з радою генеральної старшини; основоположні питання державного життя вирішує генеральна рада, яка складається з гетьмана, генеральної старшини, цивільних полковників та козаків (по одному від кожного полку) і збирається тричі на рік – на Різдво, Великдень і Покрову;
- державні службовці повинні скласти присягу на вірність Батьківщині та гетьману;
- старшина й рада мають право виступати проти гетьмана, якщо він порушує закони;
- справи про кривду та провини генеральної старшини розглядаються генеральним судом, який не підпорядковується гетьману;
- генеральна старшина звітує перед гетьманом про роботу;
- державний скарб відокремлюється від гетьманського й передається в управління генерального підскарб'я;
- полковники, сотники та інші посадові особи обираються вільними голосами і затверджуються гетьманом;
- гетьман має контролювати розумність податків і повинностей, від них звільняються козацькі вдови, сироти та їхні господарства;
- проводиться ревізія державних земель, якими користується старшина, відновлюється законність у користуванні суспільним надбанням і встановлюється рівність у виконанні державних обов'язків.

Конституція П. Орлика не набула чинності, вона залишилася лише проектом політико-правового документа. Але вона має велике значення як свідчення того, що українська політична думка розвивалася в руслі передових західноєвропейських політичних традицій.

Конституція містить низку демократичних і прогресивних ідей:

- ✓ обмеження влади гетьмана;
- ✓ представницьке управління;
- ✓ поділ державної влади;
- ✓ закріплення прав і свобод особи;
- ✓ справедливість у розподілі суспільних благ;
- ✓ підтримка соціально незахищених верств населення тощо.

Найбільше значення конституції полягає в тому, що в ній здійснено всебічне обґрунтування ідеї незалежності України як суверенної держави.

В Києві на початку XVII ст. визначаються два основних осередки культури й освіти – Київське братство (засноване в 1615 р.) і група вчених-просвітян при Києво-Печерській лаврі на чолі з її архімандритом Єлисеєм Плетенецьким. На основі Київського братства та Лаврської школи, заснованої Петром Могилою, була утворена в 1632 р. Київська колегія, згодом **Києво-Могилянська колегія** (пізніше – Академія). У XVII ст. колегія не мала офіційного статусу, але вона

була першим українським вищим навчальним закладом з європейським рівнем освіти.

Значний інтерес становить доробок діячів Могілянської академії, починаючи від її засновників – І. Борецького, М. Смотрицького, П. Могили – аж до просвітників першої половини XVIII ст., зокрема С. Яворського, Ф. Прокоповича.

Петро Могила (1574-1647 рр.), митрополит київський і галицький. Суспільно-політичні погляди П. Могили досить суперечливі:

- розвинув ідею верховенства православної церкви, яка протиставлялася польському королеві;
- виступав за підвищення ролі церкви у державі та суспільстві, її контроль за освітянським життям країни;
- був проти втручання держави у церковні справи;
- в цілому відводив церкві роль радника, а не верховника.

Феофан Прокопович (1681-1736 рр.) – ректор Києво-Могілянської академії, в 1716 р. за викликом Петра I виїхав до Петербургу і фактично очолив російську православну церкву, ставши однією з найбільш наближених до царя осіб. Він першим в умовах російської держави створив теорію освіченого абсолютизму, спираючись на теорії природного права та суспільного договору. На його думку, пріоритетною повинна бути світська влада, церква має підпорядкуватися державі. Абсолютний монарх, як верховний носій державної влади, ставився над усіма громадянськими законами, й усі його дії, спрямовані на загальну користь, виправдовувалися. Ідеал Ф. Прокоповича – сильна держава, на чолі якої стояв би самодержець – освічений монарх, «філософ на троні», що дбає про інтереси народу.

4. Розвиток революційно-демократичних ідей у XIX ст.

На початку XIX ст. українські землі були поділені в основному між двома імперіями – Австрійською та Російською.

I половина XIX ст. – початок національного відродження, зростає політична активність громадськості. Вершиною розвитку політичної думки стала політична доктрина **Кирило-Мефодіївського товариства** (Київ, 1845 р.). Члени цієї організації – М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, М. Куліш, Т. Шевченко та ін. – згуртувалися довкола ідеї слов'янського об'єднання у формі слов'янської республіканської федерації. Через 15 місяців братство було розгромлене поліцією після зради одного з нових членів, а члени братства були засуджені до різних термінів ув'язнення.

Микола Костомаров (1817-1885 рр.) – автор головного програмного документа Кирило-Мефодіївського братства під назвою «*Закон Божий*» («*Книга буття українського народу*»). Провідною ідеєю є ідея українського месіанізму, за якою Україна мала виконувати волю Божу – рятувати слов'янство.

Тарас Шевченко (1814-1861 рр.) справив великий вплив на політичні погляди членів Кирило-Мефодіївського братства насамперед силою свого поетичного слова, але у його творах немає цілісної політичної концепції, йдеться про погляди на окремі проблеми державності, соціально-політичних відносин і суспільного ладу в цілому.

Значне місце в політичних поезіях Т. Шевченка посідає проблема боротьби народів за національне визволення, він мріяв про утвердження соціальної рівності й політичної свободи. Політичний ідеал Т. Шевченка – це демократична республіка, де вирішальна роль мала належати трудівникам, що працюють на своїй землі.

Продовжили ідеї Кирило-Мефодіївського братства **громадівці**.

Михайло Драгоманов (1841-1895 рр.) визначний український історик, активний діяч Київської громади. У 1876 р. виїжджає до Женеви, де видає збірник «Громада». Політичні погляди М. Драгоманова формувалися під впливом поширених у тогочасній Європі ліберальних і особливо соціалістичних ідей.

Поняття «громада» є ключовим у поглядах М. Драгоманова. Громада є первинною ланкою організації суспільного життя. Стосунки між громадами мають будуватися на федеративних засадах. Ідея всесвітньої федерації як наступниці держави. Самостійні сильні громади мають певну незалежність від центральної влади й діють на автономних і самоврядних засадах. Самоврядування мало здійснюватися різними зборами, яким були б підзвітні посадові особи. Головну причину поділу суспільства на багатих і бідних М. Драгоманов убачав у приватній власності. Покінчити зі злиденністю можна тільки шляхом організації колективної праці за умови колективної власності громади на землю та знаряддя праці. Здійснення переходу до нового ладу («громадівського соціалізму») можливе еволюційним шляхом демократизації, піднесення культури і свідомості народу.

Ліберальні ознаки соціалістичного ідеалу М. Драгоманова:

- ✓ поділ влади;
- ✓ парламентаризм;
- ✓ демократичні права і свободи.

М. Драгоманов заперечував ідею національної державності, тому що політичною формою організації суспільного життя має бути федерація, що складається із самоврядних громад, а Україна мала бути федеративним утворенням, яке складається з 20 земель (Київської, Одеської, Харківської, Поліської та ін.) і, у свою чергу, входить до побудованої на федеративних засадах Росії.

5. Політичні концепції українських мислителів початку ХХ ст.: соціалізм, консерватизм, націоналізм, націонал-демократизм

Соціалізм

 Соціалізм (від лат. *socialis* – суспільний) – ідеологія, яка затверджує ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

Особливо популярними соціалістичні ідеї стали в перші десятиліття ХХ ст. Історичні події в Росії підтверджували марксистське вчення, значного впливу якого зазнала й Україна. Тут були поширені як суто марксистські ідеї – про історичну місію робітничого класу, соціалістичну революцію, диктатуру пролетаріату тощо, так і соціал-демократичні.

Найвідоміші представники соціалістичного напрямку політичної думки України – М. Грушевський і В. Винниченко тяжіли до соціал-демократизму.

Михайло Грушевський (1866-1934 рр.) – видатний український історик і політичний діяч, голова УЦР. У своїх численних працях, зокрема багатотомній «Історії України-Руси», детально дослідив історію українського народу. Він відмовився від розгляду її як історії класової боротьби і подав як історію української державницької ідеї.

Учений виходив із того, що існують дві «руських» народності – українсько-руська й великоруська. Київська держава були творенням українсько-руської народності, а володимиро-московська держава – великоруської. Теза про те, що Київська Русь була першою формою української державності.

У питанні про форму української державності погляди М. Грушевського зазнали певної еволюції – від ідеї федеративних форм організації державного життя української нації до ідеї національної незалежності України. Спочатку він виступав за національно-культурну автономію України у складі Росії, пов'язував здобуття українським народом свободи з перетворенням Росії в демократичну правову державу.

Після більшовицького перевороту 1917 р. М. Грушевський перейшов до ідеї національної незалежності й суверенітету України, свідченням чого став прийнятий Українською Центральною Радою 9 (22) січня 1918 р. IV універсал, який проголосив Україну самостійною республікою.

Володимир Винниченко (1880-1951 рр.) – заступник голови Української Центральної Ради, перший голова Генерального Секретаріату (уряду УНР). Упродовж життя Винниченко залишався соціалістом, однак негативно ставився до соціалізму в радянсько-більшовицькому варіанті. Він вважав, що соціалізм можна побудувати лише поступово, еволюційно, реформами.

В. Винниченко запропонував свій варіант створення соціалізму, який він назвав «колектократією».

 Колектократія – суспільний устрій, система виробничих кооперативів, у якій всі працівники є співвласниками кожного окремого підприємства і тому мають право на свою частку прибутку.

Соціалізм – це кооперація. Необхідно мирним шляхом розпочати перетворення приватної власності на засоби виробництва на колективну. Саме на колективну, а не на державну. Не націоналізація, а колектократація – організація промислових, сільськогосподарських, торговельних, фінансових та інших кооперативів – приведе до соціалізму.

Винниченко як соціаліст, розв'язання національного питання підпорядковував вирішенню завдання соціального визволення народів, тому був готовий відмовитися від національної незалежності на користь соціалізму. Ідеал української демократії – у *«федерації Російської республіки й участі у ній України як рівного з іншими державного тіла»*. Обґрунтовуючи необхідність перебування України у складі Російської федерації, він наголошував на історичних, економічних і культурних зв'язках України з Росією.

Перебуваючи в еміграції, Винниченко змінив свої погляди на українську державність. У праці *«Відродження нації»* (1920 р.) він вказує на нерівність у відносинах між українською і російською націями. Найкращою формою розвитку кожної нації є повна державна незалежність на принципах рівності відносин і добровільного союзу з усіма соціалістичними державами проти всесвітньої буржуазії.

Консерватизм

Консерватизм (від лат. *conservare* – зберігати, охороняти) – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

На рубежі XIX-XX ст. в українській політичній думці переважали ідеї соціалізму. Лібералізм в Україні не набув такого поширення, як у країнах Західної Європи. Більш помітне місце в історії української політичної думки посідають ідеї консерватизму, які особливо активізувались у XX ст. Це було спричинено існуванням у 1918 р. гетьманату П. Скоропадського, необхідністю обґрунтування його політико-правових підстав.

В'ячеслав Липинський (1882-1931 рр.) – один із організаторів Української демократичної хліборобської партії, посол гетьманського уряду та УНР у Відні, професор Українського наукового інституту в Берліні. Автор понад 200 наукових праць (*«Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму»* (1926 р.)).

В. Липинський вважав, що тільки власна держава, збудована українською нацією на своїй етнографічній території, врятує націю від економічного розпаду та кривавої анархії: *«Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути»*.

Формою державності для України вважав конституційну монархію. Ідея монархії виступає консолідуючим чинником українського суспільства, вона відповідає державницькій традиції, започаткованій Б. Хмельницьким. Це має бути трудова, правова і спадкова (дідична) монархія на чолі з гетьманом. Основними підвалинами українського монархізму Липинський називає

аристократію, класократію, територіальний патріотизм, український консерватизм і релігійну єдність.

Гетьман як спадковий монарх репрезентує державу, уособлює її авторитет. Разом з гетьманом управління державними й суспільними справами здійснює аристократія. Але аристократія повинна поновлюватися, інтегруючись з іншими соціальними верствами.

Такі особливості формування аристократії забезпечують представництво в її складі всіх суспільних класів і станів:

- промислового (фабриканти, інженери, робітники);
- хліборобського (поміщики, селяни, сільськогосподарські робітники);
- купецького й фінансового (всі, хто живе з обміну продуктами);
- комунікаційного (залізничники, водії);
- інтелігенції.

В результаті аристократія виступає як класократія.

 Класократія – влада найкращих представників усіх суспільних класів і станів, яка забезпечує єдність нації і заперечує буржуазний парламентаризм, соціалізм і націоналізм, які роз'єднують націю за партійною, класовою і етнічною ознаками.

Нація у В. Липинського виступає як політична спільність, що включає в себе усіх громадян держави, незалежно від їхньої етнічної приналежності. Забезпеченню єдності нації слугує й територіальний патріотизм – усвідомлення своєї території, любов до своєї землі, почуття єдності та співпраці між усіма її постійними мешканцями, незалежно від їх походження, соціально-класової та етнічної належності, віросповідання.

Важливою умовою побудови держави Липинський вважав її релігійну єдність. Тільки християнська етика спроможна створити моральний клімат, необхідний для державного будівництва. Релігія може примирити українство, але він застерігав проти церкви, пристосованої до політичної кон'юнктури.

В. Липинський наголошував, що географічне положення України, історичне минуле, економічні інтереси вимагають економічного і воєнного союзу суверенної Української держави з Росією і Білоруссю.

Націоналізм

 Націоналізм – світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних цінностей щодо усіх інших.

Ідеологи українського націоналізму М. Міхновський, Д. Донцов і М. Сціборський вважали за свій обов'язок формувати національну свідомість українського народу, всебічно сприяти усвідомленню ним необхідності здобуття незалежної державності.

Першим, хто відкрито заявив про колоніальний статус України у складі Російської імперії та право українського народу на самовизначення, був **Микола Міхновський** (1873-1924 рр.). У 1900 р. М. Міхновський виголосив у Полтаві й Харкові промову, що вийшла окремою брошурою у Львові під назвою

«Самостійна Україна». Вона вважається першим програмним документом українського націоналізму.

Головна проблема української нації – відсутність провідної національно свідомої верстви – інтелігенції. Однією з основних причин втрати українцями державності М. Міхновський вважав відсутність внутрішньої єдності й висував ідею національного солідаризму, яка має об'єднати окремі частини нації в єдине ціле: «*Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі*».

Ідея національного солідаризму найповніше була сформульована в «10 заповідях УНП» – заснованої М. Міхновським Української народної партії.

М. Міхновський був одним із авторів конституційного проекту «Самостійна Україна», за яким Україна мала бути президентською республікою з двопалатним парламентом – Радою представників і Сенатом. Парламентські вибори мали відбуватися з урахуванням національно-економічних особливостей дев'яти вільних і самоуправних земель. Передбачалися широкі громадянські свободи, суд присяжних, націоналізація землі за викуп і розподіл її за національною ознакою.

Для М. Міхновського розв'язання національного питання мало передувати вирішенню питання соціального.

Дмитро Донцов (1883-1973 рр.) – головний ідеолог українського націоналізму, автор численних творів («*Підстави нашої політики*», «*Націоналізм*», «*Дух нашої давнини*»).

Він сформулював концепцію нового – інтегрального, або чинного, українського націоналізму. Вихідною ідеєю інтегрального націоналізму є ідея переорієнтації українства на Захід, відхід його від Росії, як несумісного з нею за історичними політичними традиціями, національними звичаями, способом життя. Стверджував, що призначення України – бути аванпостом захисту культури Заходу від російського впливу. У цьому він вбачав зміст української національної ідеї.

Боротьба за формування нації і державну незалежність повинна ґрунтуватися на романтизмі, фанатизмі та аморальності. Романтизм є релігійним за своїм характером відчуттям, що в історії часто постає у формі різних легенд і міфів. Фанатизм випливає з релігійного характеру романтизму, бо віруючі дивляться на свої ідеї як на правду, обов'язкову для всіх. Аморальність у політиці означає можливість використання будь-яких засобів для досягнення політичних цілей.

Маси не можуть творити державу, оскільки їх покликанням є фізична праця, і вони прив'язані до землі як до засобу виробництва. Це люди земних інтересів і земної праці, які приносять суспільству користь тим, що сумлінно виконують своє призначення. Правляча ж верства – це аристократи духу, для яких земля – передусім арена боротьби й захисту інтересів усього суспільства.

Для належності до провідної верстви необхідні ще й інші ознаки.

- ✓ шляхетність, яка виявляється в домінуванні духовного над матеріальним, прагненні до високих ідеалів, цінуванні ідеалів честі, слави й морального обов'язку.
- ✓ мудрість, здатність до розуміння тих одвічних законів, на яких тримається світ у цілому й суспільство зокрема.
- ✓ мужність, що проявляється здатністю жертвувати своїм життям в ім'я загального блага, виконувати своє призначення, незважаючи ні на що.

Методом реалізації провідною верствою ідейних настанов інтегрального націоналізму, за Д. Донцовим, мало бути *«творче насильство»*, що означає орієнтацію на примус у процесі боротьби за державну незалежність.

Рішуче заперечував ідею федералізму, яка була провідною в українській політичній думці XIX ст. Він виступав за повну незалежність української держави у формі селянської дрібнобуржуазної республіки.

У 20-30-х роках XX ст. ідеї Д. Донцова набули популярності в середовищі галицької молоді. Його націоналізм став ідеологічною основою програми ОУН. Однак сам Д. Донцов не належав до жодної націоналістичної організації.

Націонал-демократизм

Націонал-демократизм – політична течія, що поєднує націоналізм з демократичними принципами державного устрою.

Націонал-демократичний напрям зародився в Галичині наприкінці XIX ст. Згодом націонал-демократизм набув поширення серед діячів Наддніпрянщини, які до подій 1917-1920 рр. перебували на соціалістичних позиціях і поступово еволюціонували від ідеї федералізму до ідеї національно-державної незалежності.

Провідною ідеєю державницьких концепцій націонал-демократів була ідея безумовного визнання права кожної нації на самовизначення.

Галицький правознавець і політолог **Станіслав Дністрянський** (1870-1936 рр.), відомий своїми працями «Нові проекти української конституції» (1920), «Загальна наука права й політики» (1923), «Нова держава» (1923), сформулював національно-державницьку концепцію, провідною ідеєю якої є право кожної нації на автономію та державну незалежність.

Він відстоював ідею національно-демократичної держави, право народу на самовизначення в етнічних кордонах. Він вказував на необхідність надання певних автономних прав анклавам національних меншин. Майбутню незалежну українську державу він уявляв як народну республіку, влада в якій належить народові та обраним органам і здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу й судову.

Націонал-демократичний напрям української політичної думки уникав крайнощів марксистського соціалізму з його абсолютизацією класового чинника суспільного розвитку й націоналізму, який абсолютизував чинник національний, розуміючи націю лише як етнічну спільність.

Питання для самоконтролю:

1. Які ідеї домінували у політичних поглядах мислителів періоду Київської Держави?
2. В яких творах викладені основні політичні ідеї княжої доби?
3. В якому творі розвинута ідея політичного об'єднання руських земель, припинення міжусобиць?
4. Кого з українських мислителів можна віднести до гуманістів?
5. Які українські філософи у своїх творах розвивали ідеї природних прав людини, суспільного договору, поділу влади, правової держави?
6. Яке суспільно-політичне значення для України мала Берестейська унія 1596 р.?
7. Які напрямки можна виділити у полемічній літературі?
8. Який внесок у розвиток української політичної думки зробила Києво-Могилянська академія?
9. На яких соціально-економічних, політичних, духовних засадах базувалася Запорізька Січ?
10. Яке значення мала Конституція П. Орлика?
11. У чому суть політичної програми М. Драгоманова?
12. Які основні течії можна виділити в українській політичній думці початку ХХ ст.? Назвіть представників, їх відомі праці та провідні ідеї.

Питання для дискусії:

1. У чому полягає спільність та відмінність в поглядах на майбутнє України М. Костомарова і М. Драгоманова?
2. Порівняйте державотворчі ідеї українських консерваторів та націоналістів. Як вони визначали поняття «нація»?
3. Розкрийте основні віхи формування української національної ідеї. Які події були найбільш значимими у цьому процесі?
4. Розкрийте роль націоналістичних ідей в історії України.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. До пам'яток політичної думки Київської Русі не належить:
 - а) «Повість минулих літ»;
 - б) «Слово про закон і благодать»;
 - в) «Руська правда»;
 - г) «Історія Русів».
2. У полемічній літературі знайшла відображення дискусія з:
 - а) релігійних питань;
 - б) національних питань;
 - в) державницьких питань;
 - г) культурно-мовних питань.

3. Якого положення не було в Конституції П. Орлика?
 - а) відокремленість державного скарбу від гетьманських коштів;
 - б) підпорядкування генерального суду гетьману;
 - в) демократичні права усіх станів суспільства;
 - г) обмеження влади гетьмана.
4. Програмний документ Кирило-Мефодіївського товариства мав назву:
 - а) «Книга буття українського народу»;
 - б) «Відродження нації»;
 - в) «Громада»;
 - г) «Самостійна Україна».
5. Найкращою формою державного устрою М. Драгоманов вважав:
 - а) імперію;
 - б) конфедерацію;
 - в) федерацію;
 - г) унітарну державу.
6. Погляди якого українського політичного діяча зазнали еволюції: від ідеї федерації з Росією до ідеї національної незалежності України:
 - а) М. Костомарова;
 - б) М. Драгоманова;
 - в) М. Грушевського;
 - г) В. Липинського.
7. В. Винниченко запропонував свій варіант створення соціалізму, який він назвав:
 - а) класократією;
 - б) колектократією;
 - в) партократією;
 - г) націократією.
8. Необхідність встановлення якого політичного режиму в Україні обґрунтовував В. Липинський:
 - а) демократичного;
 - б) охлократичного;
 - в) класократичного;
 - г) автократичного.
9. Автором концепції інтегрального націоналізму був:
 - а) М. Хвильовий;
 - б) Д. Донцов;
 - в) В. Липинський;
 - г) М. Міхновський.
10. Як ставився Д. Донцов до фанатизму та аморальності в політиці:
 - а) негативно;
 - б) позитивно;

- в) толерантно;
- г) байдуже.

Тема 4. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА. ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ

План

1. Влада як соціальний феномен. Ресурси влади. Класифікація влади.
2. Сутність політичної влади, її класифікація і функції.
3. Легітимність владних відносин: критерії і типи.
4. Політичний режим: сутність та типологія.

***Ключові поняття:** авторитаризм, влада, кратологія, легальність політичної влади, легітимність політичної влади, політична влада, політичний режим, ресурси влади, тоталітаризм.*

1. Влада як соціальний феномен. Ресурси влади. Класифікація влади

Проблема влади в політології є центральною. Всі інші проблеми так чи інакше пов'язані саме з питаннями оволодіння та здійснення політичної влади. Поняття влади дає ключ до розуміння сутності та призначення політичних інститутів і процесів, самої політики. Про важливість поняття влади в науці свідчить існування особливої галузі науки – кратології.

***Кратологія** (від грецьк. *кратос* – влада і *логос* – слово, поняття, вчення) – сукупність знань про владу.*

***Влада** – реальна можливість здійснювати свою волю, нав'язуючи її іншим людям; вплив однієї частини суспільства (індивіда, групи, організації тощо) на поведінку іншої у бажаному для себе напрямі.*

Влада є відношенням, отже, передбачає наявність двох сторін – суб'єкта й об'єкта. Основною особливістю владного відношення є переважний вплив однієї його сторони на іншу.

- Суб'єкт влади – сторона з переважним впливом: народ, державний орган, окремих індивід, наділений владою.
- Об'єкт влади – сторона, яка зазнає впливу: народ в цілому або кожний громадянин окремо.

В демократичному суспільстві народ є і суб'єктом, і об'єктом влади.

Існують декілька підходів до трактування влади:

- ✓ телеологічний (влада – засіб досягнення поставлених цілей і одержання результатів);
- ✓ реляціоністський (влада – відношення між двома партнерами, коли один із них – суб'єкт – справляє визначальний вплив на іншого – об'єкт);
- ✓ системний (влада – об'єднувач всіх елементів політичної системи таким чином, щоб це сприяло збалансованому стану як самої системи, так і суспільства в цілому);

- ✓ біхевіористський (влада – особливий тип поведінки, за якої одні люди командують, а інші підкоряються, прагнення до влади проголошується домінуючою рисою природи людини);
- ✓ інструменталістський (влада – можливість використання певних засобів, зокрема, насильства).

Декілька підходів до трактування причин владних відносин:

- Біологічний підхід: влада притаманна біологічній природі людини. А оскільки біологічна природа людини і тварин є спільною, то визнається наявність владних відносин не тільки в суспільстві, а й у тваринному світі. Витоки біологічного підходу до розуміння влади кореняться ще в античній філософії. Але між відносинами в суспільстві та у тваринному світі існує принципова відмінність, бо відносини в суспільстві мають свідомий характер, тоді як у тваринному світі вони зумовлюються інстинктами і рефлексами.
- Антропологічний підхід: політична влада притаманна суспільній природі людини, поняття влади поширюється на всі соціальні, в тому числі й докласові, утворення. Прихильники цього підходу доводять наявність політичної влади на всіх етапах розвитку суспільства.
- Політологічний підхід: ґрунтується на органічному зв'язку влади й політики і пов'язує їх існування лише з певними етапами суспільного розвитку, для яких характерною є наявність спеціальних суспільних інститутів здійснення влади, насамперед держави.

 Ресурси влади – це фактичні та потенційні засоби здійснення влади (можуть бути використані, але ще не використовуються або ж використовуються недостатньо).

Види ресурсів влади:

- економічні (матеріальні цінності, родючі землі, корисні копалини);
- соціальні (здатність підвищення соціального статусу);
- інформаційні (преса, радіо, телебачення, засоби мистецтва);
- силові (каральні органи, зброя);
- політико-правові (конституція, закони, програмні документи політичних партій);
- демографічні (людина – універсальний ресурс, що створює інші ресурси).

Влада існує в будь-якому суспільстві і є результатом існування відмінності інтересів.

Основними видами влади є:

- економічна;
- соціальна;
- політична;
- духовно-інформаційна;
- сімейна.

Економічна влада – це об'єктивно зумовлені матеріальними потребами життя суспільства відносини, в яких власник засобів виробництва підпорядковує своїй волі волю інших учасників процесу виробництва. Засобами такого підпорядкування можуть бути як безпосереднє володіння власністю, так і контроль над нею, а також кошти, цінні папери, договірні зобов'язання тощо.

Соціальна влада означає розподіл соціальних благ (засоби – визначення статусу різних груп у структурі суспільства, посад, прав та обов'язків, надання соціальних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом тощо, а також розподіл доходів, різноманітних пільг і привілеїв).

Духовно-інформаційна влада – це здійснення інформаційного та ідеологічного впливу. Засоби – мораль, релігія, ідеологія, мистецтво, наукові знання, інформація про поточні події суспільного життя тощо. Найбільшу духовно-інформаційну владу в сучасному суспільстві мають засоби масової інформації – преса, радіомовлення, телебачення, а останнім часом і засоби масової комунікації – Інтернет, соціальні мережі.

Сімейна влада побудована на силі авторитету, впливі одного або декількох членів сім'ї на її життєдіяльність. Цей авторитет є виявом поваги одних членів сім'ї до інших, результатом визнання їхнього життєвого досвіду, трудових заслуг тощо.

2. Сутність політичної влади, її класифікація і функції

 Політична влада – це реальна здатність одних суб'єктів політики проводити свою волю стосовно інших за допомогою правових і політичних норм.

Політична влада здійснюється: державою, політичними партіями і громадсько-політичними організаціями, органами місцевого самоврядування.

Специфіка державної влади полягає в тому, що вона здійснюється спеціальним апаратом; поширюється на всю територію країни; наділена монополією на прийняття законів та застосування примусу.

Влада політичних партій і громадських організацій здійснюється лише в межах цих партій та організацій, ґрунтується як на правових нормах, санкціонованих державою, так і на політичних нормах, які не є правовими і діють лише в межах політичних партій і громадських організацій.

Влада органів місцевого самоврядування поширюється лише на певну частину території держави, значною мірою здійснюється на громадських засадах, ґрунтується як на загальнодержавних правових нормах, так і на нормативних актах самих цих органів, дія яких поширюється лише на підпорядковану їм територію.

Функції політичної влади:

- керівництва та управління суспільством у цілому та його складовими (розробка стратегії і тактики управління суспільством);
- інтеграції суспільства (врахування й узгодження інтересів усіх соціальних груп);

- оптимізації політичної системи відповідно до цілей і завдань правлячих сил;
- забезпечення політичної стабільності в країні.

Основні риси політичної влади:

- верховенство (обов'язковість виконання владних рішень усіма членами суспільства);
- публічність (суспільний, безособовий і відкритий характер влади);
- моноцентричність (існування єдиного центру прийняття рішень – держави);
- різноманіття ресурсів (засобів здійснення політичної влади);
- легальність;

Легальність політичної влади – її законність, юридична правомірність.

- легітимність.

Легітимність (від лат. legitimus – законний) політичної влади – добровільне визнання існуючої влади громадянами, довіра до неї з їх сторони, визнання влади справедливою, прогресивною.

3. Легітимність владних відносин: критерії і типи

На відміну від легальності, легітимність – це соціокультурна характеристика влади, яка може оцінюватися шляхом соціологічних опитувань, але не піддається повній формалізації.

М. Вебер виділив чисті типи легітимності політичної влади.

- ✓ Традиційний тип легітимності влади ґрунтується на авторитеті традицій і звичаїв. Влада цього типу встановлюється відповідно до традицій і звичаїв і ними ж обмежується. Підвладні сприймають владу як належну тому, що так було завжди, вони звикли підкорятися владі й вірять у непорушність і святість здавна існуючих порядків. Традиційна легітимність найстійкіша, оскільки сталими є самі традиції і звичаї. Приклад традиційної легітимності – монархія.
- ✓ Харизматичний тип легітимності влади (від грецьк. *harisma* – особливий дар) ґрунтується на вірі людей у незвичайні якості і здібності, винятковість правителя (харизматичного лідера). Такий тип притаманний суспільствам із невисоким рівнем розвитку демократії й політичної культури його членів. Нерідко він виникає і в розвинених демократичних державах у кризові періоди, коли відчувається нагальна потреба в об'єднанні всіх верств суспільства навколо особи політичного керівника для виходу з кризи. При цьому свідомо культивується велич самої особи керівника. Приклади – Цезар, Наполеон, Ленін.
- ✓ Раціонально-легальний тип легітимності влади базується на переконанні людей у законності (легальності) й доцільності (раціональності) встановлених порядків та існуючої влади. За цього типу легітимності органи влади та їх керівники обираються через демократичні процедури й відповідальні перед виборцями, правлять не видатні особистості, а закони, на

основі яких діють органи влади й посадові особи. Це – основний тип легітимності політичної влади в сучасних демократичних державах.

У реальності найчастіше функціонують не ідеальні типи легітимності, а їх комбінації.

Джерела легітимації влади:

1. участь громадян у правлінні веде до відчуття причетності людей до політики, здійснюваної органами влади;
2. ефективна адміністративна, економічна, військова, освітня діяльність влади;
3. застосування сили. Чим нижчий рівень легітимності, тим сильніший примус.

Найбільшим потенціалом легітимності володіє демократичний режим.

4. Політичний режим: сутність та типологія

 Політичний режим – система способів і методів управління певним державно організованим суспільством; система способів і методів взаємодії суспільства та органів політичної влади.

Увага характеристиці політичних режимів – ще з часів Аристотеля. У сучасних умовах політичні режими частіше за все класифікують на авторитарні, тоталітарні та демократичні. Іноді в окремі групи виділяють автократичні, охлократичні, анархічні режими.

 Тоталітарний політичний режим (від лат. *totalis* – увесь, повний) – політичний режим, за якого державна влада здійснює повний контроль за всіма сферами життя суспільства; відсутні демократичні свободи, громадянське суспільство; панує насильство, терор влади проти народу; наявна єдина державна ідеологія, обов'язкова для всіх громадян.

Основні ознаки тоталітаризму:

- ✓ жорсткий контроль політичної влади над усіма сферами життя суспільства в цілому і кожної особи зокрема;
- ✓ повна монополізація влади політичним лідером, який представляє законодавчу і виконавчу владу;
- ✓ фактична ліквідація прав і свобод громадян;
- ✓ відсутність легальної опозиції;
- ✓ державний монополізм в економіці;
- ✓ нетерпимість до політичного інакомислення, репресії щодо опозиції та інакодумців;
- ✓ наявність обов'язкової для всіх офіційної ідеології;
- ✓ примітивізація політичної культури, всієї сфери гуманітарних знань;
- ✓ існування широкого суспільно-політичного руху, що забезпечує тоталітарній владі масову підтримку.

Форми прояву тоталітарного режиму: праві (фашизм, нацизм) і ліві (військовий комунізм, сталінізм).

 Авторитарний політичний режим (від лат. *autoritas* – влада, вплив) – політичний режим, характерними ознаками якого є наявність сильного центру, режим особистої влади, відсутність демократичних інститутів, можливість застосування насильства чи примусу.

Авторитаризм характеризується значним зосередженням влади в руках однієї особи або обмеженої групи осіб; звуженням політичних прав і свобод громадян та їх об'єднань; суворою регламентацією їх активності; різким скороченням повноважень демократичних інституцій.

Основні ознаки авторитаризму:

- ✓ відчуження народу від влади;
- ✓ відсутність гласності;
- ✓ наділення виконавчих органів широкими законодавчими повноваженнями;
- ✓ опора на силу й готовність влади в будь-який час застосувати масові репресії;
- ✓ переважання у діяльності органів політичної влади методів командування і диктату;
- ✓ обмеження громадянських, політичних та особистих прав і свобод;
- ✓ виключення з процесу прийняття та реалізації політичних рішень методу компромісу.

 Демократичний політичний режим – (від грецьк. *demos* – народ і *kratos* – влада) – влада народу, народовладдя; політичний режим, заснований на прийнятті рішень у відповідності з волею більшості; періодичній виборності органів державного управління; рівноправності громадян.

Основні ознаки демократії:

- ✓ наявність у громадян широкого кола прав і свобод та їх гарантій;
- ✓ чітке визначення меж можливого втручання держави у справи особи;
- ✓ відсутність у органів політичної влади нічим не обмежених повноважень;
- ✓ гласність прийняття рішень органами політичної влади та доступність для всіх громадян суспільно значущої інформації;
- ✓ застосування методу політичного компромісу, ставлення органів влади до факту існування опозиції як до нормального явища суспільного життя;
- ✓ визнання плюралізму поглядів та дій, захист прав меншостей на свою самобутність та вплив на соціальні процеси.

«Чисті» типи політичних режимів у реальному суспільному житті зустрічаються нечасто. Як правило, формуються ті чи інші різновиди змішаних режимів. Так, українська політична система як система перехідного типу нині має елементи різних політичних режимів. При цьому ст. 1 Конституції України чітко закріпила головну тенденцію в розбудові політичної системи: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава».

Інші класифікації (типології) політичних режимів:

- постійні та тимчасові;
- нормального та надзвичайного функціонування;
- конституційні та неконституційні;
- світські, релігійні та атеїстичні;

- безпартійні, одно-, двох- та багатопартійні;
- цивільні та військові тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Що таке кратологія?
2. Що таке суб'єкти й об'єкти влади?
3. Назвіть основні підходи до трактування влади.
4. Дайте визначення поняття «ресурси влади». Які ресурси влади Ви знаєте?
5. Що таке політична влада? Які визначення цього поняття Вам відомі?
6. Які структурні елементи політичної влади Ви можете визначити?
7. У чому відмінності між державною владою і владою політичних партій, між державною владою і владою органів місцевого самоврядування?
8. Назвіть основні ознаки політичної влади. Що таке моноцентричність політичної влади?
9. Назвіть ідеальні (чисті) типи легітимності за М. Вебером. Проілюструйте їх прикладами з історії та сучасності.
10. Що таке політичний режим? Чим відомі Вам визначення відрізняються одне від одного?
11. Назвіть основні ознаки тоталітарного режиму. Наскільки повно вони були втілені в життя в СРСР?
12. На які форми поділяють тоталітарні режими? Чим відрізняються праві тоталітарні режими від лівих?
13. Назвіть відомі Вам форми авторитарних режимів.
14. Які риси є спільними для тоталітарних та авторитарних режимів?
15. Чим авторитаризм відрізняється від тоталітаризму?
16. Назвіть характерні риси демократичного політичного режиму.
17. У чому відмінність між прямою та представницькою демократією?
18. Дайте характеристику сучасному політичному режиму в Україні.

Питання для дискусії:

1. У демократичному суспільстві народ – це суб'єкт чи об'єкт влади?
2. Чи можливе існування суспільства без влади? Поясніть відповідь.
3. Порівняйте поняття «політична влада» і «державна влада».
4. Чи може політична влада бути нелегітимною?
5. Який із політичних режимів володіє найбільшим потенціалом легітимності? Чому?
6. Порівняйте поняття «легальність» і «легітимність».
7. Як співвідносяться між собою поняття «легітимність» і «ефективність влади»?
8. Чи є обов'язковою ознакою тоталітаризму ліквідація багатопартійності і панування однієї партії?
9. Чи розповсюджується державний контроль в авторитарних країнах на всі сфери життя?

10. Які плюси й мінуси авторитарних режимів?

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Розділ політичної науки, який займається вивченням влади, має назву:
 - а) кратологія;
 - б) онтологія;
 - в) гносеологія;
 - г) елітологія.
2. Прибічники якого підходу поширюють поняття політичної влади на всі соціальні, в тому числі й докласові, утворення?
 - а) біологічного;
 - б) антропологічного;
 - в) психологічного;
 - г) політологічного.
3. Яка теорія трактує виникнення держави як результат підкорення слабких груп більш сильними чи організованими?
 - а) патріархальна;
 - б) договірна;
 - в) насильницька;
 - г) психологічна.
4. Особливістю політичної влади є:
 - а) публічність;
 - б) конкурентність;
 - в) широкі можливості застосування сили;
 - г) поліцентричність.
5. Яка головна функція політичної влади?
 - а) соціальний захист населення;
 - б) розвиток економіки;
 - в) управління суспільством;
 - г) здійснення інформаційного та ідеологічного впливу на суспільство.
6. Легітимність влади – це:
 - а) добровільне визнання існуючої влади громадянами;
 - б) панування закону;
 - в) справедливість влади;
 - г) юридична правомірність.
7. Авторитет незвичайних здібностей суб'єкта влади, що обумовлює особисту відданість і довіру людей – це:
 - а) харизматичний тип легітимності;
 - б) традиційний тип;
 - в) структурний тип;

- г) раціонально-легальний тип.
8. Який політичний режим найбільше обмежує права громадян:
- авторитарний;
 - тоталітарний;
 - демократичний;
 - анархічний.
9. Різновидом якого політичного режиму є фашизм ?
- демократичного;
 - автократичного;
 - тоталітарного;
 - авторитарного.
10. Характерною рисою якого політичного режиму є розподіл влад?
- демократичного;
 - тоталітарного;
 - авторитарного;
 - анархічного.

Тема 5. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

План

- Поняття громадянського суспільства.
- Поняття, структура та функції політичної системи.
- Основні теорії політичних систем (Т. Парсонс, Д. Істон, Г. Алмонд).
- Типологія політичних систем.

Ключові поняття: громадянське суспільство, політична система, система.

1. Поняття громадянського суспільства

Політична система суспільства є підсистемою більш широких систем – «суспільство», «громадянське суспільство».

Громадянське суспільство – це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань і асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем політичної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються і гарантуються нею.

У політології громадянське суспільство розглядають як соціальне утворення, що протистоїть державі. Громадянське суспільство виступає посередником між приватною сферою та державою, об'єднує величезну кількість формальних і неформальних організацій.

Основні риси громадянського суспільства:

- наявність демократичної правової державності;
- різноманітність форм власності (приватної, колективної, кооперативної), ринкова економіка;
- плюралізм ідеологій і політичних поглядів, багатопартійність;
- доступ всіх громадян до участі в державних і суспільних справах;
- взаємна відповідальність держави та громадян за виконання демократично прийнятих законів;
- розвинена громадянська політична культура і свідомість;
- цінування прав громадян вище за державні закони;
- розвинута соціальна структура;
- контроль суспільства за діяльністю державних органів.

Інститути громадянського суспільства – сім'я, церква, засоби масової інформації, заклади освіти, культурні установи, наукові об'єднання, професійні асоціації, добровільні громадські організації та об'єднання, зокрема політичні партії.

Поняття «громадянське суспільство» виникло ще в античні часи (Платон, Цицерон), але аж до XVIII ст. – «громадянське суспільство» і «державна» використовували як синоніми. Потім – ідея протистояння держави і громадянського суспільства. Головна заслуга у розробці концепції громадянського суспільства належить **Г. Гегелю**: *громадянське суспільство – це комплекс приватних осіб, класів, груп, інститутів, які прямо не залежать від політичної держави*. Громадянське суспільство спирається на приватну власність, загальну рівність людей і виникає одночасно з буржуазним ладом.

Розвинуте громадянське суспільство створює умови для вільної самореалізації індивідів та їх різних об'єднань і робить державу більш демократичною і правовою.

Історичний досвід дає підстави стверджувати: там, де існує розвинене громадянське суспільство, наявні передумови демократичної політичної системи. Відсутність розвиненого громадянського суспільства призводить до створення тоталітарних політичних систем.

СРСР – держава практично ліквідувала громадянське суспільство.

В Україні сьогодні – поступовий процес становлення громадянського суспільства, який ще дуже далекий від завершення (Помаранчева революція, Революція Гідності, російсько-українська війна).

2. Поняття, структура та функції політичної системи

Щоб зрозуміти поняття «політична система», потрібно розглянути поняття системи взагалі.

 Система – це певна кількість взаємопов'язаних елементів, що утворюють стійку цілісність, мають певні особливості, притаманні саме цій спільноті.

У навколишньому світі є різноманітні системи: суспільні (політична, економічна, культурна, соціальна, ідеологічна, релігійна, етнічна), природні, технічні. Головна особливість суспільних систем – вони пов'язані з вольовою, свідомою, цілеспрямованою діяльністю людей та їх різноманітних об'єднань. До суспільних систем належить і політична система.

 Політична система – це цілісна, інтегрована сукупність взаємозв'язаних і взаємозалежних політичних суб'єктів, структур і відносин, що відображає інтереси усіх політичних і соціальних сил суспільства.

Основні ознаки політичної системи:

- взаємозв'язок групи елементів;
- утворення цими елементами певної цілісності;
- внутрішня взаємодія всіх елементів;
- прагнення до самозбереження, стабільності та динамізму;
- здатність вступати у взаємовідносини з іншими системами.

Структуру політичної системи суспільства складають такі елементи:

- ✓ політичні відносини (взаємини суб'єктів політики з приводу завоювання та здійснення влади):
 - міжкласові;
 - внутрішньокласові;
 - міжнаціональні;
 - міждержавні та ін.
 - ✓ політична організація суспільства (система інститутів, в межах яких відбувається політичне життя суспільства); вона складається з:
 - власне політичних організацій (державна, політичні партії, політичні рухи);
 - політизованих організацій (народні рухи, профспілки);
 - неpolітичних організацій (об'єднання за інтересами).
- Визначальний інститут політичної системи – держава. Крім неї, до політичної системи входять: політичні партії, профспілки, асоціації, ініціативні групи, групи впливу й тиску, соціально-політичні рухи та інші об'єднання, змістом діяльності яких є політичні процеси;
- ✓ засоби масової інформації (займаються збором, обробкою, поширенням інформації, пропагують вироблені політичні і правові норми);
 - ✓ політичні і правові принципи та норми (формують політичну поведінку та свідомість);
 - ✓ політична свідомість (сукупність політичних ідей, відображення у політичних документах, правових нормах);
 - ✓ політична культура (сукупність уявлень про різні аспекти політичного життя).

Інколи структуру системи визначають через підсистеми:

- організаційно-інституційна підсистема (державна, партії, суспільно-політичні організації й рухи);
- нормативна підсистема (політико-правові, організаційні, морально-політичні та інші норми);

- інформаційно-комунікативна підсистема (політичні відносини, засоби масової інформації та комунікації);
- функціональна підсистема (політичний процес, політичний режим);
- культурно-ідеологічна підсистема (політична культура, свідомість, ідеологія, громадська думка).

Вітчизняні дослідники виокремлюють такі функції політичної системи:

- вироблення політичного курсу держави та визначення цілей і завдань розвитку суспільства;
- організація діяльності суспільства на виконання цілей, завдань політичної програми держави;
- координація діяльності окремих елементів суспільства;
- легітимізація (діяльність, спрямована на підвищення підтримки політичної системи);
- політична соціалізація (включення людини у політичну діяльність);
- артикуляція інтересів (пред'явлення вимог до осіб, що приймають політичні рішення);
- агрегування інтересів (узгодження і впорядкування інтересів і потреб соціальних верств населення);
- інтеграція всіх елементів суспільства навколо єдиних для всього народу соціально-політичних цілей і цінностей;
- політична комунікація між складовими політичної системи (обмін інформацією між різними елементами політ. системи) та ін.

3. Основні теорії політичних систем (Т. Парсонс, Д. Істон, Г. Алмонд)

Політична система виникла на певному етапі розвитку суспільства внаслідок ускладнення соціальної організації та появи держави. Дослідження політичних систем – від Аристотеля, але по-справжньому вагомих результатів досягнуто лише у ХХ ст.

До середини ХХ ст. політологія існувала як сукупність розрізнених знань про політичні явища і процеси, значну частину яких складав емпіричний матеріал, отриманий завдяки розвитку соціологічних та психологічних методів наукових досліджень. Особливо значний за обсягом матеріал щодо конкретних політичних процесів (електоральної поведінки) було накопичено у США. Розрізнені політологічні знання було з'єднано в цілісну сукупність завдяки створенню теорії політичної системи суспільства.

Поняття «система» запозичене з електроніки й кібернетики. «Перенесення» терміну у політичну науку здійснили американські учені Толкотт Парсонс, Девід Істон і Габріель Алмонд, які створили теорії політичних систем. Американський соціолог **Толкотт Парсонс** (1902-1979 рр.), представник структурно-функціональної школи у праці «*Соціальна система*» (1951 р.) розглядав суспільство як систему, що складається з окремих, інтегрованих елементів. Такими елементами у структурі кожного суспільства були: суспільні

цілі, норми, цінності, ролі, інститути, кожен з яких виступає підсистемою великої суспільної системи.

Кожній суспільній системі властиві чотири основні функції:

1. адаптація (пристосування її вимог до навколишнього середовища);
2. досягнення цілей (забезпечується політичною підсистемою, політикою);
3. інтеграція (досягнення стану зв'язаності окремих елементів, наявність упорядкованості, безконфліктності відносин між соціальними суб'єктами – індивідами, соціальними спільнотами, організаціями; забезпечується правовими інститутами, владними структурами, нормами права, звичаями);
4. підтримання системи (забезпечується віруваннями, мораллю, органами соціалізації – сім'я, школа, мистецтво тощо).

Системний підхід до аналізу політики вперше застосував американсько-канадський політолог **Девід Істон** (1917-2014 рр.) у працях *«Політична система»* (1953 р.), *«Концептуальна структура для політичного аналізу»* (1965 р.) і *«Системний аналіз політичного життя»* (1965 р.).

За вихідну модель він використав біологічні системи, які, взаємодіючи між собою та з довкіллям, зберігаються як стабільні системи. Політична система подібна до біологічних систем й існує в навколишньому середовищі, яке складають інші суспільні системи – економічна, соціальна і духовно-ідеологічна.

Політична система, за Д. Істоном, – це сукупність багатьох елементів, кожний з яких складається з простіших явищ і процесів. Політичне життя – неврівноважена система, у якій увесь час відбуваються порушення та робляться спроби до встановлення рівноваги. Тому системи бувають: стійкими і нестійкими. Д. Істон: *«нерухомість політичної системи недосяжна, поки політична система живе»*.

Взаємодія політичної системи з навколишнім середовищем і всередині самої системи відбувається на вході, всередині й на виході.

На вході – це вимоги й підтримка, які надходять з навколишнього середовища, а на виході – рішення і дії.

Вимогами є запити й потреби, що стосуються розподілу цінностей у суспільстві. Одні вимоги надходять з оточення політичної системи і є зовнішніми, інші виникають всередині самої системи.

Крім вимог, необхідна й їх підтримка суб'єктами та об'єктами політичного життя, політична активність (проявляється в голосуванні на виборах, сплаті податків, дотриманні законів, повазі до влади, патріотизмі тощо).

Всередині політичної системи відбувається трансформація введених до неї вимог і підтримки, в результаті чого виходом, тобто продуктом системи є рішення щодо розподілу цінностей у суспільстві та відповідні дії для їх здійснення.

На виході системи можуть бути нові закони, субсидії, пільги, інформаційні кампанії, політичні заяви влади або вищих посадових осіб тощо.

Габріель Алмонд (1911-2002 рр.) розглядав політичну систему як цілісну систему зі складною структурою, кожний елемент якої має певне призначення і здійснює специфічні функції, спрямовані на задоволення потреб системи.

Це система взаємодії, що виконує функції інтеграції і пристосування за допомогою більш чи менш законного фізичного примусу. Політична система є узаконеною силою, яка підтримує порядок і здійснює перетворення в суспільстві, що забезпечують його згуртованість і цілісність. Як і будь-яка інша система, політична система виконує два базових набори функцій – входу і виходу. Алмонд виділяв чотири функції входу і три функції виходу.

Функції входу здійснюються недержавними формуваннями (політичними партіями, групами тиску, ЗМІ), а функції виходу – державними органами.

Функції входу:

1. політична соціалізація;
2. артикуляція інтересів;
3. агрегування інтересів;
4. політична комунікація.

Функції виходу:

1. розробка норм (органи законодавчої влади);
2. застосування норм (органи виконавчої влади);
3. контроль за дотриманням норм (судові органи).

Д. Істон і Г. Алмонд заклали основи різних варіантів концепції політичної системи й дали поштовх розвитку теорії політичної системи суспільства в цілому.

4. Типологія політичних систем

Традиція класифікації різноманітних політичних систем – ще із стародавніх часів (Платон, Аристотель).

Марксистичні: за типом економічного базису політичні системи (суспільно-економічні формації) поділялися на рабовласницькі, феодальні, буржуазні, соціалістичні.

Політичні системи можна класифікувати за різними критеріями.

За характером і спрямованістю політичного процесу виділяють три моделі політичних систем:

1. командну;
2. змагальну;
3. соціопримирилу.

Кожна з цих моделей може мати багато модифікацій і не існує в абсолютно «чистому» вигляді.

Командна політична система характеризується такими ознаками:

- ✓ інтеграція, фактичне об'єднання всіх структур не шляхом відносин співробітництва, що складаються природно, поступово, а на основі бюрократичної централізації «зверху» навколо одного центру;

- ✓ прийняття центром рішень;
- ✓ ліквідація автономії у прийнятті рішень на місцях;
- ✓ протистояння політичному плюралізму;
- ✓ командний стиль управління всіма сферами суспільного життя;
- ✓ панування адміністрування у вирішенні всіх політичних проблем, усунення політичної опозиції;
- ✓ виняткова роль партійно-державного лідера, що відображається тією чи іншою мірою в культурі його особи;
- ✓ пониження політичного значення громадянина, обмеження його прав і свобод;
- ✓ зовнішня і внутрішня безконтрольність політичних інституцій;
- ✓ відсутність розподілу влади;
- ✓ стримування способів саморегуляції суспільного організму;
- ✓ ставка переважно на силові, примусові методи;
- ✓ поширення політичної демагогії про захист інтересів народу;
- ✓ створення номенклатури, яка побудована на принципах напівфеодалських рангів із відповідним матеріальним та іншим забезпеченням за рахунок суспільства;
- ✓ відкрите насильство, яке набирає форми відкритих тиранічних режимів.

Командна політична система пройшла історичний шлях від правління єгипетських фараонів через панування тиранів Греції, імператорів Риму, феодальних абсолютних монархів до сучасних авторитарних і тоталітарних систем.

Змагальна політична система має такі типологічні ознаки:

- ✓ політичний плюралізм;
- ✓ наявність багатьох центрів прийняття політичних рішень;
- ✓ наявність механізму впливу на державну владу різних центрів прийняття політичних рішень через «групи тиску», що інституційно відокремлені й змагаються між собою;
- ✓ визнання рівності й гарантій прав людини й об'єднань громадян;
- ✓ примус не виключається, але не є прямим, основним методом управління;
- ✓ захист конституційного ладу, його правових засад;
- ✓ ставлення до права як до цінності та ін.

Змагальна політична система існувала у деяких рабовласницьких державах (Афіни), феодальних містах-державах (Новгород, ганзейські міста-держави). Сучасні змагальні політичні системи: Італія, Іспанія, Португалія, Греція та ін.

Соціопримирлива політична система має такі ознаки:

- ✓ висунення на перший план соціальних проблем у змаганні за утвердження політичних цілей і завдань;
- ✓ використання компромісів у вирішенні політичних та інших проблем;
- ✓ професіоналізм політичного управління;

- ✓ утвердження політичного плюралізму, що передбачає певні обмеження панівних сил, груп, які змагаються на ґрунті поступок, консенсусу, добровільних узгоджень сторін;
- ✓ високий рівень політичної культури;
- ✓ прагнення до утвердження соціального миру, соціальної справедливості;
- ✓ поступове і постійне здійснення соціальних програм;
- ✓ високий рівень захисту прав людини;
- ✓ політична безконфліктність;
- ✓ саморегульованість.

Справжня соціопримирлива система складається лише в умовах високого рівня економічного розвитку, зміцнюється в процесі переходу людства від конфронтації до співробітництва, від протиборства до створення єдиної нової цивілізації.

Наприкінці 1950-х рр. Г. Алмонд, в залежності від *особливостей політичної культури і характеру взаємодії різних політичних інститутів*, виділив чотири типи політичних систем:

1. англо-американський тип (Канада, США, Велика Британія, Австралія):
 - однорідність політичної культури;
 - чіткий розподіл влад на три гілки;
 - наявність механізму стримувань і противаг;
 - висока організованість, ефективність;
 - стабільність;
2. континентально-європейський тип (Франція, Німеччина, Швейцарія):
 - поєднання елементів старої і нової політичної культури;
 - домінування елементів, притаманних англо-саксонській політичній системі;
 - більш помітний вплив традицій, структур доіндустріальної епохи;
3. доіндустріальний (або частково індустріальний) тип (Африка й Латинська Америка):
 - орієнтація населення на лідера, а не на програми;
 - суттєве обмеження прав і свобод громадян;
 - поєднання елементів різних політичних культур;
4. тоталітарний тип (Китай, Північна Корея, В'єтнам, Куба):
 - відсталість;
 - нестабільність;
 - низький рівень політичної культури.

У сучасній західній науці виділяють також такі типи політичних систем:

- ✓ військові та громадянські;
- ✓ консервативні та ті, що трансформуються;
- ✓ мікроскопічні, макроскопічні, глобальні;
- ✓ завершені та незавершені;
- ✓ консервативні, реформаторські та реакційні.

Питання для самоконтролю:

1. Якою є роль системного підходу у вивченні політичної сфери суспільства?
2. Чим суспільні системи відрізняються від інших?
3. З яких наук було запозичене до політології поняття «система»?
4. Що таке власне політичні, невластне політичні та неполітичні елементи політичної системи суспільства?
5. Дайте визначення понять: «політичні відносини» і «політичні інститути».
6. Які політичні інститути відповідають за здійснення функцій входу і виходу?
7. Які функції виконує політична система?
8. Поясніть сутність таких функцій політичної системи, як легітимізація, політична соціалізація, артикуляція інтересів, агрегування інтересів.
9. Що визначає тип політичної системи суспільства?
10. Від чого залежить стабільність політичної системи?
11. Які типи політичних систем виділяли марксистки?
12. Наведіть приклади командних політичних систем.
13. До якого з типів політичної системи (за Г. Алмондом) належить Україна?

Питання для дискусії:

1. Які чинники, на Вашу думку, справляють більший вплив на механізм функціонування політичної системи: внутрішні (економічні, соціальні, духовно-моральні) чи зовнішні (міжнародні, географічні та ін.)? Аргументуйте відповідь.
2. Поясніть слова Д. Істона: «Нерухомість політичної системи недосяжна, поки політична система живе».
3. В чому різниця між концепціями політичної системи Д. Істона і Г. Алмонда?
4. На Вашу думку, чи є політична система України стабільною, централізованою, правовою, легітимною, світською?
5. Доведіть, що Україна обрала демократичний тип політичної системи.

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Політична система суспільства – це:
 - а) боротьба за владу;
 - б) владна підсистема суспільства;
 - в) сфера політичних конфліктів;
 - г) процес видання законів.
2. Теорія політичної системи під час свого виникнення запозичила багато ключових положень з:
 - а) теології;
 - б) фізики;
 - в) кібернетики;
 - г) лінгвістики.

3. Який із перелічених компонентів не входить до структури політичної системи:
 - а) мораль;
 - б) політична організація суспільства;
 - в) засоби масової інформації;
 - г) політичні принципи та норми.
4. Який із перелічених інститутів не відноситься до політичної системи суспільства:
 - а) держава;
 - б) засоби масової інформації;
 - в) партія;
 - г) церква.
5. Яку з підсистем політичної системи утворюють держава, політичні партії, громадські організації:
 - а) інституційну;
 - б) нормативну;
 - в) комунікативну;
 - г) політико-ідеологічну.
6. Яка з функцій політичної системи полягає у включенні людини в політичне життя суспільства:
 - а) легітимізації;
 - б) політичної соціалізації;
 - в) артикуляції інтересів;
 - г) політичної комунікації.
7. Значний внесок у становлення сучасної теорії політичних систем зробив:
 - а) М. Вебер;
 - б) Т. Парсонс;
 - в) Г. Моска;
 - г) В. Парето.
8. Хто є автором теорії політичної системи?
 - а) Р. Міхельс;
 - б) Ж.-Ж. Руссо;
 - в) Д. Істон;
 - г) В. Парето.
9. Для якого типу політичної системи (за Г. Алмондом) характерним є низький рівень політичної культури, монополія правлячої партії, ідеологізація суспільного життя:
 - а) англо-американського;
 - б) континентальна-європейського;
 - в) доіндустріального та частково індустріального;
 - г) тоталітарного.

- 10.** Яка з ознак не є характерною для англо-американського типу політичної системи (за Г. Алмондом):
- а)** чіткий розподіл влад;
 - б)** неоднорідність політичної культури;
 - в)** наявність механізму стримувань і противаг;
 - г)** стабільність.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ. ЛЮДИНА Й ПОЛІТИКА

Тема 6. ДЕРЖАВА ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

План

1. Походження держави, її сутність.
2. Ознаки й функції держави.
3. Форми державного правління.
4. Форми державного устрою.
5. Вищі органи сучасної держави і поділ державної влади.

Ключові поняття: абсолютна монархія, держава, державний суверенітет, імпичмент, конфедерація, монархія, парламентська монархія, парламентська республіка, президентська республіка, республіка, унітарна держава, федерація, форма держави, форма державного правління, форма державного устрою, функції держави.

1. Походження держави, її сутність

Держава – це основний інститут політичної системи, що здійснює управління загальносуспільними справами, забезпечує охорону цілісності й безпеки суспільства.

Потрібно пам'ятати, що поняття держави неоднозначне:

- це політична організація панівного класу, що має своєю метою охорону існуючого порядку і придушення опору інших класів, соціальних верств і соціальних груп;
- це велика соціальна спільнота, яка проживає на певній території і згрупована в ціле органами державної влади (держава тотожна суспільству);
- це структура державного апарату (держава тотожна уряду, адміністрації);
- це система організацій, установ, інститутів, які володіють верховною владою на певній території.

В політичній науці існує велика різноманітність теорій походження держави.

- ✓ Патріархальна теорія походження держави. *Платон* вважав, що держава – соціальна організація, яка переросла патріархальну і племінну організацію в процесі розвитку скотарства, хліборобства, ремесла, торгівлі. В розподілі праці *Платон* бачив причину виникнення держави. *Аристотель* вважав, що держава – продукт природного розвитку сім'ї. Держава виникла в процесі об'єднання родів в плем'я, племен – в більшій спільності. Абсолютна влада правителя є продовженням влади батька в сім'ї. Держава розглядається як розвинена форма патріархальної влади, здійснюваної в ім'я всіх і для всезагального добра.

- ✓ Теологічна концепція походження держави: виникнення держави санкціонувалося волею божою (*Августин Блаженний, Фома Аквінський*).
- ✓ *Ніколо Макіавеллі* перший ввів спеціальне поняття «*stato*» для визначення держави незалежно від її конкретних форм як особливої політичної організації суспільства.
- ✓ Договірна теорія розвивається протягом XVI-XVIII ст. (*Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо та ін.*). Держава – результат своєрідного договору, укладеного між суверенним правителем і підданими. Договір зводиться до того, що кожна людина віддає свою особистість під вище керівництво загальної волі і завдяки цьому стає учасником угоди. Вся влада переходить до суверену. До появи держави – «природний стан», коли люди мали «природні права» (*Ж.-Ж. Руссо*) або коли йшла «війна всіх проти всіх» (*Т. Гоббс*).
- ✓ Психологічна теорія походження держави, XIX ст. (*Л. Петражицький, Дж. Фрезер, Г. Тард*): держава – організація, створена для управління суспільством з боку певних осіб. Це управління є необхідним, бо люди мають особливі властивості психіки, психологічну потребу управляти або підкорюватися.
- ✓ Насильницька теорія походження держави, XIX ст. (*Л. Гумплович, Є. Дюрінг*). Держава виникла як організація переможців над переможеними, тобто внаслідок акту насильства, завоювання одного народу іншим. З метою підкорення завойованих народів створюється держава як особливий апарат примусу. Боротьба між переможцями і переможеними поступається місцем боротьбі між станами, політичними партіями, державами.
- ✓ Марксистська теорія походження держави (*К. Маркс, Ф. Енгельс*): розподіл праці, виникнення виробництва й обміну привело до змін соціальної структури суспільства, виникнення соціальної нерівності. Між класами й майновими верствами починається боротьба за владу з метою відображення їх інтересів у рішеннях влади. Відбувається поступова зміна структури влади: з влади всього суспільства вона стає владою верстви, класу. Процес завершується з появою особливого суспільного інституту, що отримав назву – держава – продукт економічного розвитку і класових суперечностей. Сутність держави – фактична диктатура економічно панівного класу.

Звичайно ж, держава виникла не в силу однієї причини. Її виникнення є результатом дії цілого комплексу передумов, до яких належать як об'єктивні процеси (суспільний розподіл праці, поява нерівності, приватної власності, ускладнення суспільного організму), так і суб'єктивні спрямованості людей.

2. Ознаки й функції держави

Держава відрізняється від інших політичних інститутів своїми ознаками.

- Загальний характер. Держава виступає універсальною, невід'ємною організацією, що розповсюджує свою чинність на всю територію країни і на всіх громадян, які живуть на цій території.

➤ Суверенітет. Держава володіє найвищою й необмеженою владою над внутрішніми суб'єктами в межах її кордонів, а інші держави повинні визнавати це.

 Державний суверенітет – верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах.

➤ Територія. Держава нерозривно пов'язана з певною територією, на яку поширюється її влада. Територія включає землю, надра, повітряний та водний простори, дипломатичні представництва за кордоном.

➤ Примус, або монополія на легальне застосування сили. Для цього держава створює спеціалізовані органи примусу, що застосовуються в ситуаціях, визначених законом. Масштаби державного примусу: від обмеження свободи до фізичного знищення людини.

➤ Апарат держави, тобто наявність системи органів і установ, які здійснюють функції державної влади (управління, регулювання, контроль). Апарат, як правило, складається з представницьких органів (парламент, органи місцевого самоврядування), виконавчо-розпорядчих органів (уряд та його регіональні органи), контролюючих органів (суд, прокуратура, органи державного контролю).

➤ Наявність чітко виражених державних символів (герба, прапора, гімну), а також державної мови, якою зазвичай визнається мова нації, що складає більшість населення держави.

➤ Наявність національної правової системи. Кожна держава функціонує в межах визначеної правової системи. Правова система держави закріплює санкціоновані державою норми, яким повинні підпорядковуватися усі суб'єкти й об'єкти політики.

➤ Населення. Держава охоплює своїм впливом усіх людей, які перебувають у межах її кордонів. Жодна особа не може існувати за межами держави і не підкорятися їй, бо приналежність до держави є суспільною необхідністю і регулюється правом.

➤ Наявність громадянства (обов'язковість членства в державі).

➤ Наявність податків і зборів з населення.

 Функції держави – основні напрямки діяльності, які розкривають соціальну сутність і призначення держави.

За сферою реалізації мети можна виділити внутрішні й зовнішні функції держави.

До внутрішніх функцій держави належать:

- законотворча: підготовка, розгляд і прийняття законів;
- економічна: держава як організатор економічних процесів;
- соціальна: держава як організатор соціального забезпечення громадян (охорона здоров'я);

- захисна: забезпечення правопорядку й законності, охорона існуючого суспільного ладу;
- узгодження інтересів різних соціальних груп та індивідів, розв'язання соціальних конфліктів;
- фіскальна: збір коштів у вигляді податків для утримання державного апарату та фінансування соціальної сфери;
- культурно-освітня, виховна, пропагандистська;
- наукова;
- спортивна та ін.

Зовнішні функції держави:

- оборони та національної безпеки (захист кордонів, збереження цілісності держави та її незалежності);
- розвиток зв'язків в усіх сферах суспільного життя з іншими суб'єктами світового співтовариства;
- інноваційна функція (використання інтелектуальних досягнень, технологій інших держав).

За часом виконання функції держави бувають тимчасові та постійні.

- *Тимчасові функції* – здійснюються лише на певному етапі існування держави (під час війни, надзвичайних ситуацій).
- *Постійні функції* – реалізуються протягом усього часу існування держави.

3. Форми державного правління

Важливою характеристикою держави є поняття «форма держави».

 Форма держави – синтетичне поняття, що складається з трьох елементів: форми державного правління, форми державного устрою та типу політичного режиму.

 Форма державного правління – спосіб організації і здійснення державної влади (джерело влади, структура вищих державних органів і принципи їх формування, взаємовідносини державних органів між собою і з населенням).

Форми державного правління діляться за способами організації влади по формальному джерелу. В сучасних умовах розрізняють дві основні форми правління: монархія й республіка. В монархії джерелом влади є одна особа – монарх (цар, король тощо). В республіці джерелом влади є народ.

 Монархія (грец. *monarchia* – єдиновладдя) – це форма державного правління, в якій джерелом державної влади вважається монарх, його влада спадкова і не залежить від волі виборців.

Історичні форми монархії:

- абсолютна монархія (Саудівська Аравія, Катар, Оман) – характеризується повновладдям глави держави;

 Абсолютна монархія (від лат. *absolutus* – безумовний) – форма державного монархічного правління, за якої політична влада повністю (необмежено, абсолютно) належить одній особі – монарху, та для якої характерним є найвищий ступінь централізації державної влади.

➤ конституційна (обмежена) монархія – держава, в якій повноваження монарха обмежені конституцією, законодавчі функції передані парламенту, виконавчі – уряду, тобто монарх царює, але не управляє (*Велика Британія, Швеція, Іспанія*), яка, в свою чергу, поділяється на:

- дуалістичну (подвійну) монархію – монарх наділений виконавчою владою і лише частково – законодавчою. В минулому – *Пруссія, Австрія, Італія*. Зараз – ця форма правління себе зживає – *Йорданія, Кувейт, Марокко*;
- парламентську монархію – монарх хоч і вважається главою держави, але фактично володіє представницькими функціями і лише частково виконавчими, а інколи має також право вето на рішення парламенту, яким практично не користується.

 Парламентська монархія – форма державного правління, за якою глава держави – монарх – не може прямо впливати на склад і політику уряду, що формується виключно парламентом і підзвітний лише йому.

Більшість сучасних демократичних монархій – парламентські монархії (*Швеція, Велика Британія, Данія, Іспанія, Норвегія, Нідерланди, Бельгія, Японія* та ін.). Уряд в них формується парламентом і підзвітний парламенту, а не монарху. Парламентські монархії за організацією та характером політичного режиму не набагато відрізняються від республік. Влада монарха має символічний, часто представницький характер. У світі є понад 70 монархій, тобто в специфічній формі монархія зберігається майже в третині країн світу, в тому числі у восьми державах Західної Європи;

➤ нетипові монархії:

- теократична монархія (грец. *theokratia* – влада Бога) – політична й духовна влада зосереджена в руках церкви (*Ватикан, Катар, Бахрейн*);
- виборна монархія – монарх обирається через певний проміжок часу (*ОАЕ* – через 5 років, але ж монархом може бути обраний лише один із семи спадкових правителів еміратів). Посада монарха дещо наближається до посади президента, а форма правління – до республіки.

 Республіка (лат. *res* – справа і *public* – громадський) – форма державного правління, яка характеризується здійсненням вищої державної влади виборним колегіальним органом, що формується населенням (або його частиною) на визначений час.

Більшість сучасних держав – республіки.

Різновиди республіканської форми правління:

- парламентська республіка;
- президентська республіка;
- змішана республіка (президентсько-парламентська або парламентсько-президентська);

 Парламентська республіка – різновид сучасної форми державного республіканського правління, при якій верховна влада в організації державного життя належить парламенту.

У парламентській республіці парламент обирається населенням країни і формує уряд на партійних засадах з числа представників партій, які мають більшість у парламенті. Парламент наділений правом контролю за діяльністю уряду. Парламент може висловити уряду вотум недовіри, наслідком чого є або відставка уряду, або розпуск парламенту та призначення дострокових парламентських виборів. Уряд формально відповідальний перед парламентом. Уряд наділяється виконавчою владою, а нерідко і законодавчою ініціативою, а також правом клопотання перед президентом про розпуск парламенту.

Хоча керівник уряду (прем'єр-міністр, канцлер) офіційно не є главою держави, реально в політичній ієрархії він є головною особою. Президент є главою держави, але фактично займає у ній другорядне місце: виконує переважно представницькі функції, може обиратися або парламентом, або колегіями, значну частину яких становлять члени парламенту. *Італія, Греція, Індія, ФРН.*

 Президентська республіка – різновид сучасної форми державного республіканського правління, що поряд з парламентаризмом з'єднує в руках президента повноваження глави держави і глави уряду.

Президентська республіка характеризуються значною роллю президента в системі органів державної влади. Президент або суміщає повноваження глави держави і глави уряду (*США*), або бере безпосередню участь у формуванні уряду та призначає його главу (*Росія*). Президент може обиратися на прямих і загальних виборах або спеціальною колегією виборців, членів якої обирає населення. Президент цілковито володіє виконавчою владою. Уряд несе відповідальність перед президентом, а не перед парламентом, тому що президент сам призначає уряд незалежно від партійного складу парламенту. У президентській республіці немає вотуму недовіри уряду з боку парламенту, президент сам зміщує міністрів, але іноді погоджує з парламентом їхнє призначення і зміщення. Посада прем'єр-міністра часто відсутня.

Характерна риса президентської республіки – жорсткий розподіл влади на законодавчу, виконавчу та судову, при якому органи влади мають значну самостійність один щодо одного. Президент керує внутрішньою та зовнішньою політикою і є верховним головнокомандуючим збройними силами. Уряд в президентських республіках стабільний. Парламент не може винести уряду вотум недовіря, а президент не має права розпустити парламент. Лише в разі серйозних антиконституційних дій або злочину з боку президента йому може

бути висловлений імпічмент – дострокове відсторонення від влади. Разом із президентом іде у відставку весь уряд.

 Імпічмент (від англ. *impeachment* – звинувачення) – особливий порядок і встановлена законом процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону вищих посадових осіб до завершення терміну одержаних ними внаслідок виборів повноважень.

Нерідко президентська форма правління може перетворитися у суперпрезидентську (*Росія, Таджикистан, Казахстан, Туркменістан* тощо).

У політичній практиці зустрічаються і змішані форми парламентської та президентської республік (напівпрезидентські республіки). Глава держави – президент – обирається на всенародних виборах. Особливість напівпрезидентської республіки: президент особисто пропонує склад уряду, який обов'язково має затверджуватися парламентом. Президент займається питаннями оборони, національної безпеки, призначає прем'єра. Прем'єр-міністр очолює виконавчу владу. Змішаний тип управління державою існує у *Франції, Фінляндії, Португалії, Австрії, Ірландії, Болгарії, Польщі, Україні* та ін.

4. Форми державного устрою

 Форма державного устрою – територіально-політична організація держави, що включає політико-правовий статус її складових частин і принципи взаємовідносин центральних і регіональних державних органів.

Історичні форми державного устрою: унітарна держава, федерація, конфедерація.

 Унітарна держава – форма державного устрою; єдина, цілісна держава, що поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають будь-якої політичної самостійності.

Основні ознаки унітарної держави:

- ✓ єдина система вищих органів влади і управління;
- ✓ єдина конституція;
- ✓ єдине громадянство;
- ✓ єдина правова система;
- ✓ єдина територія;
- ✓ єдина судова система;
- ✓ єдина валюта та ін.

У сучасному світі більшість країн – унітарні. Деякі унітарні держави включають автономні утворення для окремих територій (*Італія, Португалія, Іспанія, Україна*).

 Федерація – форма державного устрою; союзна держава, що складається з декількох державних утворень, які мають юридичну і, відповідно, політичну самостійність.

З майже 220 існуючих в світі держав у третині діє федеративний принцип (*Австралія, Австрія, Індія, Канада, Німеччина, Росія, США, Югославія* та ін.).

Федерацію складають державні утворення, що є її суб'єктами і мають відповідно власне коло повноважень: 50 штатів в США, 10 провінцій в Канаді, 16 земель в Німеччині.

Основні ознаки федеративної держави:

- ✓ суб'єкти приймають свої конституції на основі загальнофедеральної;
- ✓ єдина правова система, суб'єкти можуть мати свої підсистеми;
- ✓ верховенство федеральної конституції і законів;
- ✓ наявність двопалатного парламенту;
- ✓ єдине громадянство поряд з громадянством суб'єктів федерації;
- ✓ територія не є єдиним цілим, складається з територій суб'єктів федерації;
- ✓ єдина валюта.

Між законодавчою, виконавчою і судовою владами федерації та її суб'єктів чітко розмежовуються повноваження. Питання, що належать до компетенції центральної влади:

- розв'язання конфліктів між суб'єктами федерації;
- оборони країни;
- зовнішньої політики;
- фінансів;
- оподаткування;
- діяльності вищих органів влади.

Більшість федерацій створюється не за національно-територіальною, а за адміністративно-територіальною ознакою. Виняток складала колишня СРСР, Чехословаччина, Югославія і деякі інші.

Конфедерація – форма державного устрою; союз суверенних держав, який створюється для досягнення конкретної спільної мети, кожний його член зберігає державну самостійність, об'єднується з іншими державами в союз, до компетенції якого передаються деякі важливі питання.

Ознаки конфедерації:

- ✓ збереження повної юридичної й політичної самостійності держав-членів конфедерації;
- ✓ відсутність центральних органів влади, є спеціальні спільні органи для координації дій у розв'язанні конкретних проблем;
- ✓ відсутність уніфікованого законодавства, кожен суб'єкт має власну конституцію, а основою для утворення конституції є союзний договір;
- ✓ відсутність єдиного громадянства;
- ✓ відсутність єдиної судової системи;
- ✓ відсутність єдиної території;
- ✓ відсутність єдиної податкової системи (фінанси центральних органів складаються із внесків, а не з податкових відрахувань);
- ✓ відсутність єдиної грошової одиниці.

Взаємини членів конфедерації ґрунтуються лише на добровільних договірних засадах. До компетенції союзу передають вирішення обмеженої кількості питань: оборони, зовнішньої політики, транспорту або зв'язку.

Конфедерація передуює виникненню федерацій або розпаду на самостійні держави. В історії існували конфедерації в *США* (1776-1787 рр.), *Пруссії* (1815-1867 рр.) та ін. В сучасних умовах чистих конфедерацій немає, хоча термін вживається відносно деяких країн. Так, Швейцарська Конфедерація, названа так ще в XIII ст., в дійсності давно перетворилася на федерацію із сильною централізацією найважливіших функцій, хоча конституцією країни визначено, що кожний кантон є «федерально-суверенною державою» зі своїм урядом і конституцією.

Нині відоме лише одне об'єднання держав з ознаками конфедерації – *Європейський союз*. Від федерацій і конфедерацій потрібно відрізнити регіональні або інші союзи держав, такі як *СНД*, *ГУАМ* та ін.

5. Вищі органи сучасної держави і поділ державної влади

Держава у зв'язку з виконанням своїх функцій має складну внутрішню структуру, що включає різноманітні державно-правові інститути, організації та установи, які наділені владними й управлінськими повноваженнями та утворюють у сукупності державний механізм.

У структурі державної влади виділяються:

- законодавчі органи (парламент);
- виконавчі органи (уряд);
- судові органи, органи прокурорського нагляду і державного контролю.

Основні положення теорії розподілу влади:

- законодавча, виконавча й судова влада здійснюються різноманітними людьми й органами згідно з конституцією;
- всі влади рівні й автономні, жодна з них не може бути усунена будь-якою іншою;
- жодна влада не може користуватися правами, наданими конституцією іншій владі;
- судова влада діє незалежно від політичного впливу, судді користуються правом тривалого перебування на посаді. Судова влада може проголосити закон недійсним, якщо закон суперечить конституції.

Парламентаризм є однією з найбільш розповсюджених форм правління державою. Від французького слова *parlement, parler*, що означає «говорити» і від англійського – *parliament*, що означає «представницький, що обирається, законодавчий орган».

Ще в XIII ст. в Англії виникає перший парламент як орган станового представництва, а реальне значення парламент набуває тільки в XVII – XVIII ст., коли в ході буржуазних революцій в Західній Європі створюються представницькі органи управління державою.

Поняття «парламентаризм» – дуже широке, воно охоплює:

- ✓ всю сукупність механізмів практичної діяльності парламенту;
- ✓ специфіку структурного поділу влади;

- ✓ обсяг компетенцій різних органів влади;
- ✓ форми взаємодії парламенту з інститутами виконавчої й судової влад.

Структура парламенту різноманітна:

- двопалатний парламент – США, Велика Британія, Франція, Японія, Канада;
- однопалатний парламент – Данія, Швеція, Україна, Білорусь.

В діяльності парламенту виділяються три основні функції:

1. законотворчість;
2. контроль над фінансами держави;
3. контроль над урядом.

Президент – це глава держави, що концентрує свідому і творчу базу виконавчої влади, він є главою держави, а також відіграє важливу роль у функціонуванні всіх гілок влади через наявність спеціальних повноважень.

Президенство виникло у XVIII ст., коли в США вперше конституційно введено посаду президента – глави держави. З моменту появи системи президентства політична думка приділяє значну увагу обґрунтуванню й ефективності президентського правління.

Президент – це:

- ✓ глава держави, що концентрує свідому і творчу базу виконавчої влади;
- ✓ виступає символом єдності, певної державної цілісності;
- ✓ повноваження й компетенція президента залежать від певної розстановки політичних сил суспільства, традицій кожної країни, рівня політичної культури народу, встановлених конституційних норм;
- ✓ компетенція президента регулюється законодавчими інститутами влади, а його функціональна діяльність зводиться до виконання управлінських функцій;
- ✓ президентська влада володіє певним правовим статусом, що має різноманітні форми.

Конкретна форма президентства (комбінований набір певних засобів і способів управління державою) існує в кожній країні, де є президентське правління. Президентська влада будь-якої країни спирається на власну конституційну базу і специфічну праворегулятивну й політичну діяльність.

Форми президентської влади (за способом обрання).

- Форма президентства, що визначається безпосереднім обранням президента таємними загальними виборами. Тут реалізується принцип волевиявлення народу, внаслідок чого забезпечується достатньо високий рівень демократизму, тому що обрання президента залежить від максимально можливого прямого волевиявлення людей. Існує у *Франції, Австрії, Ірландії, Польщі, Болгарії, Філіппінах, Панамі, Україні*.
- Форма президентського правління, що передбачає обрання президента в декілька етапів. На початковому етапі шляхом загальних виборів обираються вибірники (електори), а після цього висловлюється компетентна думка вибірників про кандидата в президенти. Така форма президентства дещо

ускладнює процедуру обрання самого президента, але охороняє президентство від випадкового емоційного вибору. Існує в *США, Аргентині, Фінляндії*.

- Форма президентського правління, що передбачає обрання президента шляхом опосередкованих виборів. *Швейцарія, Туреччина*: вибори президента відбуваються за участю парламенту. *Італія*: з членів парламенту і представників органів територіального самоврядування відбирають колегію виборців, яка здійснює опосередковане обрання президента. *Федеративна Республіка Німеччина*: президента обирають федеральний парламент і представники земельних урядів.

Президент кожної країни володіє певним обсягом компетенцій і повноважень, здійснює управлінську діяльність, виконує специфічні функції. Виділяють форми:

- сильної президентської влади;
- помірної президентської влади;
- слабкої президентської влади.

Конституція – основний закон держави, що визначає:

- ✓ основи суспільного й державного ладу;
- ✓ систему державних органів;
- ✓ порядок їх утворення й діяльності;
- ✓ права й обов'язки громадян.

Конституції складаються з двох найважливіших частин.

1. В першій визначаються норми взаємовідносин громадян і держави, права особи, затверджується правова рівність всіх громадян і заборона дискримінації.
2. Друга частина містить характеристику форми держави, статус різних гілок влади, принципи взаємовідносин, а також структуру і порядок функціонування органів управління.

Конституції мають давню історію: ще наприкінці XVIII ст. в США приймається Конституція (1787), тоді ж у Франції проголошується «Декларація прав людини і громадянина» (1789) і конституція (1791), хоча ряд правових документів, що фактично мають характер конституційних актів, з'явилися ще раніше – в 1215, 1628, 1679 і в 1689 роках у Великій Британії.

У Франції вже приймалось 16 конституцій, а в США і тепер діє їх перша конституція, до якої внесено всього лише 27 поправок.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть головні причини виникнення держави.
2. Які теорії походження держави Вам відомі?
3. Назвіть основні ознаки держави.
4. Розкрийте зміст категорії «державний суверенітет». У чому відмінність із поняттям «народний суверенітет»?

5. Назвіть функції держави. Виділіть серед них нові для української держави функції.
6. Визначте зміст таких категорій, як правова держава, виконавча, законодавча, судова влади, парламентаризм.
7. Порівняйте поняття «форма держави» та «політичний режим».
8. Який із типів державного правління був в минулому найпоширенішим і найбільш довго існуючим?
9. Порівняйте принципи формування уряду та обрання президента в парламентській і президентській республіках?
10. Назвіть переваги та недоліки президентської та парламентської республік.
11. В чому переваги та недоліки унітарного та федеративного устрою?
12. Назвіть основні положення теорії розподілу влади.
13. Де і коли вперше в історії був утворений парламент?
14. В чому Ви бачите переваги двопалатного парламенту?
15. Хто був першим в історії президентом держави? Хто був першим президентом України? Хто був першим всенародно обраним президентом України?
16. Назвіть наявні в Україні ознаки змішаної республіки.

Питання для дискусії:

1. Поясніть, чому держава як соціальний та політичний інститут не може відмерти.
2. За яких причин держава може втратити свій суверенітет?
3. Чи є переваги у монархії? Чи узгоджуються принципи демократії з монархічною формою правління? Чи в будь-якій країні можна ввести монархію? Відповідь аргументуйте.
4. Чи може індивід впливати на державу? Які форми правління та які режими найбільш сприятливі для здійснення такого впливу?
5. Чи згодні Ви з тим, що ЗМІ – це четверта влада в державі? Чому?

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Яка теорія трактує виникнення держави як результат підкорення слабких груп більш сильними чи організованими?
 - а) патріархальна;
 - б) договірна;
 - в) насильницька;
 - г) психологічна.
2. Що є ознакою держави?
 - а) війни;
 - б) приватна власність на землю;
 - в) монополія на легальне застосування сили;
 - г) наявність законодавчої влади.

3. Фіскальною функцією держави є:
 - а) захист соціальних прав громадян;
 - б) загальна координація економічної й фінансової політики;
 - в) збір коштів у вигляді податків;
 - г) забезпечення функціонування політичних інститутів.
4. Під способом організації й здійснення державної влади розуміють...
 - а) форму державного правління;
 - б) форму політичного режиму;
 - в) форму державного устрою;
 - г) форму держави.
5. Який принцип взаємовідносин між законодавчою та виконавчою владою існує в парламентській республіці?
 - а) уряд підпорядкований парламенту;
 - б) парламент підпорядкований уряду;
 - в) уряд підпорядкований президенту;
 - г) уряд не несе відповідальності перед парламентом.
6. Парламентська республіка як форма правління існує в:
 - а) Італії;
 - б) Йорданії;
 - в) Франції;
 - г) Україні.
7. В якій країні вперше було узаконено президентську форму правління?
 - а) Україні;
 - б) США;
 - в) Франції;
 - г) Нідерландах.
8. Для якої форми державного устрою характерний двопалатний парламент:
 - а) федерації;
 - б) імперії;
 - в) унітарної держави;
 - г) конфедерації.
9. Яка з цих держав є унітарною за формою державного устрою?
 - а) США;
 - б) Польща;
 - в) Німеччина;
 - г) Канада.
10. Яка країна є федерацією за етнічною ознакою?
 - а) Німеччина;
 - б) Індія;
 - в) Австралія;
 - г) США.

Тема 7. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ Й ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ

План

1. Політична партія: поняття, структура, функції.
2. Типологія політичних партій.
3. Партійні системи.
4. Сучасна партійна система України.

Ключові поняття: багатопартійна система, двопартійна (біпартійна) система, однопартійна система, партійна система, політична партія, соціальна база партії.

1. Політична партія: поняття, структура, функції

Політична партія – добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання й використання державної влади.

Поняття «партія» для позначення політичної організації використовувалося ще в античному світі (Аристотель). Перші наукові уявлення про партії: Ш.-Л. Монтеस्क'є, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Вашингтон, Дж. Медісон, А. де Токвіль, Е. Берк. Початок ХХ ст.: проблеми політичних партій досліджували М. Вебер, Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс та інші.

Три основних підходи в розумінні сутності партії:

1. партія – ідеологічна спільність людей, їх добровільне об'єднання навколо якоїсь ідеології (ліберальний підхід);
2. партія – організація певного суспільного класу чи соціальної групи (марксистський підхід);
3. партія – громадська організація, інститут політичної системи, головним завданням якого є завоювання, утримання й використання державної влади (інституціональний підхід).

Ознаки політичних партій: наявність ідеології, певна тривалість існування в часі, наявність організаційної структури, прагнення влади, пошук народної підтримки.

- Відмінність від суспільно-політичного руху: партія має організаційну структуру й детально розроблену політичну програму.
- Відмінність від групи інтересів: партія прагне до завоювання державної влади, а не обмежується лише здійсненням впливу на неї.

Прообрази політичних партій у вигляді станових угруповань склалися ще в рабовласницькому і феодальному суспільстві. Але політичні партії в сучасному їх розумінні виникли лише у другій половині ХІХ ст.

Три стадії розвитку партій (за М. Вебером): аристократичні угруповання; політичні клуби; масової партії.

Перші масові партії:

- ✓ 1861 р. – Ліберальне товариство реєстрації виборів (Англія);
- ✓ 1863 р. – Всезагальна німецька робітничка спілка (Німеччина);
- ✓ 1867 р. – Консервативна партія (Англія).

Середина ХХ ст.: еволюція виборчого права (а саме: утвердження прямих, рівних, загальних виборів при таємному голосуванні) призвела до остаточного формування політичних партій у сучасному розумінні.

Структурно політична партія складається з таких компонентів:

1. вищий лідер і штаб, які виконують керівну роль;
2. бюрократичний апарат, що здійснює зв'язки між партійними структурами й виконує накази керівництва;
3. активні члени партії, що беруть участь у її житті і пропагують її ідеї, але не входять до складу бюрократії;
4. пасивні члени партії, які входять до її складу, але практично не беруть участі у реалізації партійної програми;
5. соціальна база партії.

 Соціальна база партії – верстви населення, які орієнтуються на партію і можуть підтримувати її у фінансовому плані, а також голосують за неї на виборах.

Головна мета політичних партій – представництво в політичній системі тих верств населення, інтереси яких вона відображає. Через це представництво за допомогою партій громадянське суспільство й держава об'єднуються в єдине ціле. Політичні партії – важлива ланка, що поєднує громадянське суспільство й державу, сприяючи подоланню або пом'якшенню конфліктів між ними. Завдяки партіям суспільство здійснює контроль над державою, а держава – зворотний зв'язок із суспільством.

За допомогою політичних партій громадянське суспільство делегує до владних структур своїх представників, здійснює вибір між різними концепціями суспільного розвитку, контролює діяльність вищих державних органів. Без опори на партії неможлива робота парламенту.

Основні функції політичних партій у сучасному суспільстві:

- політична: боротьба за оволодіння державною владою та участь у її здійсненні, політичне представництво соціальних інтересів, участь у розробці, формуванні і здійсненні політичного курсу держави; політична соціалізація – сприяння засвоєнню індивідом певної системи політичних знань, норм і цінностей, залученню його до політичної системи;
- соціальна: соціальна інтеграція – узгодження соціальних інтересів через взаємодію політичних партій;
- ідеологічна: розробка ідеології, політичних доктрин і програм;
- управлінська: підготовка та висунення кадрів для апарату держави, партії, громадських організацій, участь у формуванні й діяльності всіх ланок державного апарату;

- електоральна: формування громадської думки, політичне рекрутування – залучення на бік партії якомога ширших верств населення як її членів, прихильників і виборців.

2. Типологія політичних партій

Критерії типології партій: соціальна база, організаційна структура і характер членства, ідеологія, місце в системі влади, цілі й характер діяльності тощо.

За соціальною базою розрізняють класові (робітничі, селянські, дрібних, середніх і великих власників тощо), національні, жіночі, регіональні та інші політичні партії.

Кожна з політичних партій орієнтується на певну систему цінностей, більшість із яких (власність, праця, демократія, свобода, рівність, справедливість, солідарність тощо) є загальнолюдськими і приваблюють на бік партії представників різних суспільних класів і соціальних версти. У такому разі партія виступає як *інтеркласова*, або *партія виборців* (демократична й республіканська партії США.)

Регіональні партії діють у регіональному масштабі й відбивають інтереси населення певної адміністративно-територіальної одиниці. В діяльності таких партій часто проявляються націоналістичні й сепаратистські тенденції.

Гротескні партії не мають більш-менш сталої соціальної бази, а об'єднують прихильників якого-небудь роду занять чи захоплення. Не претендуючи на владу, вони досить стійко відстоюють своє коло інтересів, мають невеликий, але згуртований склад.

За типом організаційної структури партії поділяються на кадрові й масові. *Кадрові* партії: (консервативні й ліберальні партії країн Західної Європи, республіканська й демократична партії США): мало чисельні, керівництво належить небагатьом впливовим професійним політикам, є децентралізованими об'єднаннями зі слабкими зв'язками, спираються на фінансову підтримку підприємницьких структур, не мають фіксованого членства, діють переважно під час виборчих кампаній.

Масові партії (більшість соціал-демократичних, соціалістичних, комуністичних, християнських партій): об'єднують велику кількість членів, керівництво належить професійним політикам, постійній професійній бюрократії, мають розгалужену організаційну структуру з тісним постійним зв'язком всередині, головне джерело фінансування – членські внески (тому мають фіксоване членство), мають чітку ідеологічну орієнтацію, беруть активну участь у виборах.

За ідеологією партії поділяються на *ідейно-політичні* (з чітко визначеною ідеологічною спрямованістю: комуністичні, соціал-демократичні, ліберальні, консервативні, фашистські, християнські, ісламські тощо), *прагматичні* (орієнтуються не на певну ідеологію, а на широкий спектр ідей і суспільних проблем з метою залучення на свій бік якомога більше виборців) та

харизматично-вождистські (формуються навколо особи конкретного політика і діють як групи його підтримки).

З часів Великої французької революції XVIII ст. існує поділ на *ліві, центристські й праві* партії. Соціальною базою лівих партій (комуністичних, соціалістичних, соціал-демократичних) є здебільшого наймані працівники, правих (націоналістичних, фашистських тощо) – власники.

За місцем у системі влади розрізняють *правлячі й опозиційні* політичні партії.

За цілями й характером діяльності партії поділяються на *революційні, реформістські, консервативні та реакційні*.

3. Партійні системи

 Партійна система – це сукупність діючих у країні політичних партій, відносини між ними, а також із державою.

У країнах сучасного світу склались різні партійні системи. Розрізняють їх залежно від кількості діючих у країні політичних партій, основних принципів їх взаємодії, за ідеологічною та іншими ознаками. Найпростіший поділ – на однопартійні та багатопартійні системи.

 Однопартійна система – неконкурентний тип партійної системи, що характеризується монопольним правом однієї партії брати участь у державному будівництві.

 Багатопартійна система – тип партійної системи, за якої може існувати багато політичних партій, які теоретично мають рівні шанси на отримання більшості місць у парламенті країни.

Одна з найбільш деталізованих типологій партійних систем запропонована **Джованні Сарторі**, який розрізняє 7 типів партійних систем.

1. Однопартійна система (СРСР, Куба, КНДР):

- правляча партія є єдиною (КПРС);
- зрощення партійного апарату з державним;
- тоталітарний або авторитарний режим.

2. Система з партією-гегемоном (КНР, Мексика, колишні соціалістичні країни Східної Європи, Росія):

- існування декількох номінальних партій;
- тільки за однією партією постійно закріплюється роль правлячої партії (гегемона);
- відсутність реальної партійної конкуренції;
- авторитарний або тоталітарний режим.

3. Система з домінуючою партією (Японія, Індія, Швеція):

- наявність декількох незалежних одна від одної партій;
- тривале і безперервне перебування при владі однієї з них (у результаті перемоги на виборах);

- формування відносно однорідної й стабільної парламентської більшості;
- демократичний політичний режим.

4. Двопартійна система (США, Канада):

- декілька партій, серед яких домінують дві найпотужніші партії;
- формування уряду однією з двох партій, що перемогла на виборах;
- впливова опозиція з боку партії, що програла вибори;
- демократичний політичний режим.

Двопартійна (біпартійна) система – тип партійної системи, за якого має місце домінування в політичному житті двох потужних політичних партій, які змагаються за владу: одна з партій у результаті перемоги на виборах перебуває при владі, а інша – в опозиції.

Найбільш стабільна партійна система.

5. Система поміркованого плюралізму (Бельгія, Швейцарія):

- в парламенті представлені три-п'ять партій;
- жодна з партій не переважає;
- уряд формується коаліцією партій, згідно з кількістю місць у парламенті;
- відсутня парламентська опозиція, тобто немає таких партій, які взагалі виступають проти існуючої соціально-економічної й політичної системи;
- демократичний політичний режим.

Менш стабільна, ніж двопартійна система.

6. Система поляризованого плюралізму (Італія):

- наявність великої кількості невеликих партій, які утворюють блоки під час передвиборчої кампанії;
- формування уряду партіями центру;
- наявність двополярної – зліва і справа – деструктивної опозиції;
- гостре ідеологічне розмежування між центром і право-лівою опозицією;
- демократичний політичний режим.

Менш стабільна, ніж система поміркованого плюралізму.

7. Атомізована система (Малайзія, Білорусь, постсоціалістичні країни Східної Європи наприкінці ХХ ст.):

- наявність багатьох маловпливових і нечисельних політичних партій;
- формування уряду або на основі широкої коаліції партій, або взагалі на позапартійній основі;
- авторитарний або тоталітарний режим.

Атомізована партійна система характерна для перехідних суспільств. Вона неефективна й найменш стабільна серед інших і з часом еволюціонує до інших типів партійних систем.

4. Сучасна партійна система України

Процес становлення багатопартійності в Україні розгорнувся в період перебудови. З'явилися неформальні організації, які не мали фіксованого

членства, не ставили перед собою чітко сформульованих політичних завдань (Українська Гельсінська спілка, Товариство Лева, Товариство української мови імені Т. Г. Шевченка, Народний рух України та ін.).

Першою партією, яку було зареєстровано в 1990 р. (ще за умов монополії КПРС на владу), стала *Українська республіканська партія*. У 1991 р. було зареєстровано вже 7 партій, серед яких Партія зелених України, Партія демократичного відродження України, Соціалістична партія України.

Процес становлення багатопартійності прискорився з прийняттям 24.08.1991 р. Акту проголошення незалежності України і проведенням 01.12.1991 р. референдуму з питання державної незалежності України. У 1992 р. було зареєстровано ще 6 політичних партій, у 1993 р. – 15 партій. Нові політичні партії утворювалися і в наступні роки. На початок 1996 р. в Україні було зареєстровано 37 партій, у 2002 р. – більш як 120 партій. На 01.01.2022 р. в Мінюсті було зареєстровано 370 політичних партій.

На виборах до Верховної Ради України в 2019 р. брали участь 22 політичні партії, п'ять з яких стали парламентськими:

1. Слуга народу;
2. Опозиційна платформа – За життя;
3. Батьківщина;
4. Європейська солідарність;
5. Голос.

Решта політичних партій менш відомі, не користуються широкою підтримкою населення і не впливають відчутно на політику держави. Більшість із них виникли з ініціативи їхніх лідерів як об'єднання порівняно нечисельних груп людей. Більшість партій не зуміли знайти належної підтримки в українських виборців.

Українські партії, як правило, не мають чіткої ідеології, складаються з політичних груп із різними ідеологічними поглядами. На відміну від західних партій, цивілізаційні та геостратегічні орієнтації відіграють більш важливу роль, ніж економічні та соціально-політичні пріоритети.

Утворення й діяльність політичних партій в Україні забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на:

- ✓ ліквідацію незалежності України;
- ✓ зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- ✓ порушення суверенітету й територіальної цілісності України;
- ✓ підлив безпеки держави;
- ✓ незаконне захоплення державної влади;
- ✓ пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- ✓ посягання на права і свободи людини;
- ✓ посягання на здоров'я населення;
- ✓ пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки.

Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань. Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду.

Після початку повномасштабного наступу росії в 2022 р. було заборонено понад 20 проросійських політичних партій, серед яких Опозиційний блок, Соціалістична партія України, Партія Шарія, Опозиційна платформа – За життя, Комуністична партія України та ін.

Впродовж останніх 30 років відбувалась трансформація партійної системи України: від атомізованої системи 1990-х рр. у бік системи поляризованого плюралізму на поч. ХХІ ст. (наявність антисистемних партій, наявність двополярної опозиції, стан перманентного конфлікту між опозицією зліва і справа, гостре ідеологічне розмежування між ними).

Питання для самоконтролю:

1. Чим політична партія відрізняється від суспільно-політичного руху?
2. Чим обумовлюється поява політичних партій?
3. Які етапи в історії виникнення політичної партії виділяє Макс Вебер?
4. Назвіть перші масові партії (назва, рік, країна).
5. Яку роль виконують політичні партії в житті суспільства?
6. Опишіть структуру політичної партії.
7. Що таке інтеркласова партія?
8. Від яких історичних подій бере початок поділ політичних партій на ліві, центристські і праві?
9. Дайте визначення понять «партійна система», «багатопартійна система», «біпартійна система», «однопартійна система».
10. Назвіть найбільш стабільну і найменш стабільну партійні системи. Відповідь аргументуйте.
11. Які політичні партії існують в Україні? Які з них можна віднести до лівих, які – до правих партій?

Питання для дискусії:

1. Як пов'язані між собою поняття «держава», «громадянське суспільство» і «політична партія»?
2. Що стало причиною появи сучасних політичних партій? Чому перші політичні партії виникли в Англії?
3. Як і наскільки суттєво партії змінили світ політики?
4. Що схиляє людей до вступу в партію: політична ідеологія, політична доктрина чи політична програма партії?
5. Сформулюйте переваги і недоліки однопартійної, двопартійної і багатопартійної систем? Від яких чинників залежить вибір тієї чи іншої партійної системи?

6. На Ваш погляд, скільки партій потрібно в Україні на сучасному етапі і в подальшому? Чи пов'язано їх виникнення в такій великій кількості з перехідним періодом? Аргументуйте відповідь.
7. Які особливості формування партійної системи в Україні?

Тестові завдання для самоперевірки:

1. Політична партія – це об'єднання громадян за:
 - а) територією;
 - б) політичною метою;
 - в) релігією;
 - г) етнічними ознаками.
2. За яким принципом класифікують партії прибічники марксистської теорії?
 - а) класовим;
 - б) майновим;
 - в) расовим;
 - г) національним.
3. Класифікація політичних партій на комуністичні, соціал-демократичні, ліберальні, консервативні, фашистські відбувається за:
 - а) ідеологічною спрямованістю;
 - б) засобами та методами діяльності;
 - в) ставленням до існуючого політичного режиму;
 - г) відмінностями в структурі та організації внутрішнього життя партій.
4. Політичне рекрутування – це ...:
 - а) сприяння засвоєнню індивідом певної системи політичних знань, норм і цінностей;
 - б) узгодження соціальних інтересів через взаємодію політичних партій;
 - в) участь у формуванні й діяльності всіх ланок державного апарату;
 - г) залучення на бік партії якомога ширших верств населення як її членів, прихильників і виборців.
5. Перші масові партії виникли в середині XIX ст. в ...:
 - а) Німеччині;
 - б) Англії;
 - в) США;
 - г) Україні.
6. Автором найбільш відомої типології партійних систем є:
 - а) М.Вебер;
 - б) Р.Міхельс;
 - в) Дж.Сарторі;
 - г) К.Маркс.
7. Для якої партійної системи характерною є заборона існування опозиційних партій?

- а) однопартійної;
 - б) двопартійної;
 - в) з партією-гегемоном;
 - г) з домінуючою партією.
8. В якій країні зберігається однопартійна система?
- а) Грузії;
 - б) Казахстані;
 - в) Кубі;
 - г) Китаї.
9. В якій країні існує біпартійна система?
- а) США;
 - б) Італії;
 - в) Німеччині;
 - г) Китаї.
10. Який тип партійної системи сформувався в Україні?
- а) однопартійна;
 - б) біпартійна;
 - в) двоблокова;
 - г) багатопартійна.

Тема 8. ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ Й ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО

План

1. Сутність і функції політичної еліти.
2. Концепції політичного елітизму: теорії еліт Г. Моски, В. Парето, Р. Міхельса.
3. Типологія політичних еліт.
4. Сутність, природа та функції політичного лідерства.
5. Типологія політичних лідерів.

Ключові поняття: еліта, контреліта, плутократія, політична еліта, політичний лідер, популізм, харизматичний лідер.

1. Сутність і функції політичної еліти

Еліта (від франц. *elite* – кращий, вибраний, відбірний) – це провідні верстви суспільства, які здійснюють керівництво у певних галузях суспільного життя (розрізняють економічну, духовно-інтелектуальну, політичну, військову, наукову еліти тощо).

Сутність елітизму: суспільством завжди править еліта – меншість, наділена особливими соціальними, психологічними й політичними якостями.

Причини елітизму:

- ✓ суспільна потреба в професійних управлінських діях;
- ✓ потреба в людях, що володіють спеціальними знаннями;
- ✓ біологічна, психологічна, соціальна нерівність людей;
- ✓ престижність управлінської праці;
- ✓ пасивність широких верств населення.

 Політична еліта – сукупність осіб, які виділяються з політичного середовища на основі вищого ступеня розвитку окремих політичних якостей.

Характерні риси політичної еліти: невелика, достатньо самостійна соціальна група; високий соціальний статус; значні обсяги державної та інформаційної влади; безпосередність у здійсненні влади; організаторські здібності та талановитість.

Функції політичної еліти переплітаються з тими, які виконує політична система суспільства в цілому, її окремі інститути.

- Функція *політичного цілепокладання* полягає в розробці стратегії й тактики розвитку суспільства, визначенні політичної програми дій.
- *Інтегративна* функція полягає в забезпеченні цілісності й єдності суспільства, стійкості його політичної та економічної систем, уникненні соціально-політичних конфліктів, знаходженні оптимальних варіантів їх розв'язання в разі виникнення.
- *Регулятивна* функція полягає у прийнятті політичних рішень, спрямованих на регулювання суспільних відносин, розв'язання назрілих проблем, здійсненні розподілу й перерозподілу матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів.
- *Комунікативна* функція полягає у забезпеченні горизонтальних зв'язків у суспільстві, а також вертикальної комунікації між владою й масами.

2. Концепції політичного елітизму: теорії еліт Г. Моски, В. Парето, Р. Міхельса

Сутність еліти викликає значні суперечки серед учених. Перші трактування були дані ще в стародавні часи. Але сучасне розуміння проблеми складається наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. З'явилися перші теорії еліт. Виникнення елітарних концепцій стало своєрідною реакцією на теорії демократії і марксистське вчення про роль народних мас в історії. У перших елітарних теоріях містилася критика демократії. Але нині більшість політологів намагається знайти компроміс між елітизмом і принципами демократії, розробляючи концепції демократичного елітизму.

Г. Моска (1858-1941) виклав свої погляди на еліту у праці «*Основи політичної науки*» (1896). Головна ідея: неминучим є поділ суспільства на два класи: клас, який управляє, і клас, яким управляють. Перший клас – політичний (або правлячий) клас – завжди складає незначну меншість суспільства. Він здійснює всі політичні функції, монополізує владу й користується притаманними

їй привілеями, тоді як другий клас, значно численніший, управляється й регулюється першим.

Влада завжди перебувала й повинна перебувати в руках меншості. Коли влада переходить з одних рук в інші, то завжди переходить від однієї меншості до іншої, але ніколи – від меншості до більшості. Критерії входження в політичний клас – організаторські здібності, а також матеріальне, моральне та інтелектуальне переважання над іншими.

Г. Моска виокремив дві тенденції у розвитку політичного класу:

1. аристократичну (проявляється у прагненні політичного класу стати спадковим);
2. демократичну (проявляється в необхідності оновлення складу політичного класу за рахунок найбільш здібних до управління, активних представників нижчих верств суспільства).

Переважання аристократичної тенденції веде до виродження політичного класу, суспільного застою, активізації боротьби нових соціальних сил за здобуття панівних позицій у суспільстві. Переважання демократичної тенденції упереджує дегенерацію пануючого класу, робить його здатним до ефективного керівництва суспільством. Найбільш бажаною для суспільства є рівновага між аристократичною і демократичною тенденціями, бо вона забезпечує як стабільність, так і якісне оновлення суспільного керівництва.

В. Парето (1848-1923) ввів у науковий обіг термін «еліта» у праці *«Трактат із загальної соціології»* (1916). Суспільством завжди правила й повинна правити вибрана, наділена особливими соціальними й психологічними властивостями меншість – еліта; її складають індивіди, які вирізняються високими показниками в тій чи іншій сфері діяльності, посідають найвище місце на шкалі таких соціальних цінностей, як влада, багатство чи знання.

В. Парето поділяє еліту на правлячу й неправлячу (контреліту, або потенційну еліту).

 Контреліта (від лат. *contra* – проти і франц. *elite* – краще, відбірне) – опозиційна щодо панівної політичної еліти соціальна група, яка виборює право на входження до правлячої еліти або ж створення нової еліти.

В. Парето виділив два типи правлячої еліти, які послідовно змінюють один одного:

- еліту «левів»: консервативно налаштовані, нездатні до компромісів, прихильники силових методів правління, які виступають проти радикальних суспільних змін, переважають в умовах політичної стабільності;
- еліту «лисів»: люди динамічні, майстри обману й політичних комбінацій, прихильники радикальних перетворень у суспільстві, спираються не на силу, а на переконання, переважають в умовах нестабільності.

«Закон циркуляції еліт» (В. Парето): правляча еліта прагне зберегти свої привілеї і передати їх у спадок, у результаті погіршується якісний склад правлячої еліти, вона вироджується, що спонукає кількісно зростаючу

контреліту до боротьби за владу (революція). Контреліта скидає правлячу еліту і за допомогою мобілізованих нею невдоволених мас встановлює власне панування. Так відбувається зміна правлячих еліт.

Р. Міхельс (1876-1936) поєднав проблеми виникнення й функціонування політичних еліт із діяльністю політичних партій. Р. Міхельс сформулював «залізний закон олігархії»: керівна меншість поступово виходить з-під контролю рядових членів, відривається від них і підпорядковує політику власним інтересам, піклуючись передусім про збереження свого привілейованого становища. Так у партіях і суспільстві виокремлюється еліта. Будь-яким, навіть демократичним, суспільством завжди фактично править олігархічна елітарна група. Демократія як безпосередня влада мас неможлива суто технічно й недоцільна з огляду на некомпетентність мас і їх байдуже ставлення до політики.

3. Типологія політичних еліт

У науковій літературі – багато типологій (за різними критеріями).

- За місцем у політичній системі еліта поділяється на *правлячу й неправлячу* (контреліту).
- За обсягом владних повноважень еліта поділяється на:
 - *вищу* – ті, хто приймає найбільш значущі для всього суспільства політичні рішення, провідні політичні керівники;
 - *середню* – виборні посадові особи – члени парламенту, мери;
 - *адміністративну* – вищий прошарок державних службовців.
- За часом і засобами утвердження панування політичні еліти поділяються на:
 - *традиційні* – родова знать, земельна аристократія, воєнна еліта, релігійні ієрархи;
 - *сучасні* – підприємці, освічені політичні лідери, представники науково-технічної інтелігенції, мистецтва.
- За основними сферами життєдіяльності суспільства політична еліта поділяється на *партійну, військову, адміністративну та ідеологічну*.
- За способом формування еліти поділяються на *закриті й відкриті* (система гільдій і антрепренерська система).
 - Формування еліти *системою гільдій* характеризується закритістю, відбором претендентів на більш високі посади головним чином із нижчих прошарків самої еліти, поступовим і повільним просуванням по службі. Особлива увага при призначенні на посаду звертається на партійність та особисту відданість вищому керівництву. Головним засобом відбору є призначення.
 - *Антрепренерська система* відбору еліт характеризується відкритістю, широкими можливостями для представників будь-яких суспільних груп претендувати на керівні посади. Першорядне значення у відборі відіграють особистісні якості кандидата. Головним засобом відбору є вибори.

Обидві системи відбору еліт у чистому вигляді трапляються досить нечасто. В цілому система гільдій переважає в авторитарних і тоталітарних політичних режимах, а антрепренерська система – в демократичних, при чому кожна з них має свої переваги й недоліки.

- За масштабами діяльності політичні еліти поділяються на *загальнонаціональні* та *регіональні*.
- За способом приходу до влади еліти поділяють на *легітимні* (отримали владу за добровільної підтримки мас) й *нелегітимні* (панують над більшістю за допомогою примусу, насильства).
- Оригінальну типологію політичних еліт запропонував В. Парето: за стилем правління є еліта «левів» та еліта «лисів».

4. Сутність, природа та функції політичного лідерства

 Політичний лідер (від англ. *leader* – керівник, провідник, глава) – авторитетна особа, яка здійснює переважний вплив на інших людей з метою інтеграції їхньої діяльності для досягнення спільних політичних цілей.

Політичний лідер виступає як об'єднувач людей, захисник їх інтересів, ініціатор оновлення життя й організатор діяльності людей. Політичний лідер – це той, хто здатний змінювати хід подій і спрямованість політичних процесів. Лідерство може бути індивідуальним і груповим: у ролі лідерів можуть виступати цілі організації (КПРС в колишньому СРСР), держави (США у сучасному світі).

Лідерами є в основному люди з підвищеною самооцінкою. Для багатьох із них характерне відчуття необхідності власного керівництва іншими людьми. Вони прагнуть завжди бути попереду, брати на себе лідерські функції з власної ініціативи. Лідерами часто є не мислителі, а люди дії.

Особливості політичного лідерства (на відміну від лідерства в малих групах):

- політичне лідерство є дистанційним;
- політичне лідерство є багаторівневим і багаторольовим;
- політичне лідерство є корпоративним.

Концепції витоків політичного лідерства:

- концепція рис;
- ситуативна концепція;
- психологічна концепція.

Функції політичних лідерів розрізняють в залежності від ситуації, в якій діє лідер.

- ✓ В умовах надзвичайної ситуації важливими є такі функції:
 - функція постановки діагнозу (аналіз ситуації, що склалася);

- функція розробки програми дій;
 - функція мобілізації країни на виконання прийнятої програми.
- ✓ В умовах відносної стабільності виділяють такі функції:
- функція артикуляції (вираження інтересів спільноти людей, на лідерство в якій лідер претендує);
 - новаторська функція (продукування нових, конструктивних ідей соціального устрою);
 - інтегративна функція (згуртування всіх соціальних спільнот задля підтримки цілісності і стабільності суспільства, громадянського миру і злагоди);
 - організаторська функція (втілення в конкретні дії завдань, які стоять перед суспільством і відображені у програмі лідера);
 - комунікативна функція (забезпечення зв'язку між політичними інститутами й масами, між окремими політичними інститутами).

5. Типологія політичних лідерів

- Класичною є типологія політичного лідерства *М. Вебера*, який за підставами легітимності влади виокремлює три типи політичного лідерства:
- *традиційне* – ґрунтується на авторитеті звичаїв;
 - *харизматичне* – ґрунтується на вірі в незвичайні якості і здібності лідера, його винятковість;
- 📖 **Харизматичний лідер** (від грецьк. *charisma* – милість, Божий дар) – громадсько-політичний діяч, авторитет якого ґрунтується на вірі громадян у його надприродні, видатні здібності, виняткові якості, непогрішність, святість.
- *раціонально-легальне* – базується на переконанні в законності й раціональності встановлених порядків.
- За стилем політичної діяльності виділяють наступні типи політичного лідерства:
- *цезаристський* – ґрунтується на зосередженні усієї повноти влади в руках лідера;
 - *плутократичний* – ґрунтується на багатстві і представляє інтереси найзаможніших суспільних верств;
- 📖 **Плутократія** (від грецьк. *plutos* – багатий і *kratos* – влада) – державний лад, за якого влада належить найбагатшим представникам панівного класу; купка найбагатших представників панівного класу.
- *популістський* – ґрунтується на популізмі;
- 📖 **Популізм** (від лат. *populus* – народ) – загравання влади з народом, спрямоване на досягнення популярності в масах ціною необґрунтованих обіцянок, демагогічних гасел.

- *професійний* – ґрунтується на органічному поєднанні високого інтелекту, вольового устремління, розвиненої здатності генерувати оригінальні свої і сприймати чужі ідеї, високої моральності лідера-професіонала постіндустріального суспільства;
- За іміджем і ролевим призначенням (М. Херманн) виокремлюють такі типи: лідер-«служитель», лідер-«торговець», лідер-«пожежник», лідер-«прапорносець», лідер-«актор».
- За ставленням до існуючих суспільних порядків (Р. Такер) лідерів можна поділити на:
 - *консерваторів* (прагнуть зберегти й зміцнити існуючий суспільний лад);
 - *реформаторів* (обирають еволюційний шлях зміни дійсності, прагнуть зберегти здобутки минулого, спираються на традиції);
 - *революціонерів* (заперечують існуючі в суспільстві базові цінності, орієнтуються на створення принципово нової системи).
- За масштабами лідерство може бути *загальнонаціональним, регіональним, певного класу, соціальної групи*.
- За методами управління суспільством розрізняють лідерів *демократичних й авторитарних*.

«Чисті» типи лідерів зустрічаються нечасто: у реальному житті – комбіновані типи, які поєднують риси кількох типів. Але домінування у поведінці певних рис дозволяє віднести їх до певного типу.

Питання для самоконтролю:

1. Дайте визначення понять «еліта», «політична еліта», «контреліта».
2. Визначте чинники, які обумовлюють наявність еліти в суспільстві.
3. У чому полягають основні функції політичної еліти?
4. Які існують критерії типологізації еліт?
5. Як здійснюється процес ротації еліт?
6. Назвіть переваги й недоліки системи «гільдій» й «антрепренерської» системи.
7. Які дві тенденції у розвитку еліти виокремив Г. Моска? Які наслідки має переважання кожної з них?
8. Порівняйте між собою еліту «левів» і еліту «лисів» (за В. Парето).
9. Опишіть механізм циркуляції еліт, запропонований В. Парето.
10. Розкрийте сутність «залізного закону олігархії». Як Р. Міхельс ставився до демократії?
11. Розкрийте сутність категорій «політичний лідер» і «політичне лідерство».
12. Які концепції політичного лідерства Вам відомі?
13. Які якості повинні бути у політичного лідера для виконання ним своєї ролі у суспільстві?
14. Які типології політичних лідерів Ви знаєте?
15. Що таке «харизма» і яких політичних лідерів називають харизматичними? Наведіть приклади.
16. Що таке «популізм»?

17. Назвіть основні функції політичних лідерів.

Питання для дискусії:

1. Чи погоджуєтесь Ви із твердженням: «Система політичної еліти в сучасній Україні ще не сформована»?
2. Як Ви думаєте, чи обов'язково кожен президент або прем'єр стає політичним лідером?
3. Роз'ясніть таку тезу: «Кращий лідер той, хто не є помітним».
4. Які особисті риси, мотиви поведінки, стиль лідерства узгоджуються з уявленнями про «лідера-флюгера»?
5. Які проблеми підбору лідерів існують в умовах тоталітарного, авторитарного, демократичного режимів?
6. Хто і як формує політичний імідж лідера?
7. Який тип лідерства переважає в Україні на сучасному етапі? Чим це обумовлено?

Тестові завдання для самоперевірки:

1. «Залізний закон олігархії» сформулював:
 - а) В. Парето;
 - б) Р. Міхельс;
 - в) Г. Моска;
 - г) М. Вебер.
2. Термін «еліта» до наукового обігу ввів:
 - а) В. Парето;
 - б) Р. Міхельс;
 - в) Г. Моска;
 - г) М. Вебер.
3. Висновок про неможливість і недоцільність демократії як безпосередньої влади має зробив:
 - а) В. Парето;
 - б) Р. Міхельс;
 - в) Г. Моска;
 - г) М. Вебер.
4. За яким критерієм поділяють еліти на закриті й відкриті?
 - а) за обсягом владних повноважень;
 - б) за способом формування;
 - в) за ідеологічними цінностями;
 - г) за способом приходу до влади.
5. Які типи політичних еліт виділяв В. Парето?
 - а) «коти» й «собаки»;
 - б) «леви» й «тигри»;
 - в) «леви» й «лиси»;

- г) «орли» й «сороки».
6. До традиційної еліти не входять:
- представники родової знаті;
 - представники воєнної еліти;
 - релігійні ієрархи;
 - підприємці.
7. Яка з ознак не є характерною для антрепренерської системи формування еліти?
- поступове й повільне просування по службі;
 - невелика кількість формальних вимог;
 - широке коло селекторату;
 - головний засіб відбору – вибори.
8. Яка функція політичного лідера полягає у втіленні його програмних цілей і завдань у конкретні дії?
- новаторська;
 - інтегративна;
 - організаторська;
 - комунікативна.
9. Політика, спрямована на підвищення авторитету в масах ціною необґрунтованих обіцянок, демагогічних гасел – це ...:
- волюнтаризм;
 - цезаризм;
 - прагматизм;
 - популізм.
10. Як називається тип лідерства, що ґрунтується на авторитеті звичаїв?
- харизматичний;
 - традиційний;
 - раціонально-легальний;
 - формальний.

Тема 9. ВИБОРИ Й ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

План

- Вибори: поняття, класифікація.
- Принципи виборчого права.
- Види виборчих цензів.
- Абсентеїзм і його причини.
- Основні стадії виборчого процесу.
- Типи виборчих систем.
- Виборча система України.
- Виборчий кодекс України.

Ключові поняття: абсентеїзм, виборець, вибори, виборча дільниця, виборча система, виборче право, Виборчий кодекс, виборчий поріг, виборчий ценз, електорат, змішана виборча система, мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система.

1. Вибори: поняття, класифікація

Вибори – це демократичний спосіб формування органів державної влади або місцевого самоврядування, наділення повноваженнями посадових осіб через волевиявлення громадян.

Виборець – особа, яка має право голосу.

Електорат (від лат. *elector* – виборець) – контингент виборців, які голосують за певну партію або певну особу на виборах.

Залежно від підстав існують різні класифікації виборів.

За територіальною ознакою вибори бувають:

- ✓ загальнонаціональними (загальнодержавними): здійснюються на території всієї країни;
- ✓ місцевими (локальними, комунальними): вибори на території частини держави, до представницьких органів місцевого самоврядування.

За предметом обрання вибори можна класифікувати як:

- ✓ парламентські (вибори до Верховної Ради України);
- ✓ президентські;
- ✓ муніципальні (вибори до органів місцевого самоврядування).

За причинами проведення вибори поділяють на:

- ✓ чергові: проводяться в разі закінчення строку повноважень;
- ✓ позачергові (дострокові, дочасні): проводяться в разі дострокового припинення строку повноважень;
- ✓ повторні: проводяться у випадках, коли вибори визнані недійсними або такими, що не відбулися;
- ✓ додаткові: проводяться для поповнення представницького органу, якщо з його складу вибув один або кілька членів;
- ✓ перші: проводяться в разі утворення нової адміністративно-територіальної одиниці.

За правовими наслідками вибори поділяють на:

- ✓ дійсні: проведені в порядку, визначеному Конституцією і відповідним виборчим законом;
- ✓ недійсні: проведені з порушеннями виборчого законодавства, які вплинули на підсумки виборів.

Головні функції виборів:

- артикуляції інтересів різних соціальних груп;
- мирного вирішення конфлікту між політичними суб'єктами, що претендують на владу;

- політичної соціалізації й мобілізації громадян;
- легітимації структур влади.

2. Принципи виборчого права

 Виборче право – це система правових норм, які регулюють процес формування представницьких органів і обрання службових осіб.

У суб'єктивному значенні розрізняють:

- *активне* виборче право (право обирати);
- *пасивне* виборче право (право бути обраним).

Загальні **принципи виборчого права**, що визнаються демократичним світовим співтовариством:

1. Принцип обов'язковості виборів: вибори – єдиний легітимний спосіб формування представницьких владних структур.
2. Принцип періодичності виборів гарантує змінність виборних осіб за підсумками голосування.
3. Принцип загальності виборчого права: всі дієздатні громадяни, які досягли певного віку, незалежно від статі, раси, національності, релігійних і політичних переконань, мають право обирати і бути обраними до органів влади.
4. Принцип альтернативності виборів передбачає наявність двох і більше претендентів на владу і змагальність між ними.
5. Принцип рівності виборців означає:
 - рівну кількість голосів для усіх виборців. Найчастіше ця вимога виражена у формулі «одна людина – один голос»;
 - від однакової кількості виборців повинна обиратися однакова кількість депутатів, що вимагає утворення приблизно рівних за чисельністю виборчих округів.
6. Принцип рівності прав кандидатів гарантує всім кандидатам однакову можливість для висування, агітації, доступу до ЗМІ.
7. Принцип законності означає дотримання закону на всіх стадіях проведення виборів.
8. Принцип добровільного голосування. Громадянин має право не ходити на вибори. Тим самим він виражає своє ставлення до політичних процесів, що визначається словом *абсентеїзм* (див. пит. 4).
9. Принцип таємного голосування. Таємниця голосування необхідна для того, щоб уникнути можливого переслідування виборців з боку державних органів і громадських об'єднань за політичними мотивами.

Засоби забезпечення таємниці голосування:

 - відсутність нумерації бюлетенів (виняток – Індія);
 - однаковість усіх бюлетенів;
 - заповнення бюлетенів в ізольованих кабінах.

10. Прозорість виборів забезпечує відкритий характер виборів і довір'я до них.

Засоби реалізації прозорості:

- право спостерігати за виборчим процесом через інститут спостерігачів (в тому числі міжнародних) та ЗМІ;
- право знати, від кого і звідки кандидати й партії отримують гроші та скільки їх витрачають на виборчу кампанію.

3. Види виборчих цензів

 Виборчий ценз – обмеження принципу загальності виборчого права додатковими умовами.

Ценз осілості – виборцем чи кандидатом може стати лише той, хто прожив в даній місцевості (країні) не менше встановленого законом терміну. Для обрання народним депутатом України – протягом останніх 5 років, для обрання Президентом – протягом останніх 10 років.

Ценз громадянства поширює пасивне виборче право тільки на громадян за народженням.

Віковий ценз для реалізації пасивного виборчого права, як правило, вище 20 років. В Україні кандидатом на посаду Президента може стати громадянин не молодший 35 років, депутатом ВРУ – не молодший 21 року, депутатом місцевої ради – з 18 років. Активне виборче право у більшості держав громадяни отримують з 18 років (у Японії – з 20 років).

Майновий ценз – володіння майном або фіксованою величиною доходу. У сучасним демократичних країнах у відкритій формі подібний ценз не застосовується. Але має місце його різновид – інститут грошової застави. Так, у Великій Британії виборча застава становить 500 фунтів стерлінгів, вона може бути повернена кандидатові у депутати, коли той набере 5% загальної кількості голосів.

Ценз статі, обмежуючий участь жінок у виборах, зберігається у деяких мусульманських країнах (Саудівській Аравії, Кувейті, Йорданії).

Ценз грамотності існує в різних формах. В одних країнах: для отримання права голосу вимагається свідоцтво про освіту. В інших країнах для неписьменних вводиться спеціальна спрощена система голосування. Різновид цензу грамотності – вимога володіння державною мовою (для кандидатів на посаду Президента України).

Моральний ценз встановлює певні моральні вимоги, що пред'являються до кандидатів: наприклад, заборона на участь у виборах людей, позбавлених батьківських прав. В Україні: не може бути обраний депутатом той, хто має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку.

Пом'якшення цензових обмежень веде до ствердження загального виборчого права в світі.

4. Абсентеїзм і його причини

 Абсентеїзм (від лат. *absentia* – відсутність) – ухилення громадян від участі у виборах; байдуже ставлення людей до своїх громадсько-політичних прав.

Причини абсентеїзму:

- ✓ загальна політична й соціально-економічна ситуація в країні;
- ✓ нецікавість конкретної виборчої кампанії (неяскраві кандидати, відсутність змагальності);
- ✓ низький рівень політичної культури;
- ✓ усвідомлення власного політичного безсилля;
- ✓ високий рівень недовіри виборців політичним інститутам.

Абсентеїзм має негативні наслідки:

1. вибори з низькою явкою виборців не відображають реальної політичної картини;
2. через низьку активність виборців вибори можуть бути визнані такими, що не відбулися. В цьому випадку призначаються нові вибори, що значно збільшує витрати на їх проведення.

Для боротьби з абсентеїзмом у багатьох країнах введений інститут обов'язкової участі у виборах, використовуються штрафи, передбачаються моральні санкції, навіть ув'язнення на певні терміни.

5. Основні стадії виборчого процесу

Вибори – це змінні у часі стадії єдиного процесу. Виділяють кілька стадій виборчого процесу:

1. Призначення дати виборів. Дата виборів або призначається уповноваженим органом (президентом, прем'єр-міністром) у відповідності із законодавством країни, або прямо зазначається в Конституції чи виборчому законі. В Україні день виборів призначається на вихідний день. Згідно з Виборчим кодексом України: чергові вибори до Верховної Ради – в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень; чергові вибори Президента – в останню неділю березня п'ятого року повноважень; чергові місцеві вибори – в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень відповідних рад та посадових осіб.
2. Утворення виборчих округів і виборчих дільниць.

Існує два типи виборчих округів:

- одномандатні – вибори проводяться лише на одне місце у всьому виборчому окрузі;
- багатомандатні – обирається кілька депутатів від округа.

Виборчий кодекс України передбачає на виборах до ВРУ створення 27 великих виборчих округів (регіонів). На виборах Президента України територія України поділяється на 225 територіальних виборчих округів, які в свою чергу поділяються на виборчі дільниці.

 Виборча дільниця – територіальна одиниця, що об'єднує виборців спільним місцем голосування.

Розрізняють звичайні, спеціальні та закордонні виборчі дільниці.

3. Створення виборчих органів:

- центральні (Центральна виборча комісія – постійно діючий орган);
- окружні – діють у виборчих округах;
- дільничні – діють на виборчих дільницях.

4. Реєстрація виборців.

Форми реєстрації, що використовуються у сучасній практиці:

- обов'язкова (Україна): держава складає списки виборців на підставі свідчень про їх проживання на певній території;
- добровільна (США): виборці повинні самі зареєструватися на виборчій дільниці. Подібна практика негативно впливає на електоральну активність.

5. Висування і реєстрація кандидатів, формування партійних списків.

Кандидати й політичні партії під час реєстрації повинні внести грошову заставу на рахунок ЦВК у визначених Виборчим кодексом розмірах. Грошова застава повертається кандидатам, яких включено до виборчого бюлетеня для повторного голосування, та партіям, які взяли участь у розподілі депутатських мандатів. Мета застосування грошової застави – недопущення до участі у виборах маловпливових кандидатів і партій для забезпечення результативності виборів та ефективності роботи виборчих органів.

6. Передвиборча кампанія зареєстрованих кандидатів: робота кандидатів (партій) для переконання виборців у необхідності проголосувати за цього кандидата або активно підтримати їх партійний список. Кожна партія намагається розширити свій електорат.

Засоби переконання виборців у перевагах програм кандидатів:

- реклама в ЗМІ;
- агітаційна кампанія «від дверей до дверей»;
- зустрічі кандидатів із виборцями;
- листівкова і плакатна агітація;
- графіті;
- проведення різних акцій (мітингів, шоу, розповсюдження партійної символіки тощо).

Порядок проведення передвиборчої агітації в більшості країн детально регламентується законодавчими нормами. В усіх країнах, де проводяться вибори, діє загальне демократичне правило: у день виборів (а часто й напередодні – «день тиші») агітація за кандидатів забороняється.

7. Проведення процедури голосування.

Сучасні способи голосування: підняттям рук, на паперових бюлетенях, із застосуванням електронних машин шляхом натискання на кнопки або важелі, через Інтернет, поштою.

8. Підрахунок голосів.

9. Встановлення результатів виборів та їх офіційне оприлюднення.

10. Припинення діяльності територіальних виборчих комісій.

6. Типи виборчих систем

 Виборча система – (у широкому розумінні) всі суспільні процеси і правила, пов'язані з виборами; (у вузькому розумінні) спосіб підрахунку голосів виборців і розподілу місць в органах державної влади між кандидатами (партіями).

Типи виборчих систем: мажоритарна, пропорційна і змішана.

 Мажоритарна виборча система – порядок організації виборів і визначення результатів голосування, за яким перемагає той кандидат (або список кандидатів), який отримав встановлену законом більшість голосів виборців.

Мажоритарна виборча система використовується у більш ніж 80 країнах світу.

Різновиди мажоритарної системи:

1. *мажоритарна система абсолютної більшості* («французька» система): обраним є кандидат, який отримав більше половини голосів виборців (50% + 1 голос). Якщо жоден з кандидатів не набрав більше половини голосів виборців, проводиться другий тур, в якому беруть участь два кандидати, які отримали кращі результати, що дозволяє одному з них отримати більшість голосів (абсолютну або відносну) – Франція, Україна (вибори Президента);
2. *мажоритарна система відносної більшості* («вестмінстерська» система): обраним є кандидат, який отримав голосів виборців більше, ніж будь-який із його суперників – США, Канада, Велика Британія, Нова Зеландія;
3. *мажоритарна система кваліфікованої більшості*: обраним є кандидат, який отримав дві третіх або три четвертих від загальної кількості поданих голосів. Система нерезультативна, не часто використовується – Чилі.

 Пропорційна виборча система – порядок організації виборів і визначення результатів голосування, згідно з яким депутатські мандати розподіляються між партійними списками пропорційно кількості голосів, отриманих кожним із цих списків.

Пропорційна виборча система передбачає голосування за партійними списками. Кожна партія отримує у парламенті кількість мандатів, пропорційну кількості поданих за неї голосів. Виборчі округи – багатомандатні (від кожного округу обираються кілька депутатів). Пропорційна система з'явилася пізніше від мажоритарної, на початку ХХ ст. Поширена більш ніж у 50 країнах світу, у тому числі у 25 європейських (Австрія, Бельгія, Данія, Італія, Люксембург, Норвегія, Швеція, Україна та ін.).

Щоб уникнути представництва дрібних партій у парламенті, в багатьох країнах існує виборчий поріг.

 Виборчий поріг (бар'єр) – найменша кількість голосів, яку повинна набрати партія для того, щоб бути допущеною до розподілу мандатів.

Здебільшого цей мінімум складає 5% голосів виборців, хоча є відхилення від цієї цифри: від 1% в Ізраїлі до 10% у Туреччині.

Різновиди пропорційної системи:

1. система із загальнонаціональними партійними списками (Ізраїль, Нідерланди, Україна в 2006-2007 рр.) або система з регіональними партійними списками (Австрія, Іспанія, Греція тощо);
2. система звичайних списків (розташування прізвищ кандидатів у списку в алфавітному порядку) або система жорстких списків (розташування прізвищ кандидатів у списку в пріоритетному порядку);
3. система закритих списків (виборець голосує за партію і не може виразити свою перевагу окремим кандидатам, занесеним у партійний список) або система відкритих списків (дозволяє голосувати за партію і виражати перевагу комусь із її кандидатів, тобто виборці можуть змінити порядок розташування кандидатів у списку).

 Змішана виборча система – поєднання елементів пропорційної і мажоритарної систем, компроміс між ними: виборець отримує два бюлетені, одним із яких він голосує за особу, а другим – за партію.

Різновиди змішаної системи:

- *лінійне змішування*: одна частина парламенту обирається за мажоритарним, інша – за пропорційним принципом (Німеччина, Литва, Грузія, Словенія);
- *структурне змішування*: у двопалатних парламентах одна палата обирається за мажоритарною системою, а інша – за пропорційною (Австралія, Польща).

Змішані виборчі системи часто застосовуються в тих країнах, де йде пошук і становлення виборчих систем або існує необхідність досягнення компромісу між принципом представництва у парламенті різних політичних сил та стабільністю сформованого ними уряду.

Ідеальної виборчої системи не існує. Кожна з них має свої переваги й недоліки.

7. Виборча система України

Еволюція виборчої системи України (парламентські вибори):

1. до березня 1990 р.: мажоритарна виборча система абсолютної більшості в умовах тоталітарної політичної системи;
2. вибори 1990 та 1994 рр.: мажоритарна виборча система абсолютної більшості в умовах атомізованої партійної системи;
3. вибори 1998 та 2002 рр.: змішана (лінійна) виборча система:
 - 225 депутатів обирались за мажоритарною системою відносної більшості;
 - 225 депутатів – за пропорційною системою з 4% виборчим бар'єром;
4. вибори 2006 та 2007 рр.: пропорційна система із закритими жорсткими загальнонаціональними партійними списками, 3% виборчий бар'єр;
5. вибори 2012, 2014 та 2019 рр.: змішана (лінійна) виборча система:
 - 225 депутатів – за мажоритарною системою відносної більшості;
 - 225 депутатів – за пропорційною системою з 5% виборчим бар'єром.

Вибори Президента України відбуваються за мажоритарною системою абсолютної більшості, у другому турі – відносної більшості.

Вибори депутатів місцевих рад: у 2020 р. відбувались згідно з Виборчим кодексом України (див. пит. 8).

Україна наразі не знайшла оптимального варіанта виборчої системи.

8. Виборчий кодекс України

 Виборчий кодекс – кодифікований законодавчий акт, що визначає гарантії права громадян на участь у формуванні складу представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, обранні посадових осіб; регулює підготовку та проведення різних типів виборів.

- 11 липня 2019 р. ВРУ VIII скликання схвалила Виборчий кодекс, який був ветоований Президентом України В. Зеленським.
- 19 грудня 2019 р. ВРУ IX скликання ухвалила Виборчий кодекс за результатами його повторного розгляду.
- **31 січня 2020 р.** Виборчий кодекс України набув чинності.

Виборчий кодекс складається з 4 книг:

1. загальна частина;
2. вибори Президента України;
3. вибори народних депутатів України;
4. місцеві вибори.

Вибори народних депутатів проводяться в єдиному загальнодержавному багатомандатному окрузі, який охоплює всю територію України та закордонний виборчий округ. Голосування відбувається у 27 виборчих регіонах, які створені з урахуванням адміністративно-територіального устрою України, і межі яких переважно збігаються з межами областей. Лише в Дніпропетровській області та м. Київ (куди також відноситься закордонний виборчий округ) буде створено по два виборчих регіони. Натомість Херсонська область утворює один виборчий регіон (Південний) з АРК і м. Севастополь.

Право висування кандидатів на парламентських виборах закріплено виключно за політичними партіями, можливість самовисування не передбачена. Кожна партія формує два типи списків: загальнодержавний виборчий список (який може складатися не більше ніж із 450 кандидатів) і з числа цих же самих кандидатів – регіональні списки у кожному з 27 виборчих регіонів (від 5 до 17 кандидатів). Черговість кандидатів у загальнодержавному й регіональних списках визначається партією на з'їзді.

Під час формування партійних списків партії зобов'язані дотримуватися гендерного балансу: у кожній п'ятірці кандидатів має бути не менше 2 осіб кожної статі.

Згідно з Виборчим кодексом, усі парламентарі обираються винятково за відкритими партійними списками.

Аналогічну виборчу систему встановлює кодекс і на виборах депутатів ВР АРК, обласних рад, а також міських рад тих міст, де кількість виборців перевищує 90 000 осіб (усі обласні центри та кілька міст обласного значення). Вибори міських голів таких міст – за мажоритарною системою абсолютної більшості.

Вибори депутатів сільських, селищних рад, міських рад міст із кількістю виборців до 90 000 осіб, районних в місті рад відбуваються за мажоритарною системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах. У кожному окрузі може бути обрано не менше двох і не більше чотирьох депутатів.

Водночас вибори сільського, селищного, міського голови відбуваються в єдиному сільському, селищному, міському виборчому окрузі. Вибори сільських, селищних, міських (міст із кількістю виборців не більше 90 000 осіб) голів – за мажоритарною системою відносної більшості.

Вибори сільського, селищного старости проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в межах території села, селища у складі об'єднаної громади.

Система виборів Президента України не зазнала суттєвих змін у порівнянні із попереднім законом.

Після набрання чинності Виборчим кодексом втратили чинність закони «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України» та «Про місцеві вибори».

Питання для самоконтролю:

1. Чим активне виборче право відрізняється від пасивного?
2. За якими критеріями можна класифікувати вибори?
3. Поясніть відмінність між достроковими, повторними та додатковими виборами.
4. Назвіть головні функції виборів.
5. Що таке виборчий ценз? Які види цензів діють в Україні?
6. За допомогою чого реалізується принцип рівності виборців?
7. У чому полягають причини й негативні наслідки абсентеїзму?
8. Яким чином забезпечується таємниця голосування?
9. Назвіть основні етапи виборчого процесу.
10. Які форми реєстрації виборців Вам відомі?
11. Назвіть сучасні способи голосування.
12. Яка виборча система історично з'явилася першою?
13. Які існують різновиди мажоритарної системи? Наведіть приклади країн.
14. У чому полягають переваги й недоліки пропорційної виборчої системи?
15. Назвіть етапи еволюції виборчої системи України.
16. За якими виборчими системами відбуваються вибори Президента України та депутатів різних рівнів?

Питання для дискусії:

1. Як Ви вважаєте, що спільне і чим відрізняються поняття «вибори» та «голосування»? Яка відмінність між виборами та референдумом?
2. Чи мають місце вибори у країнах з монархічною формою державного правління?

3. Якими додатковими умовами може обмежуватися демократичний принцип загальності виборчого права? Проілюструйте реальними прикладами, в чому специфіка прояву виборчих цензів у різних країнах.
4. Чи є доцільним, на Ваш погляд, застосування у виборчому процесі інституту грошової застави?
5. Чи характерні прояви абсентеїзму для українських виборчих кампаній останніх років? Як можна зменшити масштаби абсентеїзму виборців?

Тестові завдання для самоперевірки:

1. У випадках, коли вибори визнані недійсними, проводяться:
 - а) чергові вибори;
 - б) дострокові вибори;
 - в) повторні вибори;
 - г) додаткові вибори.
2. За чинною конституційною нормою вибори Президента України призначаються на:
 - а) останню неділю березня четвертого року повноважень Президента;
 - б) останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Президента;
 - в) останню неділю останнього місяця п'ятого року повноважень Президента;
 - г) останню неділю останнього місяця четвертого року повноважень Президента.
3. Обмеження принципу загальності виборчого права додатковими умовами має назву:
 - а) мандат;
 - б) ценз;
 - в) абсентеїзм;
 - г) електорат.
4. Кандидатом на посаду Президента України може стати громадянин, не молодший:
 - а) 18 років;
 - б) 21 року;
 - в) 30 років;
 - г) 35 років.
5. Виборчий поріг на парламентських виборах 2019 р. в Україні дорівнював:
 - а) 1%;
 - б) 3%;
 - в) 4%;
 - г) 5%.
6. Система, за якою обраним є кандидат, який отримав більше половини голосів виборців, називається:
 - а) системою відносної більшості;
 - б) системою абсолютної більшості;

- в) системою кваліфікованої більшості;
 - г) системою преференційного голосування.
7. Який тип виборчої системи застосовується в Україні на президентських виборах?
- а) мажоритарна;
 - б) пропорційна;
 - в) куріальна;
 - г) змішана.
8. Недоліком пропорційної системи є:
- а) слабкий зв'язок кандидата з виборцями;
 - б) залежність результатів голосування від нарізання округів;
 - в) часте проведення другого туру виборів;
 - г) адекватне представництво політичних сил.
9. Виборці можуть змінити порядок розташування кандидатів у партійному списку при:
- а) системі закритих списків;
 - б) системі відкритих списків;
 - в) системі звичайних списків;
 - г) системі жорстких списків.
10. Змішана виборча система існувала в Україні під час парламентських виборів:
- а) 1990 і 1994 рр.;
 - б) 2002 і 2014 рр.;
 - в) 1998 і 2006 рр.;
 - г) 2007 і 2019 рр.

Тема 10. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА

План

1. Політична свідомість: поняття, структура, функції.
2. Політична ідеологія: поняття, типи.
3. Сутність і структура політичної культури.
4. Типи політичної культури та її основні функції.

Ключові поняття: анархізм, буденна політична свідомість, консерватизм, лібералізм, марксизм, менталітет, політико-теоретична свідомість, політична ідеологія, політична культура, політична настанова, політична свідомість, політичні цінності, соціал-демократія, соціалізм, фашизм, шовінізм.

1. Політична свідомість: поняття, структура, функції

 Політична свідомість – це політичні ідеї, погляди, уявлення, традиції, соціально-політичні почуття, що відбивають найбільш істотні економічні, соціальні, політичні та духовні інтереси людей, що мають бути реалізовані через інститути політичної системи; сприйняття суб'єктом політичної реальності.

Специфіка політичної свідомості:

- високий ступінь відбиття соціально-класових інтересів;
- активний вплив на інші форми суспільної свідомості.

Політична свідомість обумовлена об'єктивними груповими інтересами. Політична свідомість виникає на основі усвідомлення людиною своєї групової приналежності, віднесення себе до певних політичних позицій.

Політична свідомість за природою не може бути результатом відірваних від життя кабінетних роздумів. Формування політичної свідомості залежить не стільки від наявності спеціальних знань, скільки від практичної участі людини в управлінні державою.

Зміст політичної свідомості:

- ✓ *групові* політичні інтереси й погляди (фундаментальна основа політичної свідомості) – переважають у поглядах людей в епоху революцій;
- ✓ *міжгрупові, загальнолюдські* ідеї й теорії – переважають в умовах політичної стабільності, визначеності;
- ✓ *індивідуальні* погляди (персональні особливості розуміння людиною своїх групових інтересів і політичних позицій).

Шляхи формування політичної свідомості:

- критичне осмислення соціальної дійсності й узагальнення навколишньої інформації;
- усвідомлення мети партійного й політичного руху, тобто приєднання до вже сформульованих оцінок і норм громадянської поведінки;
- емоційне прилучення до віри у справедливість тих чи інших політичних ідеалів.

Функції політичної свідомості:

1. інтегративна: відображення й уточнення групових і загальноколективних інтересів;
2. ідеологічна: захист інтересів групи або суспільства в цілому;
3. комунікативна: взаємодія суб'єктів політичних відносин між собою і з інститутами влади;
4. прогностична: гіпотетичне оцінювання можливого розвитку політичних процесів;
5. пізнавальна;
6. виховна: надання політичній активності людей бажаного для суспільства або групи напрямку, який відповідає тим чи іншим ідеалам класу, нації, держави.

Типи політичної свідомості (за різними критеріями).

За наявністю і ступенем впливу загальнолюдських та індивідуальних поглядів політична свідомість буває:

- відкрита (здатна до сприйняття чужого соціального досвіду, інокультурних цінностей і традицій);
- закрита (в рамках тільки корпоративних, локальних, групових норм і цілей).

За суб'єктами:

- масова (загальнолюдська – суспільства, нації; відображається в громадській думці);
- групова (різних соціальних спільнот: соціально-класових, професійних, територіальних, етнічних тощо);
- індивідуальна (кожної окремої людини як учасника політичного процесу).

За змістом:

- демократична або авторитарно-тоталітарна;
- революційна або реформаторська;
- релігійна або атеїстична;
- національна або інтернаціональна;

За глибиною віддзеркалення дійсності – два рівні політичної свідомості:

Буденна політична свідомість	Критерії порівняння	Політико-теоретична свідомість
пересічною людиною на основі повсякденного досвіду	ким і на якій основі формується	певними соціальними групами на основі наукового дослідження політичного процесу
<ul style="list-style-type: none"> • суперечливість; • фрагментарність; • несистематизованість; • підвищена емоційність; • гострота сприйняття політичних процесів; • стійкість впливу на поведінку 	основні риси	<ul style="list-style-type: none"> • цілісність; • систематизованість; • здатність до прогнозування; • ґрунтується на фактах; • з'ясовує глибинні причини політичних явищ і процесів
політична психологія	спосіб відображення	політична ідеологія

 Буденна політична свідомість – сукупність ідей, уявлень та знань, які виникають безпосередньо з буденної практики того чи іншого класу, соціальної верстви або групи людей чи окремих індивідів.

 Політико-теоретична свідомість – сукупність ідей, уявлень, поглядів, знань та вчень, що виникають на ґрунті наукового дослідження політичних відносин, процесів, інститутів, проникнення в їхню сутність, у глибинні взаємозв'язки й суперечності, закономірності розвитку.

Компоненти політичної свідомості:

1. політичні знання й уявлення;

2. політичні цінності й ціннісні орієнтації;
3. політичні настанови.

Політичні знання та сформовані на цьому ґрунті типові *політичні уявлення* про різні аспекти політичного життя суспільства, як і політична свідомість у цілому, функціонують на двох рівнях: буденному (психологія) та теоретичному (ідеологія).

Формування політичної свідомості неможлива без знань про:

- ✓ існуючі в країні політичні відносини, події й явища, що відбуваються в політичному житті суспільства в цілому, в його окремих регіонах;
- ✓ сутність, структуру й функції політичної системи суспільства;
- ✓ норми, принципи, ідеї, що їх покладено в основу управління соціальними, економічними, духовними та політичними процесами в суспільстві;
- ✓ конституцію держави, чинні норми права (закони), правовий статус громадянина (сукупність прав, свобод та обов'язків), програмні положення основних політичних партій, що діють у країні;
- ✓ форми і способи участі громадян в управлінні суспільством і державою;
- ✓ зовнішню політику держави та міжнародні відносини.

 Політичні цінності й ціннісні орієнтації – політичні знання й уявлення, котрі розглядаються людиною як невід'ємні від її існування, як такі, що надають сенсу її вчинкам.

Приклади політичних цінностей: демократія, політична свобода, соціальна справедливість, політичні права людини та їх гарантії тощо. Руйнування політичних цінностей сприймається людиною як особиста трагедія, а в масштабах суспільства ці процеси можуть призвести до духовної катастрофи. Коли це відбувається, в суспільстві починається інтенсивний пошук іншої системи цінностей і політичних орієнтацій.

 Політична настанова – ставлення суб'єкта до політичних явищ, до різних аспектів політичної діяльності.

Так, настанова політичної культури пересічного американця – голосування на виборах за особу кандидата, а не за його партійну належність. Для американця головне – голосувати за конкретну людину, за яскраву постать. У Великій Британії, навпаки, політична настанова – голосування за політичну партію, а не за конкретних осіб.

Настановою вітчизняної політичної культури, що формується, є ставка на певну особу, лідера, а не на політичну партію чи суспільний рух. Та це й об'єктивно дуже важко зробити, коли в Україні політичних партій вже понад 300. Пересічному виборцю дуже важко усвідомити відмінність у політичних платформах багатьох партій. А яскрава політична постать у передвиборчій політичній боротьбі є – тут одразу все є зрозумілим.

2. Політична ідеологія: поняття, типи

 Політична ідеологія – це систематизована сукупність ідейних поглядів, що виражають чи захищають інтереси певної соціальної групи.

Поняття «ідеологія» ввів у науковий обіг французький мислитель Антуан де Трасі (1754-1836): «ідеологія – наука про людське мислення та суспільні ідеї...».

Жодна влада не обходиться без ідеології, за її допомогою здійснюється орієнтація громадян на певну систему цінностей, норм поведінки, відповідний спосіб життя.

Рівні функціонування політичної ідеології:

- теоретико-концептуальний: формулюються головні положення, що розкривають інтереси й ідеали того чи іншого класу, верстви, нації, держави;
- програмно-політичний: соціально-філософські принципи й ідеали переводяться у програми, гасла й вимоги політичної еліти й являють собою ідейну основу для прийняття управлінських рішень та стимулювання політичної поведінки мас. Цей рівень безпосередньо пов'язаний із діяльністю партій, союзів, об'єднань, створених для трансляції політичних вимог прибічників даної ідеології;
- актуалізований: характеризує ступінь засвоєння громадянами мети та принципів даної ідеології і характер їх втілення в тих чи інших формах політичної участі.

Для демократичних держав з різними формами власності, політичним плюралізмом і багатопартійністю характерне ідеологічне багатоманіття, конкуренція різних ідеологій. Жодна ідеологія в демократичному суспільстві не повинна бути державною, примусовою, офіційною, тобто виключається ідеологічний монополізм.

Основні ідеології сучасності: консерватизм, неоконсерватизм, лібералізм, неолібералізм, соціал-демократія, комунізм, християнсько-демократична ідеологія, анархізм, анархо-синдикалізм, фашизм, неофашизм.

 Анархізм (від грецьк. *anarchia* – безвладдя) – ідейно-політична теорія, яка базується на запереченні державного управління суспільством.

Представники: П. Прудон, М. Штірнер, М. Бакунін, П. Кропоткін, Н. Махно. Основні ідеї:

- заперечення доцільності існування держави і влади;
- заперечення великої приватної власності при допущенні дрібної;
- крайній індивідуалізм, нічим не обмежена свобода людини.

 Консерватизм (від лат. *conservare* – зберігати, охороняти) – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження й підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Виник наприкінці XVIII ст. як реакція на загрозу дворянсько-монархічним колам внаслідок Французької буржуазної революції. Представники: *Ф. Шатобріан, Е. Берк, Ж. Местр, В. Липинський*. Основні ідеї:

- збереження традиційних поглядів;
- пріоритет наступності перед інноваціями;
- конституція – Богом даний порядок;
- природжена нерівність людей;
- непорушність моральних принципів, що лежать в основі сім'ї, релігії та власності;
- недоторканість, святість приватної власності;
- орієнтація на державний авторитет (підтримання законності і правопорядку в суспільстві).

Неоконсерватизм виник у 1970-х рр. як синтез консерватизму й лібералізму. Представники: Р. Рейган, М. Тетчер, Г. Коль. Основні ідеї:

- необхідність сильної державної влади;
- обмеження індивідуалізму сучасної людини;
- зміцнення політичної та духовної єдності нації, збереження її самобутності;
- класична демократія – нездійсненна або шкідлива, необхідне поєднання демократії та влади еліт;
- головне право людини – на вільне розпорядження власністю.

Лібералізм (від лат. *liberalis* – вільний) – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва і демократичних свобод.

Виник наприкінці XVII ст. Представники: *Дж. Локк, Б. Констан, А. де Токвіль, І. Бентам, Т. Джеферсон, Д. Медісон, М. Драгоманов* та ін. Основні ідеї:

- ідея правової держави;
- принципи політичного плюралізму;
- розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову;
- запровадження загального виборчого права;
- забезпечення основних політичних прав громадян;
- утвердження громадянського суспільства;
- утвердження приватної власності, конкуренції, вільного підприємництва;
- ліквідація будь-якої регламентації економічного життя.

Неолібералізм виник на поч. XX ст. Представники: *Ф. Хайек, Р. Даль, Ф. Д. Рузвельт* та ін. Основні ідеї:

- державний захист підприємництва, ринку й конкуренції від монополізму;
- соціальний захист громадян (безоплатна освіта, медична допомога, соціальне забезпечення);
- забезпечення рівних соціальних можливостей у здійсненні основних прав людини.

 Соціалізм (від лат. *socialis* – суспільний) – ідеологія, яка затверджує ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

Соціалізм як ідеологія має два напрямки: марксистський та соціал-демократичний.

 Марксизм – філософське, політичне й економічне вчення, головними ідеями якого є: матеріалістичне розуміння історії, теорія додаткової вартості, ідея всесвітньо-історичної ролі робітничого класу (пролетаріату) як могильника капіталізму і творця соціалістичного суспільства.

Виник у 1840-х рр. Представники: *К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін*. Основні ідеї:

- соціалізм – перша, незріла фаза комунізму;
- революційна ліквідація капіталізму;
- ліквідація приватної власності та експлуататорських класів;
- утвердження суспільної власності, провідної ролі пролетаріату;

 Соціал-демократизм – ідеологічна й політична течія, яка виступає за здійснення ідей соціалізму в усіх сферах суспільного життя; важлива складова політики лівих сил сучасності, передусім Західної Європи.

Виник наприкінці XIX ст. у результаті відокремлення від марксизму. Представник: *Е. Бернштейн*. Основні ідеї:

- реформування капіталізму зі збереженням приватної власності;
- забезпечення зростання середнього класу;
- державне (але не надмірне) регулювання економіки, розвиток ринкових механізмів;
- демократичний парламентаризм;
- соціальна захищеність трудящих мас;
- соціальне партнерство.

 Фашизм (від лат. *fascio* – пучок, в'язка) – правоекстремістська політична течія та ідеологія, що спирається на войовничий антидемократизм, расизм, шовінізм, доведені до істерії, на звеличування тоталітарної держави, обстоювання сильної, авторитарної партії, що забезпечує абсолютний контроль над людиною і державою.

Виник в Італії (1922 р.), Німеччині (1933 р.). Представники: *Б. Муссоліні, А. Гітлер*. Основні ідеї:

- проголошення етнічної й расової винятковості однієї нації, шовінізм;
- ставка на силові методи боротьби;
- крайня нетерпимість до інакомислячих;
- тероризм;

- тотальний контроль за суспільством і особою.

 Шовінізм – крайній вияв націоналізму, що полягає у надмірному звеличенні своєї нації, наданні їй винятковості, робить ставку на гноблення, поневолення «малих» народів, таврування їх за прихильність до своєї культури.

3. Сутність і структура політичної культури

Політична культура – важлива складова загальної культури людства.

Термін «політична культура» вперше вжив німецький філософ к. XVIII ст. *Йоганн Готфрід Гердер*, а в активне застосування його ввів у 1956 р. американський політолог *Габріель Алмонд*. В українській політичній думці проблема сутності політичної культури вперше сформульована та розв'язана *В. Липинським* у праці «Листи до братів-хліборобів».

Термін «політична культура» має багато тлумачень:

- система переконань, вірувань та почуттів, які надають порядку політичному процесу і спрямовують поведінку в політичній системі;
- модель орієнтації й поведінки в політиці;
- сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, що стосуються взаємовідносин влади і громадян;
- ідеологічне явище, особливий різновид культури, якість, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, що забезпечують відображення, закріплення та реалізацію докорінних класових і суспільних інтересів.

 Політична культура – історично зумовлені стійкі політичні уявлення, переконання й орієнтації, а також моделі й норми політичної поведінки людей, стилі діяльності політичних інститутів.

До поняття «політична культура» близьким за змістом є поняття «менталітет».

 Менталітет – стійкі емоції, настрої і пов'язані з ними моделі політичної поведінки, що мають релігійні й національні особливості

Сутність політичної культури:

1. ступінь знання і використання громадянами громадянських прав;
2. ступінь розуміння масами політики держави;
3. ступінь залучення громадян до політичного життя суспільства;
4. ступінь розвинутості політичних інститутів і участь мас у них;
5. наявність демократичних засад реалізації політики держави;
6. накопичений соціально-політичний досвід, існуючі політичні традиції і звичаї;
7. стиль і методи спілкування суб'єктів політики тощо.

Головні елементи в структурі політичної культури:

- ✓ політична свідомість;
- ✓ політична поведінка.

У свою чергу, кожен елемент теж має свою внутрішню структуру.

Політична поведінка включає:

- участь у роботі вищих і місцевих органів державної влади;
- участь у діяльності політичних партій і громадських організацій; у референдумах, виборах, мітингах, страйках, пікетах тощо, участь у конкретній діяльності для здійснення політики держави в різноманітних сферах;
- засвоєння навичок і вміння вести політичну боротьбу, політичні дискусії цивілізованими методами;
- обговорення й активна участь у створенні конституції держави, програм економічного, політичного та духовного розвитку, від яких залежить життя і добробут кожного громадянина держави.

Головні компоненти політичної поведінки:

1. *політичні стереотипи*, тобто певні зразки поведінки;
2. *політичні традиції* (це спосіб передавання політичних стереотипів конкретного народу наступним його поколінням). Вносять у політику елемент сталості, поміркованості та навіть статичності, уможливають більш-менш успішне прогнозування в політиці;
3. *функціонування політичних інститутів*: прийняття й реалізація політичних рішень, електоральний процес, регулювання соціально-політичних конфліктів;
4. *політичні символи*, які сприяють згуртуванню великих мас людей, чіткій орієнтації їх політичної поведінки (герб держави, емблеми політичних партій, колір національних прапорів, ордени тощо).

Напрямки формування політичної культури (для сучасного періоду суспільного розвитку):

- організація через систему навчальних закладів та самоосвіти вивчення політології, соціально-політичних учень минулого й сьогодення, політичних документів держави, конституції та інших законів;
- широке використання для формування політичної свідомості громадян ЗМІ (газети, журнали, радіо, телебачення, кіно) та ЗМК (інтернет, соціальні мережі тощо);
- залучення до участі в політичному житті громадян держави: вибори, референдуми, збори тощо;
- широке використання в політичній пропаганді історичних традицій та цінностей;
- заохочення громадян до самостійного аналізу явищ політичного життя як всередині країни, так і за кордоном.

4. Типи політичної культури та її основні функції

У сучасній політичній науці виділяють різноманітні типи політичної культури.

Американські політологи *Г. Алмонд* та *С. Верба* виділили три типи політичної культури: патріархальну, підданську, активістську.

Патріархальна політична культура:

- ✓ відсутність у людей інтересу до політики, політичної влади та політичних інститутів;
- ✓ невіддільність політичних орієнтацій від релігійних норм;
- ✓ орієнтація членів суспільства на вождів племені, шаманів.

Підданська політична культура:

- ✓ сильна орієнтація на політичну систему й результати її діяльності;
- ✓ відсутність політичної активності мас, покладання надій на органи влади та політичних лідерів.

Активістська політична культура:

- ✓ значний інтерес громадян до політичної системи та наслідків її функціонування;
- ✓ особиста активна участь громадян у політичному житті.

У реальній політичній практиці поєднуються усі три типи політичної культури, утворюючи нові змішані типи, а саме: патріархально-підданський, піддансько-активістський, патріархально-активістський.

Чимало дослідників виділяють замкнуті та відкриті типи політичної культури.

Замкнуті політичні культури (характерні для країн Сходу) орієнтуються на:

- власні уявлення про політичне життя;
- національні традиції та звичаї.

Відкриті політичні культури також зберігають свої традиції, цінності, норми, але проявляють інтерес до інших політичних ідей, моделей політичного устрою.

У рамках кожної національної політичної культури розрізняють:

- ✓ елітарну політичну культуру (культура політичної влади, об'єднань громадян, інших активних учасників політичного процесу);
- ✓ масову політичну культуру (культура підданих чи рядових громадян держави).

Окрім типів, дослідники виділяють види політичної культури:

- культура депутатської діяльності;
- культура діяльності об'єднань громадян;
- електоральна (виборча) культура та ін.

Функції політичної культури:

1. пізнавальна – озброєння суб'єктів знаннями, необхідними для політичної діяльності, забезпечення історичного наступництва, накопичення й передача досвіду з покоління в покоління;
2. регулююча – забезпечення ефективності функціонування політичної системи на основі притаманних їй ідеалів, норм, традицій;

3. виховна – формування «політичної людини» на ґрунті цінностей і норм, які відповідають інтересам певних соціальних класів і груп;
4. інформаційна – задоволення потреб особистості в політичних відомостях про події, явища, процеси, що відбуваються в світі;
5. прогностична – передбачення можливих варіантів розвитку соціальних верств, націй у певних соціально-політичних ситуаціях.

Питання для самоконтролю:

1. Чи тотожні поняття «свідомість», «ідеологія», «політика»? Дайте визначення цих понять.
2. Які існують рівні політичної свідомості?
3. Порівняйте буденну та політико-теоретичну свідомість.
4. Що таке менталітет?
5. Дайте характеристику компонентам політичної свідомості.
6. Що таке політична ідеологія? Хто ввів до наукового обігу це поняття?
7. Які функції політичної ідеології є визначальними?
8. Назвіть основні політичні ідеології світу.
9. Які ідеологічні течії домінують на сучасному етапі?
10. Дайте визначення понять: «лібералізм», «консерватизм», «соціалізм», «фашизм».
11. Що таке політична культура? Назвіть головні елементи її структури.
12. Які типи політичної культури виділили Г. Алмонд і С. Верба?
13. Чим відрізняються відкриті політичні культури від замкнених? Наведіть приклади.

Питання для дискусії:

1. Яку роль відіграє суспільна думка в політичній свідомості різних верств населення?
2. Обґрунтуйте, чому політичний плюралізм є необхідною умовою формування політичної культури демократичного суспільства? Чи є межі плюралізму, за рамками яких люди перестають знаходити компроміси у вирішенні життєво важливих проблем?
3. Чи може ідеологія бути державною, офіційною? Обґрунтуйте свою точку зору.
4. Проаналізуйте політичні традиції й сучасні політичні цінності українського суспільства.
5. Чому, маючи схожі державні структури й політичні інститути, різні країни розвиваються різними темпами, в різних напрямках і мають різні результати в основних сферах суспільного життя?

Тестові завдання для самоперевірки:

1. За якого типу політичної культури громадяни беруть дієву участь у політичному житті суспільства?

- а) патріархального;
 - б) активістського;
 - в) підданського;
 - г) відкритого.
2. Яка з ознак не характеризує буденну політичну свідомість?
- а) суперечливість;
 - б) здатність до прогнозування;
 - в) підвищена емоційність;
 - г) несистематизованість.
3. Менталітет – це ...:
- а) сукупність почуттів, настроїв, пов'язаних із політичною діяльністю і відносинами;
 - б) система політичних знань, оцінок, понять, теорій;
 - в) ставлення суб'єкта до політичних явищ, до різних аспектів політичної діяльності;
 - г) стійкі емоції, настрої та пов'язані з ними моделі політичної поведінки, що мають релігійні й національні особливості.
4. Цінностями якої політичної ідеології є сім'я, релігія, традиції, держава?
- а) консерватизму;
 - б) соціалізму;
 - в) лібералізму;
 - г) християнсько-демократичної ідеології.
5. Яка політична ідеологія вважає своєю метою знищення держави та влади?
- а) нігілізм;
 - б) анархізм;
 - в) фашизм;
 - г) марксизм.
6. Яка ідеологія є несумісною з демократією?
- а) лібералізм;
 - б) націонал-соціалізм;
 - в) соціал-демократія;
 - г) консерватизм.
7. Яка політична ідеологія припускає устрій суспільства на принципах колективізму, рівності та задоволення усіх потреб?
- а) фашизм;
 - б) консерватизм;
 - в) комунізм;
 - г) неолібералізм.
8. Яка політична ідеологія апелює до необхідності ринкової економіки, свободи особистості та обмеження державного регулювання господарчої діяльності?
- а) комунізм;

- б) фашизм;
- в) лібералізм;
- г) консерватизм.

9. Фашизм як ідеологія виник в:

- а) Німеччині;
- б) Іспанії;
- в) СРСР;
- г) Італії.

10. Авторами відомої типології політичної культури були:

- а) Г. Моска і В. Парето;
- б) Г. Алмонд і Р. Міхельс;
- в) Г. Алмонд і С. Верба;
- г) М. Вебер і Г. Моска.

ГЛОСАРІЙ

- Абсентеїзм** (від лат. *absent* – відсутній) – ухилення громадян від участі у виборах; байдуже ставлення людей до своїх громадсько-політичних прав.
- Абсолютна монархія** (від лат. *absolutus* – безумовний) – форма державного монархічного правління, за якої політична влада повністю (необмежено, абсолютно) належить одній особі – монарху, та для якої характерним є найвищий ступінь централізації державної влади.
- Авторитаризм** (від лат. *autoritas* – влада, вплив) – політичний режим, характерними ознаками якого є наявність сильного центру, режим особистої влади, відсутність демократичних інститутів, можливість застосування насильства чи примусу.
- Анархізм** (від грецьк. *anarchia* – безвладдя) – ідейно-політична теорія, яка базується на запереченні державного управління суспільством.
- Аристократія** (від грецьк. *aristokratia* – влада найкращих, найзнатніших) – найвища родова знать у рабовласницькому й феодальному суспільствах; форма державного правління, за якої аристократії належить уся повнота влади в країні; правління кращих громадян, які виконують закони.
- Багатопартійна система** – тип партійної системи, за якої може існувати багато політичних партій, які теоретично мають рівні шанси на отримання більшості місць у парламенті країни.
- Буденна політична свідомість** – сукупність ідей, уявлень та знань, які виникають безпосередньо з буденної практики того чи іншого класу, соціальної верстви або групи людей чи окремих індивідів.
- Виборець** – особа, яка має право голосу.
- Вибори** – демократичний спосіб формування органів державної влади або місцевого самоврядування, наділення повноваженнями посадових осіб через волевиявлення громадян.
- Виборча дільниця** – територіальна одиниця, що об'єднує виборців спільним місцем голосування.
- Виборча система** – (в широкому розумінні) всі суспільні процеси і правила, пов'язані з виборами; (у вузькому розумінні) спосіб підрахунку голосів виборців і розподілу місць в органах державної влади між кандидатами (партіями).
- Виборче право** – система правових норм, які регулюють процес формування представницьких органів і обрання службових осіб.
- Виборчий кодекс** – кодифікований законодавчий акт, що визначає гарантії права громадян на участь у формуванні складу представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, обранні посадових осіб; регулює підготовку та проведення різних типів виборів.
- Виборчий поріг (бар'єр)** – найменша кількість голосів, яку повинна набрати партія для того, щоб бути допущеною до розподілу мандатів.

Виборчий ценз – обмеження принципу загальності виборчого права додатковими умовами.

Влада – реальна можливість здійснювати свою волю, нав'язуючи її іншим людям; вплив однієї частини суспільства (індивіда, групи, організації тощо) на поведінку іншої у бажаному для себе напрямі.

Геополітика (політична географія) – наука, що вивчає взаємозв'язок політичних процесів із географічними чинниками (просторовим розташуванням держави, кліматом, розміром території, наявністю природних ресурсів тощо).

Громадянське суспільство – сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань і асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем політичної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються і гарантуються нею.

Двopapтійна (біпapтійна) система – тип партійної системи, за якої реальну боротьбу на виборах ведуть лише дві партії, причому одній партії забезпечується об'єднання навколо себе абсолютної більшості голосів виборців, вона отримує більшість парламентських місць, в результаті формується відносно однорідна й стабільна парламентська більшість.

Демократія – (від грецьк. *demos* – народ і *kratos* – влада) – влада народу, народовладдя; форма політичної організації суспільства, яка визначає джерелом влади народ, його право вирішувати державні справи, водночас захищаючи громадянські права і свободи.

Держава – основний інститут політичної системи, що здійснює управління загальносуспільними справами, охорону цілісності і безпеки.

Державна влада – вища форма політичної влади, що здійснюється спеціальним апаратом; поширюється на всю територію країни; наділена монополією на прийняття законів та застосування примусу.

Державний суверенітет – незалежність держави, що полягає у її праві на власний розсуд вирішувати свої внутрішні і зовнішні справи, без втручання будь-якої іншої держави.

Деспотія (від грецьк. *despot* – володар, самодержець) – система державного правління, для якої є характерним абсолютне свавілля влади та безправ'я підданих.

Диктатура (від лат. *dictatura* – необмежена влада) – тимчасовий авторитарний режим, який вводиться на строк дії надзвичайних обставин для здійснення рішучих заходів з метою виведення країни із кризового стану; нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи, що спирається на силу.

Екстремізм (від лат. *extremus* – крайній) – схильність до крайніх політичних поглядів (як «правих», так і «лівих»), прибічники яких вдаються до

радикальних (у тому числі насильницьких, терористичних) засобів із метою загострення політичної ситуації, дестабілізації політичного життя.

Електорат (від лат. *elector* – виборець) – контингент виборців, які голосують за певну партію або певну особу на виборах.

Еліта (від франц. *elite* – кращий, вибраний, відбірний) – це провідні верстви суспільства, які здійснюють керівництво у певних галузях суспільного життя (розрізняють економічну, духовно-інтелектуальну, політичну, військову, наукову еліти тощо).

Змішана виборча система – порядок визначення результатів голосування, в якому поєднані елементи мажоритарної і пропорційної виборчих систем: виборець отримує два бюлетені, одним із яких він голосує за особу, а другим – за партію.

Імпічмент (від англ. *impeachment* – звинувачення) – особливий порядок і встановлена законом процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону вищих посадових осіб до завершення терміну одержаних ними внаслідок виборів повноважень.

Історія політичних вчень – наука, що вивчає політичні теорії, погляди, концепції в їх хронологічній послідовності і взаємозв'язку.

Категорії політології – загальні, фундаментальні поняття, які відображають найбільш істотні, закономірні зв'язки й відносини політичної реальності та пізнання.

Класократія – запропонований В. Липинським особливий політичний режим, суть якого полягає у здійсненні влади найкращими представниками усіх суспільних класів і станів, що забезпечує єдність нації і заперечує буржуазний парламентаризм, соціалізм і націоналізм, які роз'єднують націю за партійною, класовою і етнічною ознаками.

Колектократія – запропонований В. Винниченком суспільний устрій, система виробничих кооперативів, у якій всі працівники є співвласниками кожного окремого підприємства і тому мають право на свою частку прибутку.

Консерватизм (від лат. *conservare* – зберігати, охороняти) – політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад.

Контреліта (від лат. *contra* – проти і франц. *elite* – краще, відбірне) – опозиційна щодо панівної політичної еліти соціальна група, яка виборює право на входження до правлячої еліти або ж створення нової еліти.

Конфедерація (від лат. *confederatio* – спілка, об'єднання) – форма державного устрою; союз суверенних держав, який створюється для досягнення конкретної спільної мети, кожний його член зберігає державну самостійність, об'єднується з іншими державами в союз, до компетенції якого передаються деякі важливі питання.

Кратологія (від грецьк. *kratos* – влада і *logos* – слово, поняття, вчення) – наука про владу.

Легальність політичної влади – її законність, юридична правомірність.

Легітимність (від лат. *legitimus* – законний) **політичної влади** – добровільне визнання існуючої влади громадянами, довіра до неї з їх сторони, визнання влади справедливою, прогресивною.

Лібералізм (від лат. *liberalis* – вільний) – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва і демократичних свобод.

Мажоритарна виборча система – порядок організації виборів і визначення результатів голосування, за яким перемагає той кандидат (або список кандидатів), який отримав встановлену законом більшість голосів виборців.

Макіавеллізм – політичний стиль, заснований на принципі «мета виправдовує засоби»; схема політичної поведінки, що нехтує нормами моралі для досягнення політичних цілей.

Марксизм – засноване К. Марксом в середині ХІХ ст. філософське, політичне й економічне вчення, головними ідеями якого були: матеріалістичне розуміння історії, теорія додаткової вартості, ідея всесвітньо-історичної ролі робітничого класу (пролетаріату) як могильника капіталізму і творця соціалістичного суспільства.

Менталітет (від франц. *mentalite* – склад розуму, світосприйняття) – стійкі емоції, настрої і пов'язані з ними моделі політичної поведінки, що мають релігійні й національні особливості.

Метод – сукупність прийомів та операцій практичного й теоретичного освоєння дійсності.

Методологія – сукупність методів дослідження, що застосовують у науці.

Міжнародна політика – сукупна цілеспрямована діяльність народів, держав, їхніх інститутів, соціальних спільнот, об'єднань громадян у сфері міжнародного життя.

Міжнародні відносини – системна сукупність політичних, економічних, науково-технічних, соціальних, дипломатичних, правових, воєнних, гуманітарних зв'язків і відносин між основними суб'єктами світового співтовариства.

Монархія (від грецьк. *monarchia* – єдиновладдя) – форма державного правління, в якій джерелом державної влади вважається монарх, його влада спадкова і не залежить від волі виборців.

Націонал-демократизм – політична течія, що поєднує націоналізм з демократичними принципами державного устрою.

Націоналізм – світогляд і система політичних поглядів, яка проголошує пріоритет національних цінностей щодо усіх інших.

Об'єкт науки – сторони об'єктивної реальності, що підлягають розгляду.

Об'єкт політології – сфера політики, політична дійсність, політичне життя особи і суспільства.

Об'єкти політики – всі явища політичного та суспільного життя, на які спрямована діяльність суб'єктів політики. Ними можуть бути елементи різних підсистем суспільства, а також соціуми й окремі особи.

Однопартійна система – неконкурентний тип партійної системи, що характеризується монопольним правом однієї партії брати участь у державному будівництві.

Олігархія (від грецьк. *oligos* – нечисленний і *arche* – влада) – форма державного правління, за якої політичне та економічне правління здійснюється невеликою групою людей, а також сама ця група.

Охлократія (від грецьк. *ochlos* – натовп і *kratos* – влада) – домінування в політичному житті суспільства натовпу, «маси»; ситуація заколотів, погромів, безладдя, в якій господарем становища є натовп; влада суспільно-політичних груп, що апелюють до популістських настроїв у їх примітивних, масованих варіантах.

Парламентська монархія – форма державного правління, за якою глава держави – монарх – не може прямо впливати на склад і політику уряду, що формується виключно парламентом і підзвітний йому.

Парламентська республіка – різновид сучасної форми державного республіканського правління, при якій верховна влада в організації державного життя належить парламенту.

Партійна система – сукупність діючих у країні політичних партій, відносини між ними, а також з державою.

Плутократія (від грецьк. *plutos* – багатий і *kratos* – влада) – державний лад, за якого влада належить найбагатшим представникам панівного класу; купка найбагатших представників панівного класу.

Поліс – окреме місто-держава в Стародавній Греції, до складу якого, крім міської території, входили також прилеглі сільські поселення.

Політія – державний лад, за якого влада знаходиться в руках більшості – «середніх» людей, що володіють певним невеликим цензом й управляють державою в інтересах всіх громадян.

Політика (від грецьк. *polis* – місто-держава та його похідних *politike* – мистецтво управляти державою, *polites* – громадяни, *politica* – державний діяч та ін.) – одна з найважливіших сфер життєдіяльності суспільства, взаємин різних соціальних груп та індивідів щодо утримання й реалізації влади задля здійснення своїх суспільно значущих інтересів і потреб, вироблення обов'язкових для всього суспільства рішень.

Політико-теоретична свідомість – сукупність ідей, уявлень, поглядів, знань та вчень, що виникають на ґрунті наукового дослідження політичних

відносин, процесів, інститутів, проникнення в їхню сутність, у глибинні взаємозв'язки й суперечності, закономірності розвитку.

Політична влада – здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на діяльність, поведінку людей та їх об'єднань за допомогою волі, авторитету, права, насильства.

Політична еліта (від франц. *elite* – найкраще, добірне)- вища, відносно привілейована сукупність осіб, які виділяються з політичного середовища на основі вищого ступеня розвитку окремих психологічних, соціальних і політичних якостей; бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або здійсненням впливу на неї.

Політична ідеологія – систематизована сукупність концептуально оформлених ідейних поглядів на політичне життя, що відображає інтереси, світогляд, ідеали певної соціальної групи (класів, націй, політичних партій, громадських рухів тощо).

Політична культура – історично зумовлені стійкі політичні уявлення, переконання й орієнтації, а також моделі і норми політичної поведінки людей, стилі діяльності політичних інститутів.

Політична настанова – ставлення суб'єкта до політичних явищ, до різних аспектів політичної діяльності.

Політична партія – добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади.

Політична психологія – наука, яка досліджує соціально-психологічні складові політичного життя суспільства, які формуються на рівні політичної свідомості націй, соціальних груп, окремих особистостей та ін.

Політична свідомість – політичні ідеї, погляди, уявлення, традиції, соціально-політичні почуття, які відбивають найбільш істотні економічні, соціальні, політичні та духовні інтереси людей, що мають бути реалізовані через інститути політичної системи; сприйняття суб'єктом політичної реальності.

Політична система – цілісна, інтегрована сукупність взаємозв'язаних і взаємозалежних політичних суб'єктів, структур і відносин, що відображає інтереси усіх політичних і соціальних сил суспільства.

Політична соціалізація – засвоєння особою соціального й політичного досвіду шляхом включення її у політичну систему, в управління політичними процесами. Найважливішими результатами політичної соціалізації є політичні переконання, почуття, цінності й норми політичної діяльності, що роблять суспільство спроможним забезпечити збереження, модернізацію чи зміну політичного режиму.

Політична філософія – наука, яка вивчає політику як цілісність, її природу, розробляє загальні критерії оцінки політики, ідеали та нормативні

принципи організації суспільства, акцентує увагу на сутності природи політичного світу.

Політичний лідер (від англ. *lead* – вести, керувати) – авторитетна особа, яка здійснює переважний вплив на інших людей з метою інтеграції їхньої діяльності для досягнення спільних політичних цілей; глава, керівник держави, партії, руху тощо.

Політичний режим (від франц. *regime* – управління) – сукупність методів, засобів і способів, за допомогою яких владні органи здійснюють управління суспільством і забезпечують своє політичне панування.

Політичні відносини – форми взаємозв'язку й взаємодії соціальних спільнот, окремих особистостей із приводу політичної влади, керівництва, управління й регуляції політичних інтересів суб'єктів.

Політичні інститути – певні політичні установи (державна, її органи, політичні партії, органи місцевого самоврядування тощо), які мають особливі повноваження і виконують спеціальні функції в політичному житті суспільства.

Політичні цінності й ціннісні орієнтації – політичні знання й уявлення, котрі розглядаються людиною як невід'ємні від її існування, як такі, що надають сенсу її вчинкам.

Політологія (від грецьк. *politika* – державні й суспільні справи і *logos* – слово, поняття, вчення) – наука про політику, про закономірності та особливості розвитку політичного процесу, про функціонування політичної системи і влади, сутність, форми і методи діяльності суб'єктів політики.

Популізм (від лат. *populus* – народ) – загравання влади з народом, спрямоване на досягнення популярності в масах ціною необґрунтованих обіцянок, демагогічних гасел.

Предмет науки – сторони, ознаки та відносини об'єкта, що аналізуються.

Предмет політології – конкретні прояви, процеси, відносини політичної дійсності, які вивчаються політологами.

Президентська республіка – один з різновидів сучасної форми державного республіканського правління, що поряд з парламентаризмом з'єднує в руках президента повноваження глави держави і глави уряду.

Пропорційна виборча система – порядок організації виборів і визначення результатів голосування, згідно з яким депутатські мандати розподіляються між партійними списками пропорційно кількості голосів, отриманих кожним із цих списків.

Республіка (від лат. *res* – справа і *public* – громадський) – форма державного правління, яка характеризується здійсненням вищої державної влади виборним колегіальним органом, що формується населенням (або його частиною) на визначений час.

Ресурси влади – потенційні засоби здійснення влади, які можуть бути використані, але ще не використовуються або ж використовуються недостатньо.

Референдум (від лат. *referendum* – те, що має бути повідомлене) – спосіб прийняття законів та інших рішень із найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян шляхом всенародного голосування.

Система – це певна кількість взаємопов’язаних елементів, що утворюють стійку цілісність, мають певні особливості, притаманні саме цій спільноті.

Соціал-демократизм – ідеологічна й політична течія, яка виступає за здійснення ідей соціалізму в усіх сферах суспільного життя; важлива складова політики лівих сил сучасності, передусім Західної Європи.

Соціалізм (від лат. *socialis* – суспільний) – ідеологія, яка затверджує ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності, відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості.

Соціальна база партії – верстви населення, які орієнтуються на партію і можуть підтримувати її у фінансовому плані, а також голосують за неї на виборах.

Суб'єкти політики – особи й соціуми, а також створені ними установи й організації, які беруть активну, свідому участь у політичному процесі.

Теорія суспільного договору – одна з теорій походження держави, за якою держава виникла в результаті добровільної передачі індивідами свого права на самоврядування авторитетній особі, яка б мала діяти в ім'я всіх.

Теократія (від грецьк. *theos* – бог і *kratos* – влада) – форма державного правління, за якої політична влада належить духівництву або главі церкви.

Тиранія – одноосібне деспотичне правління внаслідок насильницького захоплення влади, базується на сваволі правителя (тирана), а не на законах.

Тімократія – форма державного ладу, що дає громадянам політичні права в залежності від розмірів їхнього майна; особлива форма олігархії, за якою державна влада належить привілейованій меншості, яка володіє високим майновим цензом, часто – військовою силою;

Тоталітаризм (від лат. *totalis* – увесь, повний) – політичний режим, за якого державна влада здійснює повний контроль за всіма сферами життя суспільства, відсутні демократичні свободи, громадянське суспільство, панує насильство, терор влади проти народу, наявна єдина державна ідеологія, обов'язкова для всіх громадян.

Унітарна держава – форма державного устрою; єдина, цілісна держава, що поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають будь-якої політичної самостійності.

Фашизм (від лат. *fascio* – пучок, в'язка) – правоекстремістська політична течія та ідеологія, що спирається на войовничий антидемократизм, расизм,

шовінізм, доведені до істерії, на звеличування тоталітарної держави, обстоювання сильної, авторитарної партії, що забезпечує абсолютний контроль над людиною і державою.

Федерація – форма державного устрою; союзна держава, що складається з декількох державних утворень (суб'єктів федерації), які мають юридичну і політичну самостійність.

Форма держави – синтетичне поняття, що складається з трьох елементів: форми державного правління, форми державного устрою та типу політичного режиму.

Форма державного правління – спосіб організації і здійснення верховної державної влади.

Форма державного устрою – територіально-політична організація держави, що включає політико-правовий статус його складових частин і принципи взаємовідносин центральних і регіональних державних органів.

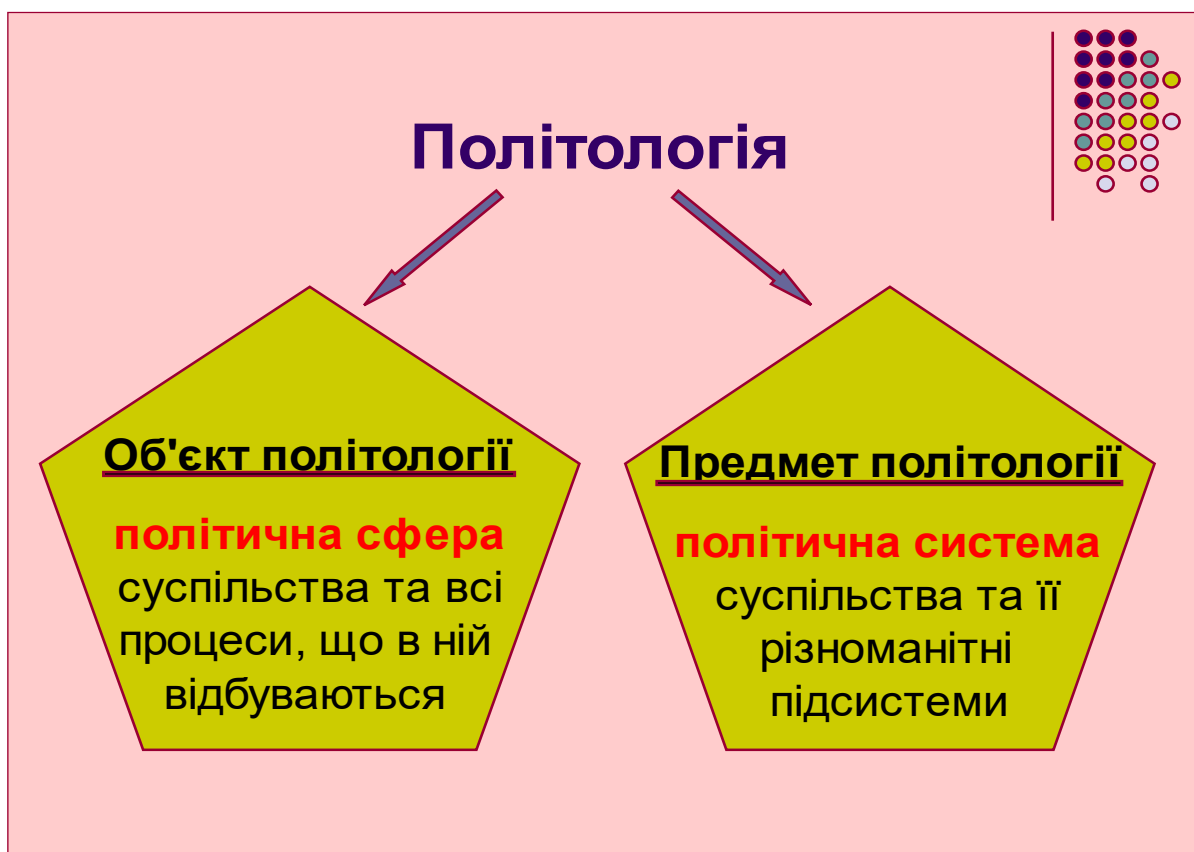
Функції держави – основні напрямки діяльності, які розкривають соціальну сутність і призначення держави.

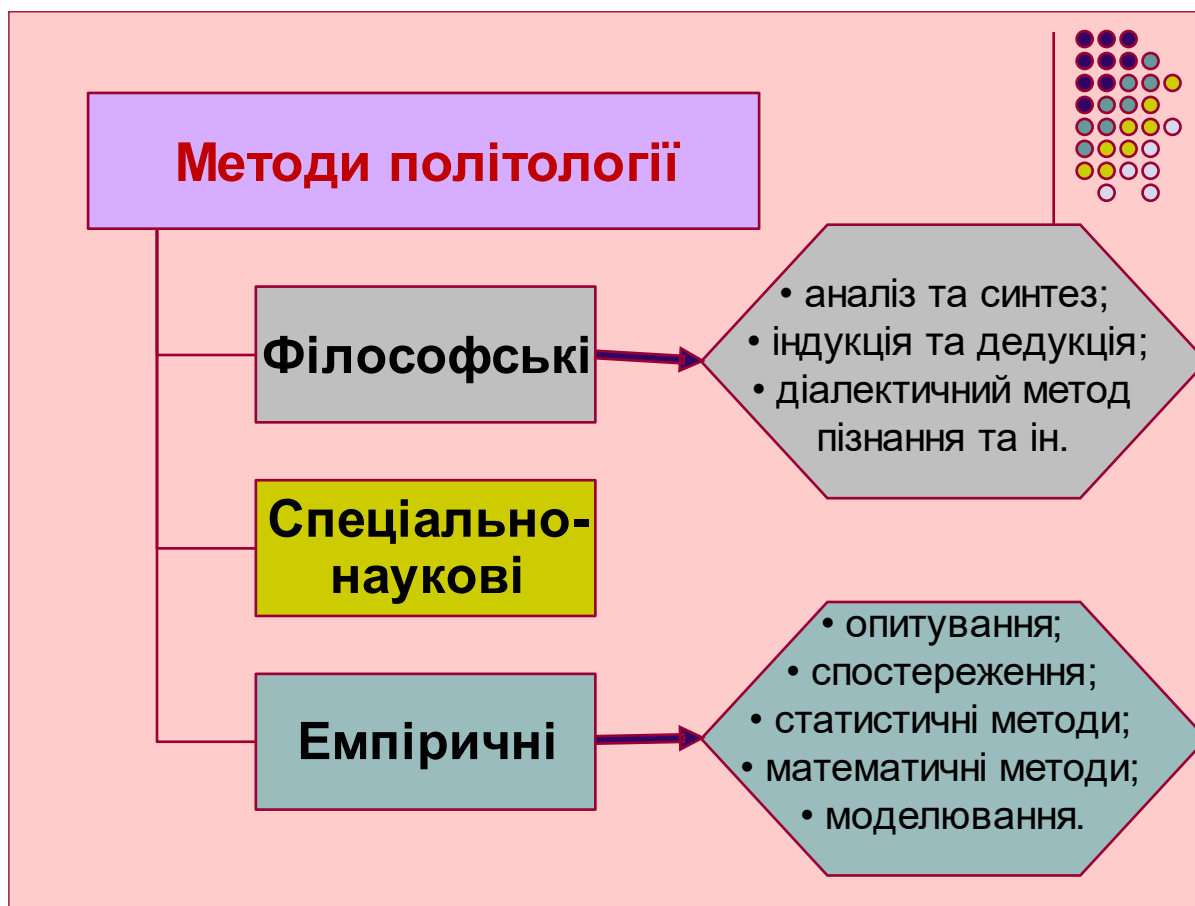
Харизматичний лідер (від грецьк. *charisma* – милість, Божий дар) – громадсько-політичний діяч, авторитет якого ґрунтується на вірі громадян у його надприродні, видатні здібності, виняткові якості, непогрішність, святість.

Шовінізм – крайній вияв націоналізму, що полягає у надмірному звеличенні своєї нації, наданні їй винятковості, робить ставку на гноблення, поневолення «малих» народів, таврування їх за прихильність до своєї культури.

СХЕМИ ДО КУРСУ

Тема 1. ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА ПРО ПОЛІТИКУ

Тема 2. ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

«Політика»
«Афінська політія»
«Риторика»
«Етика»

АРИСТОТЕЛЬ

384-322 рр. до н.е.

- ✓ «Політика»
- ✓ «Людина - істота політична»
- ✓ Патріархальна теорія походження держави

Класифікація форм держави

Правильні форми	Кількість правителів	Неправильні форми
монархія	один	<u>тиранія</u>
аристократія	декілька	олігархія
<u>політія</u>	більшість	демократія

«Государ»
«Історія Флоренції»

Ніколо Макіавеллі

творець нової науки про політику

СТАТО

створена не Богом, а людьми

ДЕРЖАВА

ЗМІШАНА ФОРМА

РЕСПУБЛІКА

Правильні форми

монархія

аристократія

народне правління

↔

Їх спотворення

тиранія

олігархія

охлократія

МАКІАВЕЛЛІЗМ

➔

«Мета виправдовує засоби»

Тема 3. ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

С. Оріховський-Роксолан (1513-1566)

Молоді роки

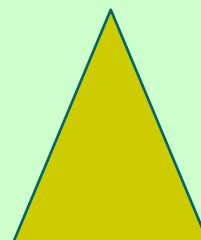
- заперечував ідею божественного походження влади;
- відстоював принцип невтручання церкви у державні справи;
- перший в українській політичній думці сформулював демократичні принципи правової держави;
- підкреслював пріоритетність закону перед рішеннями монарха чи інших осіб.

Останні роки

- ідеї зверхності папської влади над королівською.

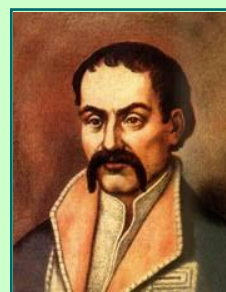
«Піраміда влади»

Папа Римський

священнослужителі
+ король

Конституція Пилипа Орлика 1710 р.

1

- обґрунтування національно-державної незалежності України

2

- поділ державної влади

3

- обмеження влади гетьмана

4

- закріплення прав і свобод козаків та інших соціальних груп населення

5

- спадковість козацьких традицій демократизму, рівності й справедливості

Розвиток політичних ідей у XIX ст.

Кирило-Мефодіївське
товариство
1846

Мета: створення **всесвітньої
слов'янської федерації**

повалення самодержавства,
скасування кріпацтва

поміркovanі

радикали

Політичні концепції українських мислителів поч. XX ст.

Соціалізм

М. Грушевський

В. Винниченко

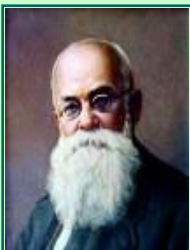
Консерватизм

В. Липинський

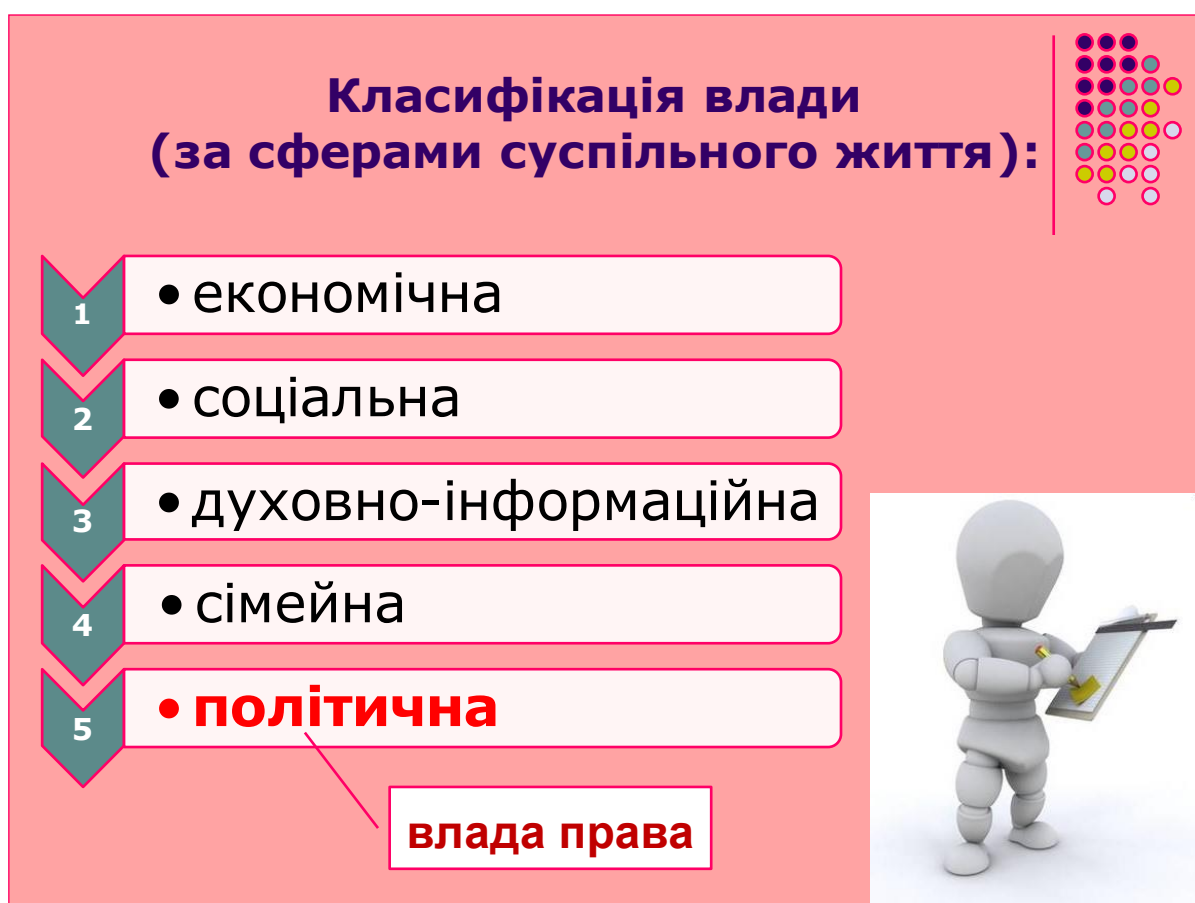
Націоналізм

М. Міхновський

Д. Донцов

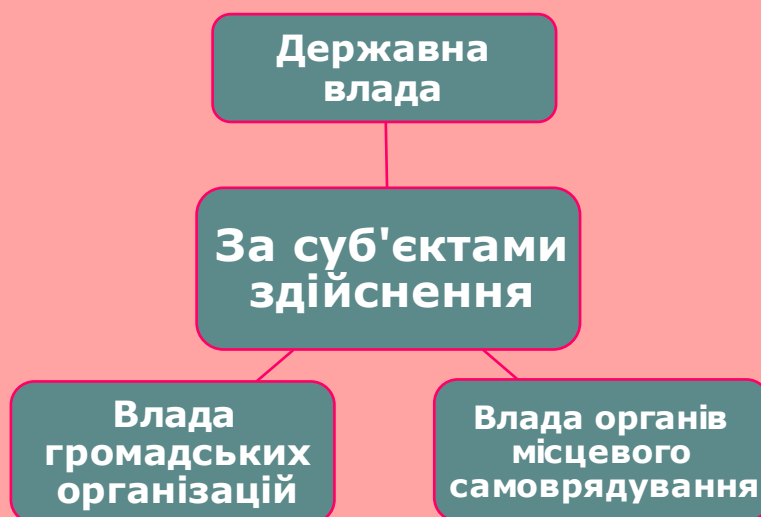
Тема 4. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА. ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ

Сутність політичної влади, її форми

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА — це реальна здатність одних суб'єктів політики проводити свою волю стосовно інших за допомогою правових і політичних норм

МАКС ВЕБЕР
(1864-1920)

ІДЕАЛЬНІ (ЧИСТІ) ТИПИ ЛЕГІТИМНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Традиційний тип

Харизматичний тип

Раціонально-легальний тип

- ґрунтується на авторитеті традицій і звичаїв
- підвладні сприймають владу як належну, бо так було завжди, вони вірять у непорушність і святість здавна існуючих порядків;
- найстійкіша легітимність, оскільки сталими є самі традиції і звичаї.

ХАРИЗМАТИЧНИЙ ТИП легітимності :

- ґрунтується на вірі у незвичайні якості і здібності, винятковість правителя;
- притаманний суспільствам з невисоким рівнем розвитку демократії і політичної культури;
- нерідко виникає у кризові періоди;
- свідомо культивується велич самої особи керівника.

РАЦІОНАЛЬНО -ЛЕГАЛЬНИЙ ТИП легітимності:

- базується на переконанні у законності (легальності) й доцільності (раціональності) існуючої влади;
- органи влади та їхні керівники обираються через демократичні процедури й відповідальні перед виборцями;
- правлять не видатні особистості а закони;
- основний тип легітимності в сучасних демократичних державах

Політичні режими : сутність та типологія

60-і рр. XX ст.

сукупність **засобів і методів** здійснення політичної влади, яка відображає характер **взаємовідносин суспільства і держави**

система **методів** здійснення державної (політичної) влади, яка відображає ступінь, міру, рівень **задоволення прав і свобод громадян**

ВЛАДА

СВОБОДА

Тема 5. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

Поняття громадянського суспільства

Г. Гегель
(1770-1831)

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО
– комплекс приватних осіб,
класів, груп, інститутів, які прямо
не залежать від політичної
держави

приватна
власність

загальна
рівність людей

буржуазний
лад

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань і асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем політичної свідомості та політичної культури, які перебувають поза межами регулювання держави, але охороняються і гарантуються нею

Модель політичної системи Д.Істона

НС

ВХІД

- вимоги населення (запити, потреби)
- підтримка (політична активність)

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА

конверсія
(трансформація)

НС

ВИХІД

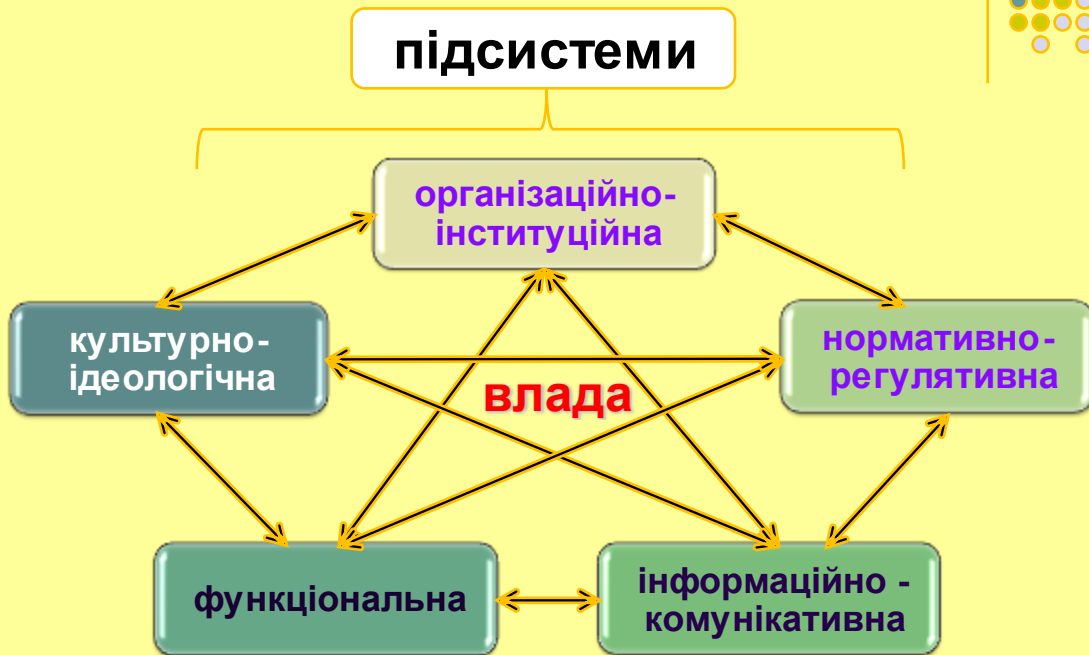
- рішення (закони, субсидії, пільги)
- дії (акції)

НС

зворотній зв'язок

НС

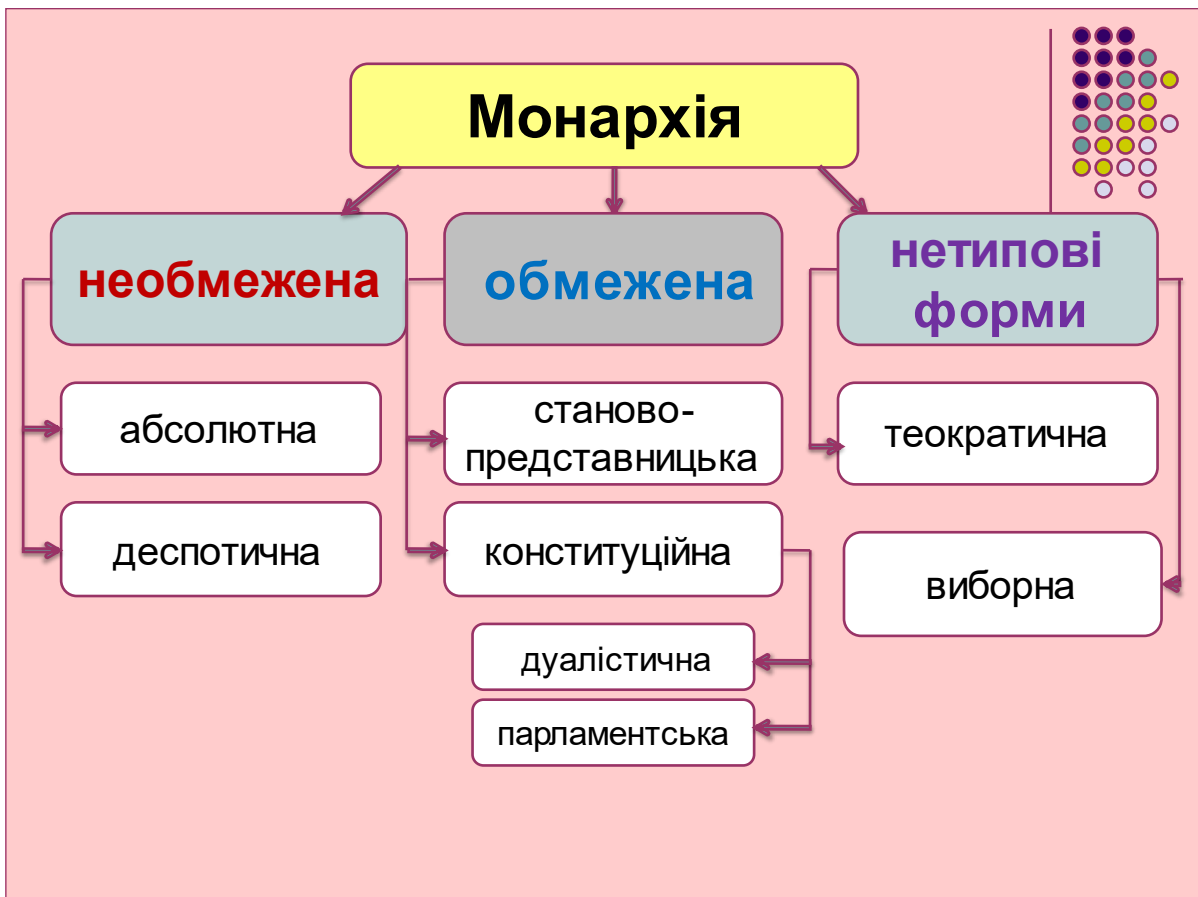
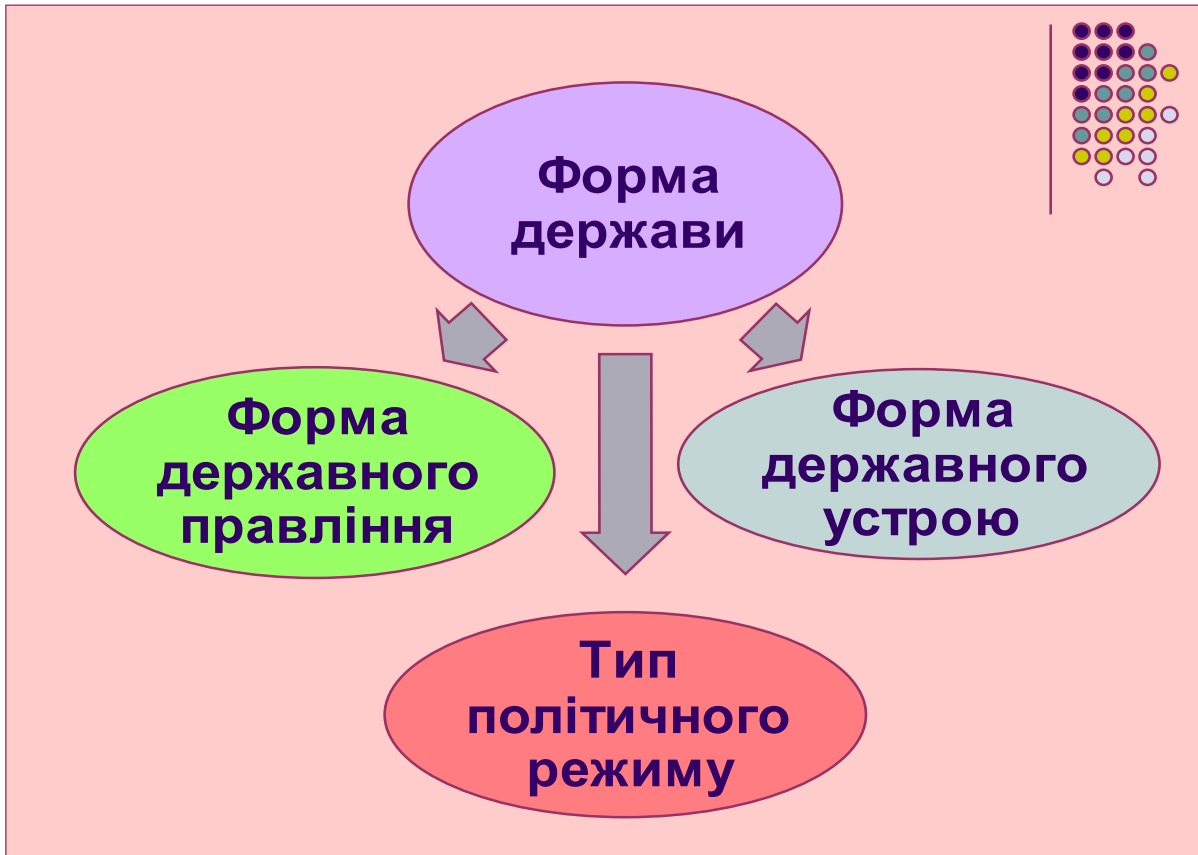
Структура політичної системи

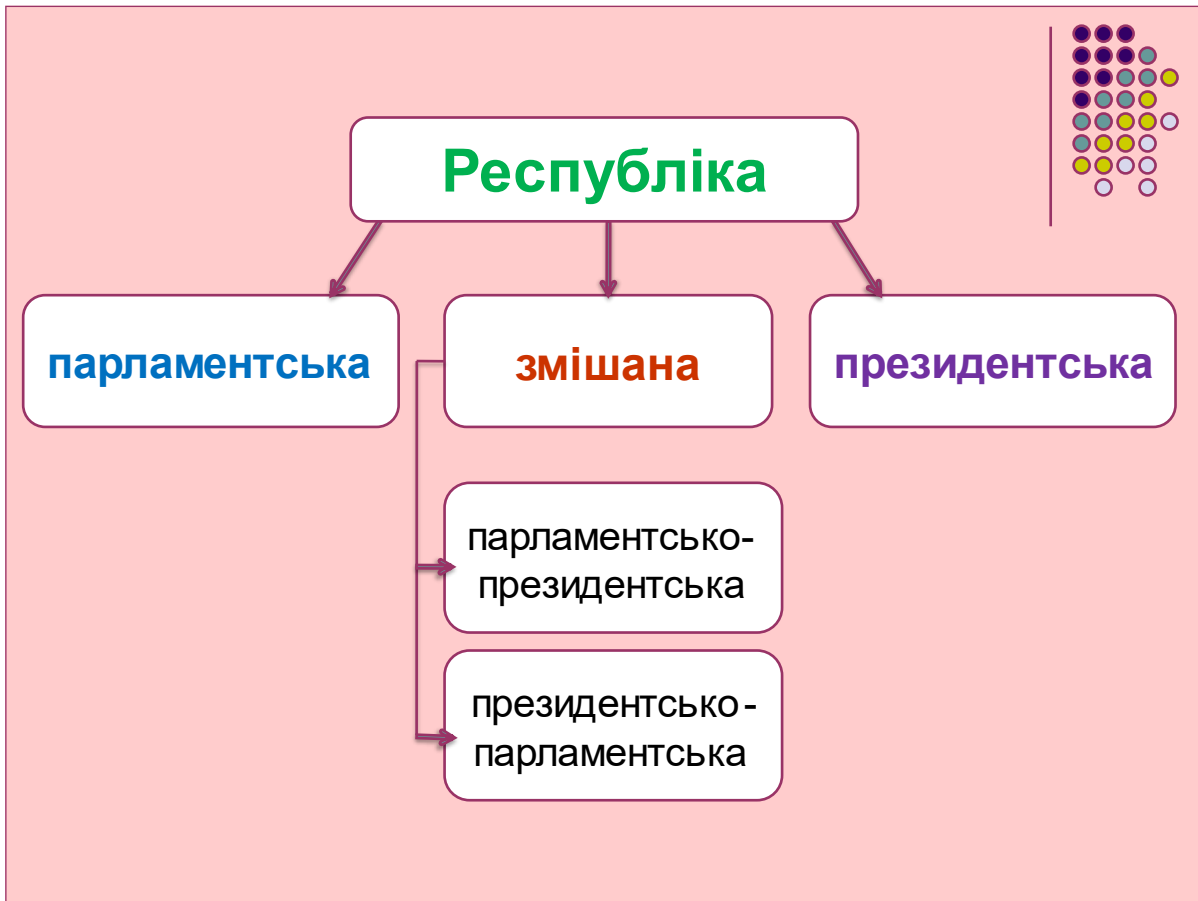

Типологія політичних систем (за Г.Алмондом)

Тема 6. ДЕРЖАВА ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Форми державного устрою

- 1 • **УНІТАРНА** (лат. unitas — єдність) — єдина, цілісна держава, поділена на адміністративно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності.
- 2 • **ФЕДЕРАЦІЯ** — союзна держава, до складу якої входять державні утворення — суб'єкти федерації, які мають суверенітет, зберігають відносну юридичну й політичну самостійність.
- 3 • **КОНФЕДЕРАЦІЯ** (лат. confederatio — спілка) — тимчасовий союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднуються для координації своїх дій задля досягнення певних спільних цілей.

Тема 7. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ Й ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ

«ПАРТІЯ» (лат. *partio* – ділю, розділяю)- частина більшої спільності або цілісності

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ – добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади

Аристотель

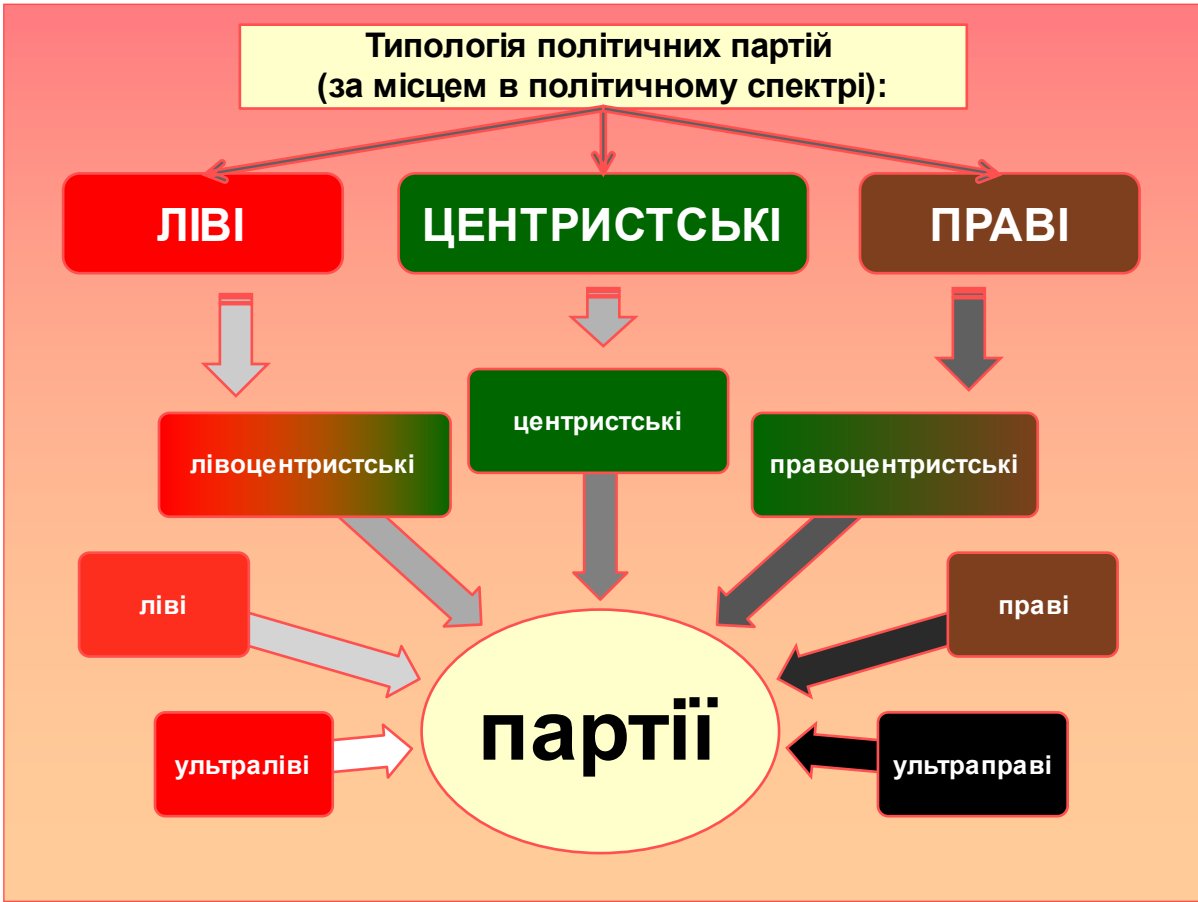
Ш.-Л. Монтеск'є
Дж. Вашингтон
Дж. Медісон,
А. де Токвіль

М. Вебер
Г. Моска
В. Парето
Р. Міхельс

Структура політичної партії

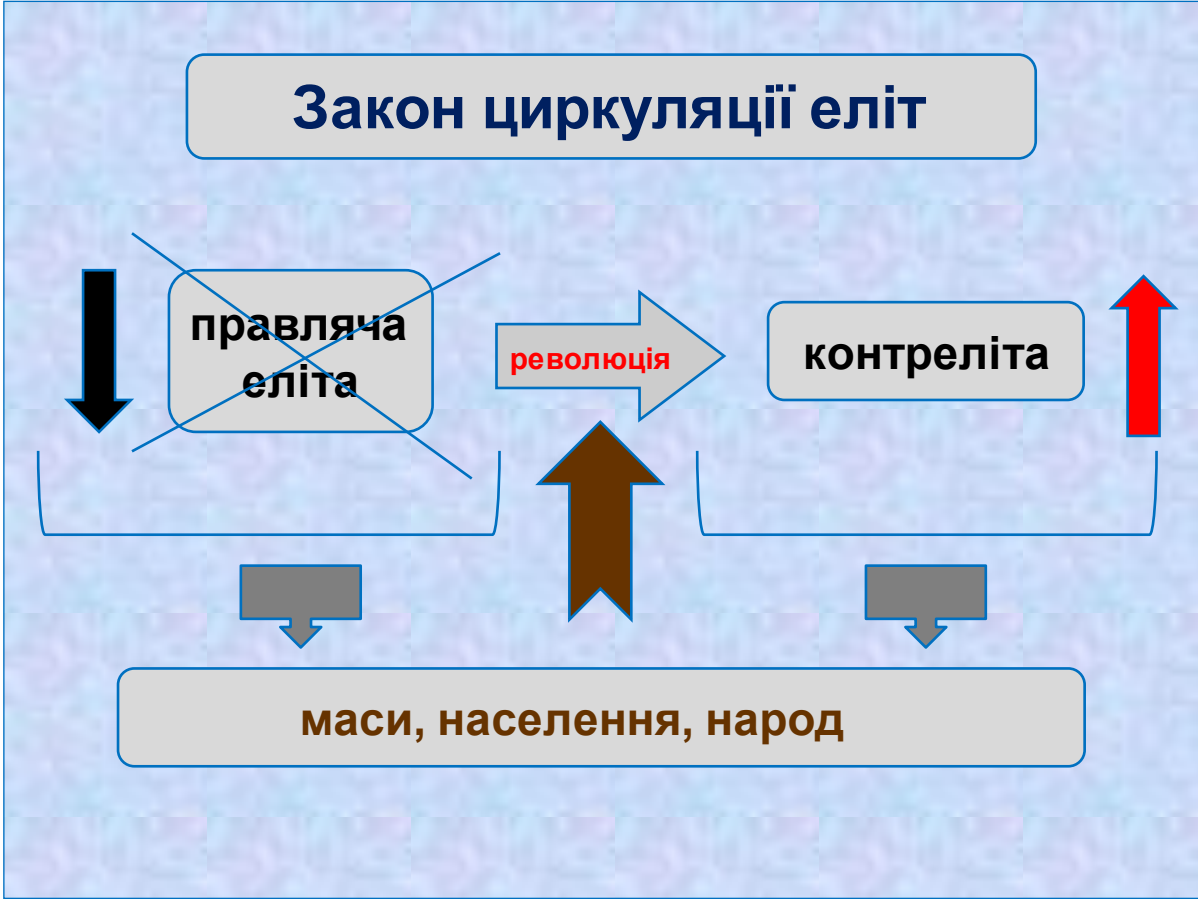

Тема 8. ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ Й ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО

Типи правлячих еліт (за В.Парето)

Тема 9. ВИБОРИ Й ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

Абсентеїзм: причини й наслідки

- інститут обов'язкової участі
- штрафи
- моральні санкції
- позбавлення прав
- ув'язнення

ЯВКА НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ

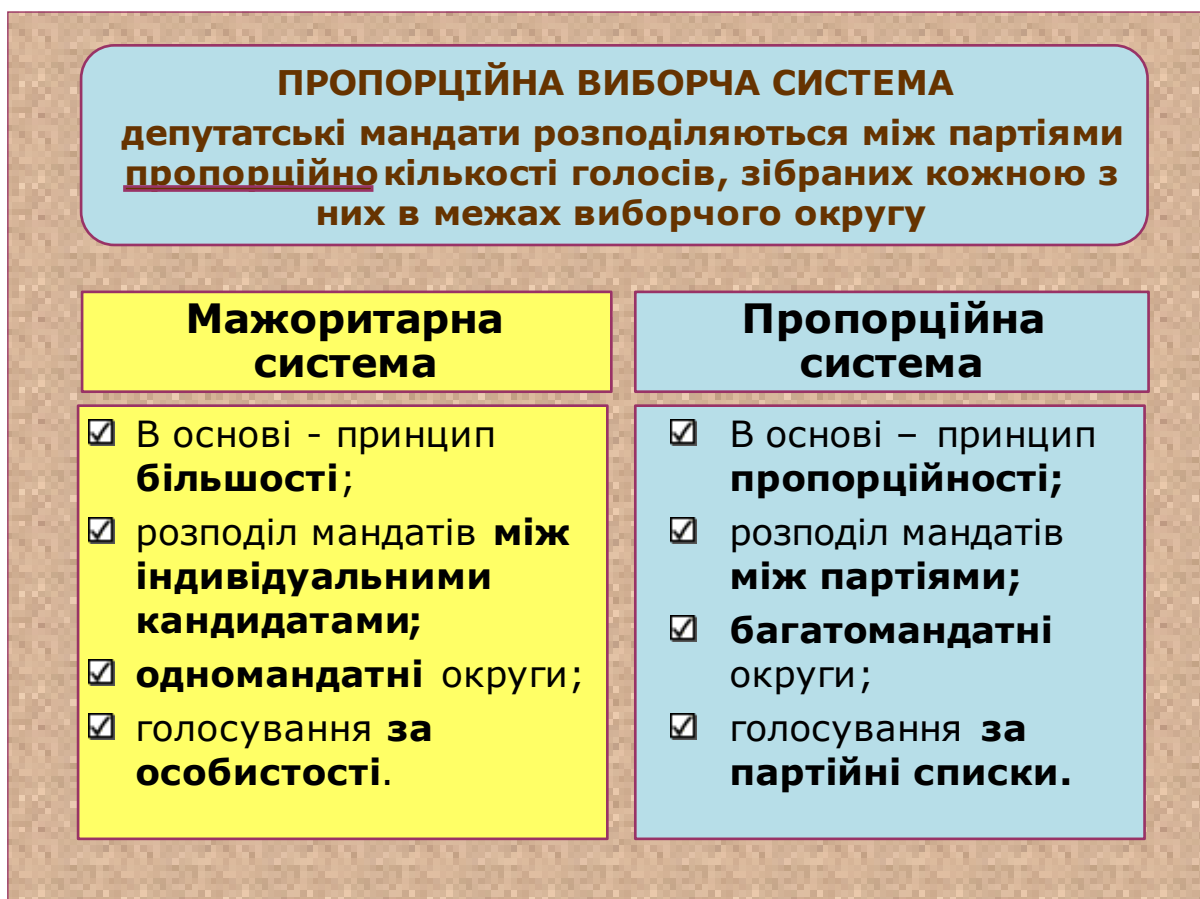
За період незалежності України

75,6%	70,8%	69,3%	67,6%	48,7%	46,6%	36,9%
26.06.1994	29.03.1998	31.03.2002	26.03.2008	31.10.2010	25.10.2015	25.10.2020

В регіонах України у 2020 році

Інфографію створено за даними ЦВК та інших відкритих джерел інформації станом на 27.10.2020 року

СЛОВО І ДІЛО

Виборчий (загороджувальний) бар'єр - мінімальна кількість голосів, яку повинна набрати партія для отримання депутатських мандатів

Мета застосування:

- уникнути представництва дрібних партій;
- укрупнити партійні фракції в парламенті;
- забезпечити стабільність парламенту і уряду.

Виборчий бар'єр – 4%

Партія №5 не отримала місць в парламенті, оскільки набрала голосів менше встановленого бар'єру.

- Партія №1 31%
- Партія №2 15%
- Партія №3 5%
- Партія №4 47%
- Партія №5 2%

В Україні: 1998-2002 рр. – 4%,
2006-2007 рр. – 3%,
2012-2019 рр. – 5%

Еволюція виборчої системи України

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ
мажоритарна система абсолютної
більшості

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ

1994

- мажоритарна система абсолютної більшості

1998
2002

- змішана (лінійна) система
- 4%-й виборчий бар'єр

2006
2007

- пропорційна система
- 3%-й виборчий бар'єр

2012
2014
2019

- змішана (лінійна) система
- 5%-й виборчий бар'єр

Тема 10. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Пер. з англ. А. Іщенка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
2. Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та правотворення : аналітична доповідь / за заг. ред. к. філос. н. О. А. Фісуна. Київ : ШСД, 2007. 120 с.
3. Історія політичної думки : навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : «Новий Світ - 2000», 2015. 766 с.
4. Кармазіна М. Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990 - початок 2020 рр.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.
5. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство : монографія. Київ : Час Друку, 2011. 132 с.
6. Обушний М. І., Коваленко А. А., Ткач О. І. Політологія : довідник / за ред. М. І. Обушного. Київ : Довіра, 2004. 600 с.
7. Паламарчук М. О. Виклики модернізації в Україні: політичні аспекти : монографія / М. О. Паламарчук ; за ред. О. В. Литвиненка. Київ : НІСД, 2014. 152 с.
8. Політологія : енциклопедичний словник / В. Денисенко та ін. ; за ред. В. Мельника. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 405 с.
9. Політологія : навч. енциклопед. слов. довід. для студ. ВНЗ I-IV рівнів акредитації / В. М. Денисенко та ін. ; за наук. ред. Хоми Н. М. Львів : «Новий Світ - 2000», 2014. 779 с.
10. Політологія: сучасні терміни і поняття : короткий навч. словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / наук. ред. Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ - 2000. 516 с.
11. Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми : монографія. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.
12. Райковський Б., Рибачук М. Сучасні моделі виборчих систем: проблеми теорії і практики. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2009. № 1. С. 44-52.
13. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / авт. колектив: М. І. Михальченко (кер.) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.
14. James Toby S., Alihodzic S. When Is It Democratic to Postpone an Election? Elections During Natural Disasters, COVID-19, and Emergency Situations. *Election Law Journal: Rules, Politics, and Policy*. 2020. Vol. 19. №. 3. P. 344-362. DOI: <https://doi.org/10.1089/elj.2020.0642>.
15. James Toby S., Garnett Holly A. Cyber Elections in the Digital Age: Threats and Opportunities of Technology for Electoral Integrity. *Election Law Journal: Rules, Politics, and Policy*. 2020. Vol. 19. № 2. DOI: <https://doi.org/10.1089/elj.2020.0633>.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 348 с.
2. Кириченко В. Політико-правова система України : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 303 с.
3. Політологія : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 540 с.
4. Політологія : підручник / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, І. О. Поліщук, О. М. Сахань ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2018. 462 с.
5. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2020. 500 с.

Додаткова:

1. Баранівський В. Ф. Політологія : підручник. Київ : НАУ, 2016. 235 с.
2. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія : підручник. Харків : ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. 180 с.
3. Герасимчук Т. Ф., Киридон А. М., Троян С. С. Загальна теорія політики : навч. посіб. Київ : Кондор, 2017. 226 с.
4. Дей М. О., Ткач О. І. Політологія у схемах, таблицях та визначеннях : навч. посіб. Київ : Ліра, 2017. 172 с.
5. Історія політичної думки : підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ-2000, 2016. 1000 с.
6. Неліпа Д. В. Системний аналіз політології : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 304 с.
7. Політологія: Наука про політику : підруч. для вищ. шк. / В. П. Андрущенко та ін. ; ред. В. Г. Кремень, М. І. Горлач. Київ ; Харків : Єдинорог, 2001. 640 с.
8. Політологія : підручник / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 568 с.
9. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці : навч. слов.-довід. для студ. / уклад. : В. М. Піча, Н. М. Хома ; наук. ред. В. М. Піча. Київ : Каравелла, 2000. 320 с.
10. Політологія у схемах, таблицях, визначеннях : навч. посіб. / М. П. Гетьманчук та ін. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. 271 с.
11. Практикум з політології / Ф. М. Кирилук та ін. ; ред. Ф. М. Кирилук. Київ : «Видавничий дім «Комп'ютерпрес», 2003. 622 с.
12. Прикладна політологія : навч. посіб. / О. Д. Бойко та ін. ; ред. В. П. Горбатенко. Київ : Академія, 2008. 472 с.
13. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 480 с.
14. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 464 с.

15. James Toby S., Alihodzic S. When Is It Democratic to Postpone an Election? Elections During Natural Disasters, COVID-19, and Emergency Situations. *Election Law Journal: Rules, Politics, and Policy*. 2020. Vol. 19. №. 3. P. 344-362. DOI: <https://doi.org/10.1089/elj.2020.0642>.
16. James Toby S., Garnett Holly A. Cyber Elections in the Digital Age: Threats and Opportunities of Technology for Electoral Integrity. *Election Law Journal: Rules, Politics, and Policy*. 2020. Vol. 19. №. 2. DOI: <https://doi.org/10.1089/elj.2020.0633>.

Інформаційні ресурси:

1. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 р. № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>.
2. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / за ред. Ю. Ключковського. Київ : Логос, 2009. 500 с. URL: <http://www.venice.coe.int/files/CDL-elec-opinions-UKR.pdf>.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
4. Кирилюк М. Ф. Новітня політологія : навч. посіб. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_708_51006326.pdf.
5. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та семінарських занять з навчальної дисципліни «Політологія». URL: http://nulau.edu.ua/materials/files/sociology_and_polit/0015/01.pdf.
6. Політологія. Навчально-методичний комплекс : навч. посіб. для студ. вузів / за ред. Ф. М. Кирилюка. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 704 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2062.html>.
7. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів : [б. в.], 2010. 462 с. URL: <https://studopedia.info/7-5530.html>.
8. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : підручник / П. П. Шляхтун. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 472 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shliakhtun_Petro/Politolohiia_istoriia_ta_teoriia/.
9. Ярош Б. О., Ярош О. Б. Загальна теорія політики : навч. посібник. Луцьк : РВВ «Вежа», 2005. 240 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-26.html>.
10. Ukraine: Country Comparative Data. *ACE Electoral Knowledge Network*. URL: https://aceproject.org/regions-en/countries-and-territories/UA/default?set_.

Навчальне видання
(українською мовою)

Вагіна Олена Миколаївна

ПОЛІТОЛОГІЯ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
усіх спеціальностей

Рецензент *Н. В. Горло*
Відповідальний за випуск *Є. Г. Цокур*
Коректор *О. М. Вагіна*